Brief van een bejaard man en Reis naar Zweden

Justus van Effen

Editie P.J. Buijnsters

Vertaald door: P.J. Buijnsters

bron
Justus van Effen, *Brief van een bejaard man en Reis naar Zweden* (ed. en vert. P.J. Buijnsters). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1993

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/effe001brie01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

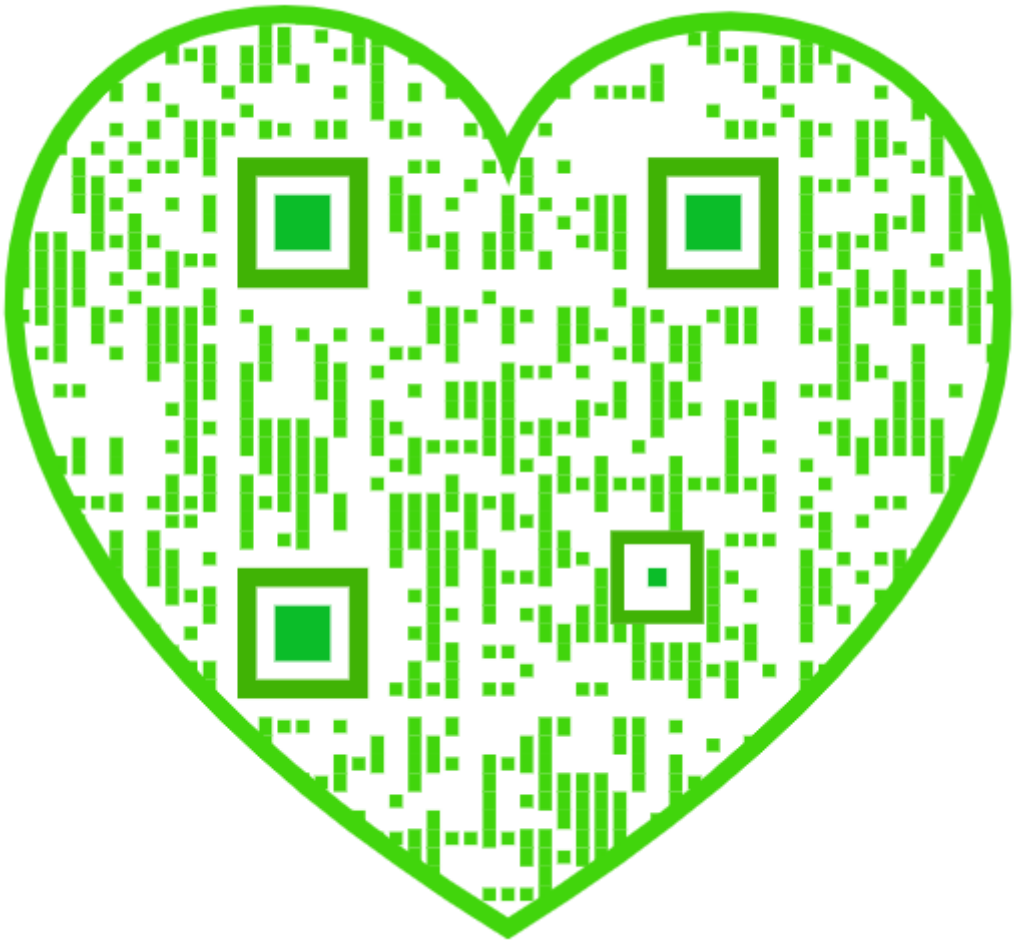

aant. Brief van een bejaard man
Waarin hij het publiek de leerzaamste bijzonderheden van zijn levensgeschiedenis meedeelt

[1]

‘Ik heb de haven bereikt en zeg vaarwel aan de hoop en aan de fortuin’

Met veel genoegen heb ik in uw tijdschrift de ‘intieme memoires van een Parijse dame’ gelezen. *Het hart van die vrouw is een gruwelijk iets*. Het valt nauwelijks te begrijpen dat de vrouwelijke hoogmoed, zelfs aangekweekt en versterkt door de leefwijze in Parijs, zo'n hoge graad van geslepenheid heeft kunnen bereiken. Ik heb verbaasd gestaan over dit verschijnsel, maar mijn verwondering verdween bijna helemaal, toen ik mijn eigen gedrag overdacht. Ik vond daarin namelijk een *mannelijke hoogmoed*, die niet onderdeed voor de buitengewone koketterie van die Parijse dame. Ik geloof dat de afschuwelijke uitspattingen waartoe deze dwaze zwakheid van geest mij gebracht heeft andere mannen tot lering zal kunnen dienen. Zelfs verbeeld ik me dat een nauwkeurige beschrijving van de verschillende symptomen van deze zielsziekte naar hun ware grondbeginselen gelijkgesteld zal kunnen worden met de monsterlijke en onbegrensde behaagzucht van de Franse heldin, van wie u het galante leven beschreven hebt. Wie weet of mijn onderneming toch nog een klaar teken is van een overmatige eigenliefde? Onmogelijk is dat niet. Maar ik zal al gelukkig zijn wanneer het dan tenminste de laatste stuiptrekking van een zieltogende hovaardij is.

Hovaardig ben ik geboren, Mijnheer, net zo wezenlijk als ik vanaf mijn geboorte mens was. Een vurige begeerte om uit te blinken openbaarde zich nog eer het licht van de rede in mij doorbrak. Ik voelde een soort van natuurlijk *Don Quichottisme* in mijn ziel heersen zelfs voordat ik de romans van *Pharamond*

en *Cleopatra* gelezen had; en het is maar al te waar dat ik zelf als een kleine romanheld uit de handen der Natuur te voorschijn ben gekomen. Tot wat voor rampzalige wanorde zou ik dus niet met zo'n verkeerde instelling vervallen zijn, indien deze niet enigszins was tegengegaan door een voorzichtige opvoeding en door een vrij sterke neiging tot alles wat redelijk en deugdzaam is, althans tot die vormen van deugd die zich aan de verbeelding voordoen als vruchtbaar in edelmoedige gevoelens. Men kweekte deze deugdzaamheid niet alleen in mij aan, maar om mijn welzijn nog meer te behartigen liet men werkelijk niets achterwege wat geschikt was om vanaf de tederste jeugd de grondslagen van wezenlijke godsvrucht en gezonde zedenkunde in mijn hart te prenten. Haast alle voorschriften die men mij daartoe gaf drongen wegens hun overtuigende motivering door tot in mijn ziel. Alleen die welke de ootmoed betreffen bleven in mijn verstand hangen zonder verder te gaan. Ik zuchtte omdat ik in mijn gemoed die beminnelijke deugd niet vond, maar was te zwak van geest om haar te beminnen. Zelf leerde ik die nederigheid pas kennen op het moment dat ziekte mijn onstuimige verbeelding deed bedaren en aan mijn nu tot kalmte gekomen geest het heilzame beeld van een aanstaande dood voor ogen stelde. Ik was nauwelijks negen jaar, toen een verschrikkelijke koorts deze uitwerking op mij had en mijn onbedreven godsvrucht het sterkst op de proef stelde. Ik gedroeg mij toen als een waarachtig christen en weet niet zeker of ik mij in mijn ouderdom beter tot dat ijselijk ogenblik van de dood zou kunnen bereiden dan destijds. Ik begon met mijn gedrag nauwkeurig te onderzoeken en merkend dat ik maar al te veel reden had tot ontsteltenis, trachtte ik mijn fouten te herstellen door een waar berouw en een oprecht voornemen om mij voortaan voorzichtiger en beter te gedragen. Daartoe richtte ik tot de goddelijke barmhartigheid mijn vurigste en oprechtste gebeden. En nadat ik dagenlang in de oefening van een wezenlijke godsvrucht had doorgebracht gaf ik mij helemaal over in de

handen van de goddelijke Voorzienigheid, vol vertrouwen om zalig te zullen worden. Mijn ziekte duurde niet lang maar de eerste dagen van mijn herstel betekenden daarom nog niet het einde van mijn godsvrucht en ootmoed. Aanvankelijk was ik zelfs bedroefd dat ik niet gestorven was, net nu ik in die gepaste stemming verkeerde om van mijn eeuwige zaligheid verzekerd te kunnen wezen. Vervolgens begon ik God mijn erkentenis te betuigen dat Hij mij in leven gelaten had. Kort daarna herleefde mét mijn lichaamskracht ook mijn verwaandheid, die door het denkbeeld van een ijselijke eeuwigheid nog niet geheel was uitgeroeid, en geleidelijk verlieten al deze verootmoedigende denkbeelden weer mijn ziel. De verdere herstelperiode werd opgevrolijkt met het bouwen van luchtkastelen, met briljante plannen voor een schitterend fortuin, grootheid en roem: dromen die de dronkenschap van een belachelijke eigenliefde verwekt, waardoor de ziel als krankzinnig wordt; dromen die wel meer consistent maar overigens net zo ongerijmd zijn als die welke in de slaap ontstaan.

Ik was opgegroeid met jongelui die, door geboorte en rijkdom ver boven mij staande, er niet voor terugschrokken om mij te behandelen met de gewone minachting van kinderen van aanzienlijke afkomst ten opzichte van hun minderen. Ik moest wel een droevig stilzwijgen bewaren, wanneer zij spraken over de schitterende staat en tafel van hun ouders, over de ambten en het gezag van hun oom President of neef Generaal. Dergelijke gesprekken vervulden mij met de grootste droefheid en wanhoop die een gekwetste hoogmoed maar kan treffen. Maar hoezeer ze mijn trots ook pijnigden, temmen deden ze haar niet. Zij versterkten integendeel die hovaardij hoe langer hoe meer en prikkelden mijn weerstand. Eerzucht verteerde mij en verwekte akelige denkbeelden die mij nooit verlieten en alle vrolijkheid benamen en die mij een mijmerend en verstrooid aanzien gaven dat men zo zelden bij jonge kinderen aantreft. Ik geloof zelfs dat dit nare gepieker aan mijn ziel een zwaarmoedi-

ge plooi gegeven heeft, die er in de verdere loop van mijn onfortuinlijke leven niet meer uit te krijgen viel.

Het ongelukkigste van een overmatige hovaardij is dat ze de verbeelding verhit en vruchtbaar maakt in het zoeken van allerlei troostmiddelen. Ik vond die zelfs nog te midden van het chagrijn dat de adel en de rijkdom van mijn metgezellen in mij verwekten. Het bracht me ertoe om eens precies na te denken over de voorrechten waarop zij zich beroemden en ik was vrijmoedig genoeg om geld en hoge geboorte te beschouwen als evenzovele geschenken van het Lot, die op zichzelf niets aan de glorie van een mens kunnen toevoegen.

Maar dat waren alleen maar denkbeelden, rationeel aanvaard omdat ze troost gaven aan mijn gekwetste trots, maar gevoelsmatig ook weer verworpen. Vooral de adeldom had grote bekoring voor mij en ik zou alles ter wereld gedaan hebben om af te stammen van een doorluchtig geslacht. En hoewel anderszins vijand van de laagheid van leugentaal, deed mijn dwaze hoogmoed me dikwijls allerlei fabeltjes debiteren over mijn voorouders, waar ik nog om bloos zo vaak ik eraan denk. Deze verzinsels waren slechts kopieën van mijn dromen die, nog voordat ik een roman gelezen had, mij tegen alle waarschijnlijkheid in beloofden dat het Lot mij aanzienlijker ouders zou doen vinden dan die mij hadden opgevoed, hoewel dezen toch zeer achtenswaardige mensen waren, die ik niet naliet op de meest tedere wijze te beminnen.

Het onderzoek van mijn gevoelens opende voor mij nog een andere troostbron. Ik vond ze ongemeen schoon. Mijn hoogmoed verschafte me boven alles veel vermaak. Zonder aarzelen bestempelde ik haar als grootmoedigheid. Ik vond mezelf verder nobel, standvastig, milddadig, dapper, ondernemend en absoluut niet in staat tot enige veinzerij. Een van mijn meesters had verschillende keren voor de volle klas gezegd *dat ik een prinsenhart had*. Deze woorden waren met gouden letters in mijn hart geschreven en ik herlas ze steeds. Dat was precies ook

aant. de voornaamste reden waarom ik die meester liefhad en in zijn lessen en vermaningen smaak vond. Deze goede man, die oneindig meer verstand had van de *Rudimenta* dan van de zedenkunde, had mij deze superbe lof toegezwaaid, omdat hij gezien had dat zelfs de dreiging van een serie stokslagen, genoeg om iemand te doen creperen, mij er niet toe kon brengen om de wandaden te bekennen die mijn losheid mij dikwijls deed begaan. Het was hem opgevallen, als hij me sloeg, dat ik in plaats van weg te lopen roerloos bleef staan zonder een kik te geven, terwijl ik die woedende man alleen maar aankeek met een gelaat dat duidelijk te kennen gaf dat hij me, zo ik er de macht toe had, niet ongestraft zou kunnen slaan. Anderzijds had hij zich verwonderd over het gemak waarmee hij alles uit mij kon trekken wat hij wilde, wanneer hij mij vriendelijk aansprak en aan mijn eergevoel appelleerde.

Mijn moed beperkte zich echter niet altijd tot dit vastberaden stoïcisme. Heel anders ging ik te werk, wanneer ik problemen had met mijn schoolkameraden, hetgeen bijna dagelijks het geval was. Ongelukkigerwijs was ik de jongste, maar mijn trots maakte me onverschrokken en vergrootte mijn natuurlijke behendigheid, die het gebrek aan lichaamskracht meer dan goed maakte. Ik was erop gebrand aan mijn klasgenoten te laten zien dat geld en aanzienlijke afkomst bij het vechten geen rol spelen. Hun minachting maakte me razend. Mijn vijanden waren nog niet klaar met me, al smeten ze me vier of vijf keer achtereen tegen de grond. Ik vocht tot de laatste ademsnik om de volgende morgen weer opnieuw te beginnen. Bij de meeste van die gevechten liep ik behoorlijke klappen op, maar ze brachten ook glorie en zelfs mijn nederlagen wekten ontzag. Hoe verrukkelijk was het wanneer ik een tegenstander overmeesterde die een kop groter was dan ik. Een generaal kan niet zo trots zijn geweest over een gewonnen veldslag die hem onsterfelijkheid belooft. Door deze voortdurende vechtpartijen nam ook mijn lichaamskracht zienderogen toe en binnen korte

tijd moesten alle leerlingen van mijn leeftijd of daaromtrent mij ontzien om mijn trots niet op te wekken. Maar ik had op heel ander terrein nog wel zwaarder hinderpalen te overwinnen.

Men weet dat op bijna alle Latijnse scholen onder de leerlingen een soort volksregering heerst met wetten waaraan alle leden van die gemeenschap onderworpen zijn. Maar dit soort regering duurt nooit lang, want al heel gauw verschijnt er weer iemand die door leeftijd of lichaamssterkte boven de rest uitsteekt of die door tractaties veel aanhang wint. Dan wordt hij de nieuwe koning en zelfs een absoluut heerser. Alles moet voor hem buigen en aan zijn meest vergaande bevelen gehoorzamen. Zelfs de rector bezit minder ontzag en heeft een veel beperkter macht dan deze scholier. Voordat ik twaalf jaar was had ik al vier van deze gevreesde potentaten elkaar zien opvolgen. Ondanks mijn ontembare trots had ik net als alle anderen voor hen moeten buigen en was zelfs gedwongen geweest om hen te kalmeren ten koste van de laagste slijmerij en de schandelijkste vernederingen. Ik was echter de inspirator van vier achtereenvolgende muiterijen, die ten slotte bekroond werden met een gelukkig resultaat. Alle vorige keren was ik de aanvoerder van de rebellen geweest. Opdat alles ook naar de vorm maar het karakter zou dragen van een echte samenzwering, waren al onze plannen gesmeed tijdens nachtelijke samenkomsten, waarbij onze tirannen onttroond werden nog voordat ze lucht van hun aanstaande val gekregen hadden. Onze laatste monarch was de ergste van allemaal. Het was een reus bij ons vergeleken en de aanmatiging, die een absolute heerschappij doorgaans vergezelt, werd bij hem nog versterkt door zijn natuurlijke onbeschoftheid en woeste aard.

De revolte kwam tot uitbarsting in een smal steegje bij het verlaten van de kerk. Drie van de samenzweerders storten zich eerst op drie satellieten van de schooltiran. Verbaasd over hun stoutmoedigheid, loopt hij statig op hen toe. Dreigend kijkend, neemt hij zich al voor om hen flink te straffen voor hun brutali-

teit.[aant.] Maar aanstonds ziet hij zich omringd en aangevallen door de andere samenzweerders. Hij verdedigt zich met kracht, drie of vier van de stoutmoedigste tegenstanders worden door hem omvergeslagen. De anderen echter laten niet los. Zij die op de grond liggen grijpen hem naar de benen. Hij verliest zijn evenwicht, valt bovenop de verwonnenen. Zijn grote lijf is niet groot genoeg om alle slagen te verwerken. Want ieder herinnert zich nu de vernederingen die hij heeft moeten ondergaan. De ergste lafaards zijn thans het felst in hun aanvallen, als evenzovele kleine janitsaren gereed om een sultan, wiens dwingelandij zij beu zijn, te wurgen. En ik geloof inderdaad dat hij er het leven bij ingeschoten zou hebben, als medelijdende handen hem niet ontrukt hadden aan onze woede. Men kan zich eenvoudig geen nederiger en miezeriger schepsel voorstellen dan deze armzalige na zijn val. De beledigingen die hij nu op zijn beurt moest slikken, noodzaakten hem ten slotte om de school te verlaten.

Te midden van deze verschillende staatswisselingen op school vond mijn ijdelheid nieuwe prikkels. Zij deed mij succesvolle pogingen doen om al mijn doorluchtige kameraden voorbij te streven in hardlopen, springen en andere behendigheidsproeven, en ik heb, op het gevaar af mijn hals te breken, duizend-en-een maal daarin uitgemunt. Die hovaardij had nog een ander gevolg dat mij heel wat meer voordeel bracht: zij opende mijn verstand en versterkte mijn geheugen. Ik vorderde zo geweldig in het leren dat ik weldra vóór al mijn edelmannen kwam te zitten die óf minder ijdel waren dan ik óf tevreden met andere voordelen die zij belangrijker vonden dan intellectuele ontwikkeling. Zij zouden er mij echter niet minder om hebben veracht, wanneer zij daartoe het lef hadden gehad.

Hoewel ik mij ijverig op de studie toelegde, vond mijn eigendunk, opgetogen over mijn vorderingen op dit gebied, nog tijd voor iets wat tamelijk wel op liefde leek. Onze rector had een dochter, ongeveer van mijn leeftijd. Het was een kleine

aant. brunette waar niet veel fraais aan was, maar er bevond zich op dat moment geen ander meisje in mijn omgeving om mijn begeerte naar de schone sekse op te richten. Een begeerte die reeds in verschillende voorbijgaande gelegenheden openlijk genoeg gebleken was en die van jongs af aan de architectuur van mijn luchtkastelen had bepaald. Deze zelfde neiging (wellicht iets meer) was ook in de ziel van mijn kleine Prinses ontwaakt en dat alleen maakte haar enigszins beminnelijk. Zij zat vaak naar ons te kijken als wij aan het spelen waren en het voornaamste middel waarvan ik me bediende om haar mijn liefde te tonen was het maken van gevaarlijker sprongen dan ooit tevoren. Zij schrok soms zichtbaar van het gevaar waaraan ik me blootstelde, maar ik vond dat juist prachtig en verdubbelde mijn waaghalzerij. Toen zocht zij mij daarvan te weerhouden door mij tedere blikken toe te werpen. Kortstondige vreugde, want de prestaties van mijn benen haalden het niet bij de mooie kleren en de presentjes van de anderen. Hoe ik ook sprong, het bleven sprongen in het water, om met *Sancho* te spreken. Zij nam er nauwelijks notitie van, wanneer een kleed met goudgalons haar ogen verblindde of wanneer zij de sinaasappels en de confituren zag waarmee mijn rijke schoolkameraden aan haar snoeplust tegemoetkwamen. Ik barstte van woede en vervloekte de laagheid van ziel van onze gemeenschappelijke maîtresse. Mijn gekwetste trots deed me pas echt geloven dat ik haar hartstochtelijk beminde.

In mijn vrije uren, die zich soms tot diep in de nacht verlengden, las ik *Cléopatre*, de eerste roman die mij in vervoering bracht. Ik was toen juist beland bij de geschiedenis van *Artabanus*, zij beviel me beter dan de hele rest. *Artabanus* dacht dat hij van geringe komaf was en dat was wat me bovenal in hem aantrok. Heel goed zo! Niettemin was hij trots op het brutale af, dapper, onverschrokken en absoluut niet in staat om enige vernedering te verdragen, zelfs niet van de grootste vorsten. Hij beantwoordde die met soortgelijke hoogmoed en om hen te

aant straffen bood hij de vijanden van zijn meester de diensten aan van zijn onoverwinnelijke degen. Wat een alleraardigste man was die *Artabanus* toch in mijn ogen, en ongemerkt werd ik *Artabanus* zelf. Zijn liefde, die zich altijd richtte op koningsdochters, werd door de prinses van Ethiopië [*Candace*] afgewezen. Ik deelde dit affront met hem en samen met hem ook nam ik daarover een grootmoedig besluit. De erfprinses van school was mijn *Candace*. Welnu, ik gaf haar zonder omslag over aan haar benepenheid van geest en kleinheid van hart. Zelfs meende ik mijn *Artabanus*-rol nog wat fraaier te maken door haar te tergen. Ik roste enkele van mijn rivalen eens goed af en wat mijn Prinses aangaat, die schoffeerde ik door haar de diepst mogelijke verachting te tonen. Ik was haast even voldaan over deze fraaie handelwijze, als ik anders over de triomf op al mijn rivalen geweest zou zijn. Maar wat gebeurt er? Mijn schone *Ethiopische*, die mij natuurlijk hartgrondig zou moeten haten, loopt twee of drie dagen achtereen rond met een bedroefd gezicht. In mijn bijzijn slaat ze nu geen acht meer op de mooie kleren van mijn rivalen en zij weigert zelfs een heel aardig geschenk van iemand die ik aanzag voor haar gunsteling in de liefde, omdat hij ook een gunsteling van de Fortuin was. Maar ik bekommerde mij niet om haar en hervond mijzelf in mijn roman. Een week gaat zo voorbij. Op een morgen hoor ik aan mijn kamerdeur kloppen. Ik doe open, het was mijn Prinses. ‘Hoe gaat het me je,’ vraagt ze. ‘Je hebt de laatste weken je kamer haast niet verlaten. Ik geloof vast dat je ziek bent.’ ‘Niets daarvan,’ antwoordde ik zonder mijn ogen van het boek op te slaan, ‘ik voel me prima.’ ‘Dan moet je ergens boos over zijn,’ antwoordde zij, ‘waaraan ik ook je onvriendelijkheid tegenover mij toeschrijf. Maar ik geloof niet in het minst die te hebben verdiend, ik die van niemand op school hou dan alleen van jou. Echt,’ ging ze snikkend verder, ‘ik ben er zelf ziek van je in zo'n humeur te zien.’ Tranen om mij! Iets nieuws, en wat een streling van mijn ijdelheid! Ik kijk haar aan, zij huilt tranen met

aant. tuiten. Toen bezweek mijn trots en ik vergat dat zij mij eerst veracht had. Ik zeg haar de tederste dingen waartoe een overwonnen hart, weker nog geworden door mijn roman, mij in staat stelt. Zij beantwoordt ze in een taal die ver boven haar leeftijd uitgaat; enkele kusjes voeren me tot in de zevende hemel. Eindelijk nemen wij afscheid, tevreden over elkaar maar nog veel meer over onszelf. Onze tederheid duurt twee volle dagen, hoewel reeds tekenen van verflauwing tonend. Zij bezwijkt opnieuw voor geschenkjes en opschik zonder zich iets van mij aan te trekken. Ik verdraag het nu zonder problemen, zoals omgekeerd mijn koelheid haar niet meer raakt. En de reden? Haar ijdelheid was bevredigd en de mijne eveneens. Ik bekommerde me niet meer om mijn *Candace*, en ik twijfelde niet of een tedere en edelmoedige *Elise* zou voor mij weldra de verachting van een trotse en inhalige *Candace* meer dan goedmaken.

2

Mogelijk zou die hele geschiedenis met mijn prinses zich nog verschillende keren hebben herhaald, als ik niet inmiddels van de Latijnse school was overgestapt naar de universiteit: een verandering van status waarnaar mijn eigenliefde reikhalzend had uitgezien. Het studentenbestaan heeft veel weg van een herenleven, hetgeen mij wonderwel beviel. Daar zat ik dan opeens in een nieuwe wereld, echter buiten staat om er een goed figuur te slaan. Alweer een vernedering! Ze trof mij bovendien des te gevoeliger, omdat ook mijn hoogmoed met de jaren sterker was geworden. Hoe pover stak mijn effen kleed, in mijn ogen, af tegen de galons en het borduursel van de andere studenten! Noodgedwongen besloot ik om mij andermaal te onderscheiden door mijn knapheid in het leren. Ik wierp me met een dergelijk fanatisme op de studie dat ik er helemaal

mager van werd. Ik was toen nauwelijks veertien jaar. Mijn kinderlijk uiterlijk wekte spotlust, maar dat duurde niet lang. Mijn professoren waren zeer op mij gesteld en gaven openlijk blijk van hun achting. Ook verscheidene medestudenten kregen langzamerhand respect voor mij; anderen echter benijdden me en enkelen waren onbeschaamd genoeg om het belachelijk te noemen dat zo'n ‘jongetje’ als ik zo knap en ijverig was. Onder mijn medestudenten was toevallig ook de laatste tiran die ik op de Latijnse school ten val had gebracht en deze vond het nodig om mij voor melkmuil uit te schelden. Op zekere dag, toen ik volstond met hem in zijn gezicht uit te lachen, sloeg hij me met zijn handschoen in het gelaat, terwijl hij dreigde me met de zweep af te ranselen als hij me op straat zou tegenkomen. Zijn daad vond bijval bij enkele zotskappen, wat in mij weer onnoemelijke woede opwekte. De professor kwam juist binnen, maar ik lette alleen maar op het einde van zijn college. Toen ging ik op mijn man af en hem alles naar het hoofd slingerend wat zelfs de grootste schurk zou kwetsen, trok ik mijn degen. Hij verwaardigde zich niet eens om de zijne te trekken, maar kwam naar mij toe om mij mijn degen af te pakken, iets wat hem zeer gemakkelijk toescheen. Echter, mij kennend en ziende dat ik bereid was om hem te doorsteken, wilde hij weggaan, zogenaamd omdat zo'n snotjongen zijn boosheid niet waard was. Nauwelijks had hij deze beledigende woorden gesproken of hij kreeg razendsnel vijf à zes slagen met het plat van de degen om de oren, zoals alleen uiterste woede kan teweegbrengen. Daarop wilde ook hij zijn degen tegen mij trekken, maar zijn makkers weerhielden hem. Overtuigd dat aan mij geen eer te behalen viel, maakte hij zich stilletjes uit de voeten, hoewel ik hem diverse malen vroeg of hij nog altijd zin had om mij af te ranselen. Dit staaltje van Artabaanse overmoed verrukte me en had zelfs een voor mij gunstig effect. Men begon mij nu namelijk aan te zien voor een vent met wie niet te spotten viel en de rijke zotten accepteerden voortaan dat ik

aant. meer vernuft en studieijver bezat dan zij zelf. Mijn ijdelheid stelde zich niet tevreden met uit te blinken op studiegebied, zij wou ook uitmunten in lichaamsoefeningen waarvoor ik een bijzondere aanleg bezat. Mijn romaneske natuur zette me er vooral toe aan om te leren schermen. Ik meende dat mijn dapperheid niet zonder dit hulpmiddel kon om ontzag in te boezemen en om mijn trots vanwege mijn vermeende kwaliteiten te ondersteunen tegen de trots van anderen, die slechts op rijkdom en afkomst berustte. Mijn beurs was niet al te ruim, maar wat gaf dat! Ik besloot op mijn levensonderhoud te sparen om zo mijn schermmeesters te kunnen betalen. Ik wierp me met zo'n enthousiasme op die schermoefeningen dat ik in twee of drie maanden evenveel vorderingen maakte als anderen in een paar jaar. Nieuwe verdienste en nieuwe roem voor mij onder de academieburgers, waarvan ik weldra de vruchten plukte. Een rijke heer, gecharmeerd van mijn reputatie, zag graag dat ik op vriendschappelijke voet zou verkeren met zijn enige zoontje: een beste jongen, maar een slaapkop, die alle eerzucht miste waar ik juist van overliep. Papa was royaal. Hij zegde mij zijn protectie toe en vereerde mij op de beleefdste wijze met aanzienlijke geschenken. Zijn huis werd haast het mijne en men nam het mij kwalijk wanneer ik ook maar een dag wegbleef van zijn tafel. Daar zat ik nu in een schitterende positie. Gevleid door een van de aanzienlijkste mannen, goede sier makend en - wat mij nog het meest aanstond - chic gekleed en alleen verkerend met jongelui van de eerste rang. Tegelijk maakte dit me dronken van eigenliefde: ik was zelf het centrum van al mijn gedachten, voortdurend in de weer met de bouw van nieuwe luchtkastelen, die ditmaal minder kinderlijk en hechter van constructie schenen.

Dit valse eergevoel was voortaan mijn enige gedragsregel, terwijl de grondbeginselen van zedenleer en godsdienst begraven lagen in mijn ziel onder de ongerijmdste hersenschimmen. In feite had ik de godsdienst niet helemaal uit mijn gedachten

aant. gebannen, maar ik beschouwde haar alleen op speculatieve wijze, om te voldoen aan mijn belachelijke lust tot briljante conversatie. In deze materie was ik er zeker de man niet naar om mij neer te leggen bij de machtspreuken van mijn leermeesters. En nooit werd mijn hoogmoed meer gestreeld dan wanneer ik helemaal alleen voortging langs ongebaande wegen en wanneer ik het gevoel had dat ik zelf de drijfveren van mijn opinies had ontdekt. Ik zou gelukkig zijn geweest indien mijn laatdunkendheid mij nooit slechter diensten bewezen had. Mijn professoren beschouwden mij, hoofdschuddend, als een *woelgeest*; ze vreesden zelfs dat ik droevig genoeg tot ketterij zou vervallen. Ik spotte met hun bezorgdheid, de titel van ketter of aartsketter kon mij geen schrik aanjagen. Ik wilde in volle vrijheid denken. Daar had ik gelijk in, maar ik wilde vliegen zonder vleugels. Als men mij moest geloven was ik in staat om binnen een uur de meest ingewikkelde vraagstukken op te lossen of althans aan te tonen dat ze onoplosbaar waren. En daarin had ik ongelijk. Die kinderachtige inbeelding wierp juist een belachelijke smet op mijn karakter.

Alles wat me van de godsvrucht nog restte was dat ik haar uitermate mooi vond en dat ik haar respecteerde bij de onnozelste of lompste lieden. Maar ik bekommerde er mij nauwelijks om haar te zoeken in mijn eigen hart. Schandelijke tegenstrijdigheid!

Wat me ten slotte tot de grootste modegek ter wereld maakte, hoewel het me later ook enig goed heeft gedaan, is dat ik bij toeval in aanraking kwam met een groepje *beaux-esprits*, verstandige en ordentelijke jongelui, maar haast even verwaand als ik zelf. Hun grote fout was dat zij met alle geweld een bel-esprit wilden zijn. *Ideeën, begrippen*, dat was maar onzin! Voor hen bestond er niets mooiers dan *gedachte-formuleringen*. De verdienste van elk geschrift maten zij af aan het aantal en de kwaliteit van de gedachten. Deze gedachte heette delicaat, die naïef of briljant; andere waren nieuw of aan het Grieks ont-

leend.[aant.] Je had natuurlijk verheven en verhevener geesten; zelf waren zij sublieme geesten. Een theoloog uit dat geestvolle gezelschap ging er prat op dat een essay van zijn hand welgeteld vijftig verheven gedachten telde, de inleiding niet eens meegerekend. Deze heren tastten mij aanstonds in mijn zwak aan om me tot hen te trekken. Zij noemden mijn verbeelding levendig en welig en lieten me geloven dat ik maar een zeker werk van pater *Bouhours* hoefde te lezen om net zulke verheven gedachten te krijgen als een ander. Mijn ijdelheid liet zich inpalmen; ik wilde best gedachten hebben, nee, ik wilde alleen maar gedachten hebben. Gezond verstand was een goede zaak. Natuurlijk moest er waarheid achter die fraaie gedachten steken, maar in de grond van de zaak was het de fraaie gedachte die de verdienste van een waarheid uitmaakte. Het gezond verstand was niet meer dan het *caput mortuum* van de menselijke rede. Maar geestigheid! verdomd! dat was er de fijnste bloem van, en ik begreep volkomen dat men met gezond verstand alleen maar een zot kon zijn. Maar wat ik niet begreep was dat men bel-esprit, zelfs die van de betere soort, kon zijn en tegelijk gek genoeg om opgesloten te worden. In vier dagen had ik de kunst al te pakken en binnen een maand was ik zelf geheel in verheven gedachten veranderd en bracht die overal te pas. De welsprekendheid van Cicero en Demosthenes had voor mij volstrekt afgedaan. Akkoord! Die lui redeneerden correct, maar *gedachten* hadden ze niet. Ik leverde er meer op twee bladzijden dan zij in een heel boek. Armzalige minkukels! Wat me echter in hun geschriften verbaasde was dat zij mij desondanks boeiden en ontroerden. Volgens mij moest dat bedrog zijn, in elk geval vond ik het ongerijmd van die lui om hartstocht te etaleren zonder *gedachten*. Wat mijzelf aanging, ik stapelde gedachte op gedachte tot in mijn academische oefeningen toe, maar merkte tot mijn stomme verbazing hoe mijn professoren dat alles buitensporig noemden. Wat moest ik beginnen met zulke pedanteriken zonder smaak! Over hun

stompzinnigheid kon ik alleen maar mijn schouders ophalen.

Ik had het ongeluk om al gauw uit te blinken in deze kring, die bloemrijk en fijnzinnig trachtte te zijn, zelfs als het erop aankwam om woede of wanhoop uit te beelden. Wat een lekker voedsel voor mijn ijdelheid! wat een bron van verachting voor de bekwaamste mensen die in hun schrale hersens alleen maar *ideeën* hadden en geen *beelden*!

Hoewel dit nieuwe gezelschap, dat volgens mij mijn verdiensten tot het zenit had verheven, mij ongemeen beviel, verwaarloosde ik ook geenszins de omgang met mijn heertjes van stand. Op één dag speelde ik vaak drie rollen: die van belesprit, saletjonker en van vechtersbaas. Dat ging zo ver dat ik nog vóór mijn achttiende verjaardag al tweeduizend gedachten in proza en poëzie had geproduceerd, zes maîtressen had versleten en meer dan tienmaal mijn degen getrokken - alles met meer geluk dan wijsheid. Als men het geheel naar de omstandigheden berekent, kwam dat neer op een hoofdsom van ten minste twintigduizend onbeschoftheden. Wat me gewoonlijk in de armen van een meisje dreef was mijn grenzeloze verwaandheid die me aanspoorde om eens de kracht van mijn verdienste te testen. En wat me weer van haar losmaakte was niet zozeer opzettelijke ontrouw of onstandvastigheid mijnerzijds als wel trots van haar kant, of ook de ontdekking van enig gebrek waardoor ze de liefde van een zo vlekkeloze ziel als de mijne onwaardig leek. Eigenlijk was het niet eens de bevredigde ijdelheid die de doodsteek aan mijn liefde gaf. Ik begon altijd een liefdesaffaire uit trots. Weldra mengde zich dan daartussen een oprechte en levendige tederheid, waarvoor mijn hart van kindsbeen af een vruchtbare bron is geweest, maar die tegelijk het mooiste deel van mijn leven heeft vergald. Met deze zes minnaressen van onderscheiden gestalte en karakter had mijn hart nog maar zijn eerste leerjaren in de school der liefde voltooid. Voorspelen waren het en niets anders, tot een veel buitensporiger vrijage. Een verblijf van drie weken op het land

zou mijn romaneske trots verleiden tot alle gekheid die een verliefde ziel maar kan produceren. Ik verbleef daar met de zoon van mijn beschermer, samen met diens tante en nicht.

De tante was vroeger alom bekend geweest om haar schoonheid. Zij had er nog de restanten van over die, ondersteund door een lange ervaring in de kunst van het behagen, volstonden om een hart als het mijne te veroveren. Maar de nicht voorkwam die dwaasheid door mij in een andere, veel langduriger en sterker dwaasheid te verwikkelen. Het was bijna onmogelijk een leuker en bevalliger meisje te vinden dan deze blondine die, nauwelijks vijftien jaar oud, reeds met een zekere zwier haar hoofd bewoog en ooglonken wist te geven. Was het wonder? Zij had een gelukkige aanleg daartoe en had een goede leerschool achter de rug. Vanaf de eerste dag verkeerde ik op vertrouwelijke voet met die twee schonen en was ik sterk getroffen door de ontluikende charmes van de nicht. Beiden prikkelden zij om strijd mijn eigenliefde door overdreven loftuitingen, die ik spontaan toeschreef aan mijn verdienste, welke naar ik dacht alleen door aanzienlijke personen kon worden onderkend. Blij verrast zag ik hoe zelfs de dame haar vriendelijke woorden vergezeld liet gaan door fijne glimlachjes, zuchtjes en smachtende blikken. Ik wilde echter liever een romance beginnen met de nicht van mijn vriend; anders, daarvan was ik overtuigd, zou ik gemakkelijk een kort liefdesavontuurtje met de tante hebben kunnen aangaan. Hoewel deze ontdekking me vermaakte, had ik haast enkel oog voor mijn jonge blondine, die haar moeder tot voorbeeld scheen te nemen. Haar lonken waren nog wat beschroomder, haar lachjes zo veelvuldig en zo gul niet. Maar het volstond om mij in extase te brengen. Dezelfde avond nog was ik zo vrijpostig om haar in de vurigste woorden mijn liefde te verklaren. Zij gaf geen antwoord maar drukte me enkel teder de hand. Haar moeder liep vlak achter ons zonder dat ik het gemerkt had. Maar vrouwen houden steeds, hoe weet ik niet, een waakzaam oog en zelfs in hun buitensporigheden

aant. zijn zij altijd voorzichtiger dan wij mannen. Ik dacht dat de hand van mijn godinnetje me genoeg had gezegd. Wat een triomf! Wat een gelukzaligheid! Wat een nieuwe bron van vreugde! Zolang onze wandeling duurde was ik een en al vrolijkheid, die me de grootste dwaasheden van de wereld deed uitslaan waarover de moeder tot tranen toe moest lachen. Ik meende zelfs te zien dat ze mij nog verder in haar gunst brachten. Nooit heb ik aangenamer nacht gekend. Wat een verrukkelijke slapeloosheid! Bemind te worden door een meisje, mooi als een engel en bovendien van de hoogste stand! Volle vrijheid hebben om haar enkele weken achtereen te zien en te spreken! Kon een mens op aarde gelukkiger zijn? De liefde die ik in de moeder voor mij meende te ontdekken vergrootte zelfs nog het genoegen van mijn minnedromen. Ik beschouwde deze liefde nauwelijks anders dan als een nieuw bewijs van mijn onweerstaanbare kwaliteiten zonder te letten op de hinderpalen die eruit zouden voortkomen. Bovendien, bij echte liefde hóórden gewoon hindernissen, alle romans berustten daarop. Iedere dag gaf nieuwe glans aan mijn vleiende gedachten. De knappe nicht beantwoordde mijn liefde zoals een romaneske minnaar het maar kon verlangen. Wat zeg ik, Mijnheer! Het ontbrak niet aan kleine gunstbewijzen en zelfs niet aan jaloezie. Dat ging zover dat ze me haast de aandacht verweet die ik aan haar moeder schonk, hoewel zij op andere momenten mij daartoe juist aanspoorde. Ik vatte dat alles kalmpjes op als teken van ware liefde en ook gewiekster mensen dan ik zouden daardoor bedrogen zijn. Nu had ik mijn *Elise* helemaal gevonden en zelf werd ik meer dan ooit *Artabanus*. Ook twijfelde ik niet of een onverwacht toeval zou me op zekere dag in het bezit van haar stellen en dat bezit zou alle menselijk geluk omvatten. Ik was de trouwe minnaar bij uitnemendheid. *Amadis* zou het niet verbeterd hebben. Hoe de moeder mij ook zocht in te palmen, zij vleide mijn ijdelheid zonder mijn hart te raken. Vergeefs toonde ze mij door een kokette onachtzaamheid die het buitenleven

scheen te wettigen een volmaakte boezem. Die uitstalling bleef zonder effect, ik raadde liever naar het bloot dat haar dochter verborgen hield. Er moest echter een einde aan komen, deze mooie dagen waren als een droom voorbijgegaan. Ja, we moesten elkaar verlaten - wat een ellende! - zonder afscheid van mijn minnares te kunnen nemen dan alleen in het bijzijn van haar kokette mama. Deze omstandigheid gevoegd bij de noodzaak van mijn vertrek bracht me tot wanhoop. Tot overmaat van ellende toonde mijn kleine prinses geen spoor van verwarring en ik vond zelfs geen verholen teken van droefheid in haar ogen. Deze kalme gelijkmoedigheid irriteerde me, maar ik was zo vriendelijk om die toe te schrijven aan een beginsel van omzichtigheid. Ik bewonderde haar geestkracht, hoewel ik gewild had dat zij er minder van had bezeten. Maar hoe groot was mijn verbazing toen ik, na mij enige maanden verlustigd te hebben met de gedachte haar terug te zien, haar plotseling omringd vond door een zwerm saletjonkers. Voor mij daarentegen was zij ijzig koud! Ik kon mijn ogen nauwelijks geloven. Het scheen of ze me nog nooit gezien had. ‘Ja neen, is het mogelijk?’ was alles wat ze op mijn vragen antwoordde, op een afwezige toon en zonder me nog een blik waardig te keuren. Haar moeder was veel beleefder. De onverschilligheid die zij mij toonde was tenminste zonder verachting. Daar was ik nu opeens van de verwaandste kwast, de meest vernederde en neerslachtige mens van de wereld geworden. Door deze onverwachte gebeurtenis voelde ik mij verdoofd en geheel van mijn stuk gebracht. In twee lange uren sprak ik nog geen vier woorden. De moeder bespotte me wegens die abnormale stilzwijgendheid, maar het meisje sloeg er niet eens acht op. Hoe zou ze ook! Zij had het veel te druk met vier of vijf saletjonkertjes wijs te maken dat ieder van hen haar uitverkoren minnaar was. Ik zag haar nog twee of drie keer: altijd hetzelfde onthaal. Ik zou wel de helft van mijn bloed gegeven hebben voor een gesprek met haar onder vier ogen, maar het bleek onmogelijk

om daar gelegenheid toe te vinden. Ik vernam zelfs dat zij met iemand een verhouding had waarin zij zo voorzichtig niet te werk ging als zij in ons geval had gedaan. Deze ontdekking zou me genezen hebben, wanneer het slechts een gewoon meisje was geweest, maar zij was iemand van de hoogste stand. De ziekte van mijn ziel duurde meer dan een jaar. Wanneer ik haar op straat tegenkwam trok mijn gezicht bleek weg, wat zij ongetwijfeld in de gaten moest hebben. Soms vergunde ze mij een minzame groet. Ik dacht eerst nog dat dit was om mij enigszins te troosten; maar ik ben er nu zeker van dat deze vriendelijkheid enkel voortkwam uit het vermaak dat mijn verslagen, trieste gelaat haar bezorgde en dat zij me, zonder dat het hart er deel in had, als het ware beloonde voor het aangename voedsel dat ik aan haar eigenliefde gaf.

Nadat ik gedurende lange tijd alles had geleden wat een ongelukkige liefde en gekwetste trots een zo gevoelige ziel als de mijne kunnen aandoen, begon ik ongemerkt weer te herleven. Maar er was een nieuwe liefde voor nodig om mij geheel te herstellen. De aanleiding daartoe bood me een jong burgermeisje uit de buurt. Ik merkte dat zij me eerbiedig groette en altijd aan het raam zat wanneer ik voor het mijne stond. Dat was genoeg prikkeling voor mijn hoogmoed om haar te willen veroveren. In de grond beschouwde ik haar maar als een buitenkansje of liever als een verzetje, in afwachting van een maîtresse van meer allure. Het was een meisje van mijn leeftijd, die verder niemand zag. Ze was lang niet zo knap als mijn wispelturige prinses. Ze was alleen aardig, maar had in haar uiterlijk toch iets innemends. Het kostte me weinig moeite om met haar kennis te maken, want ik ging door voor een degelijke jongeman en deze reputatie was niet helemaal onverdiend. Mijn eerste bezoek viel me niet tegen, hoewel het erg lang duurde. Het was een meisje zonder ervaring en bijna zonder opvoeding, maar oprecht, eenvoudig en ongekunsteld. Ik meende te zien dat zij verliefd op mij was en daarin bedroog ik me niet. Zij

beviel me zeer, maar toch zei ik haar niet meteen dat ik haar beminde, want ik hield niet van liegen. Ik stelde me tevreden met haar enkele zoete woordjes te zeggen, die zij echter opnam als een formele liefdesverklaring. Zij dankte me voor de vriendelijkheid die ik haar bewees en vertelde dat ik haar al lange tijd aanstond, vooral omdat men haar had verzekerd dat ik zo verstandig was. Mijn karakter kennend, zult u begrijpen dat ik verliefd van haar moest weggaan of tenminste gedisponeerd was om het te worden. Een ijdele man is de eerste die veroverd kan worden en een vrouw hoeft niet de minste kwaliteiten te bezitten om zich meesteres van zijn hart te maken. Zij hoeft hem alleen maar te laten merken dat zij smaak in hem vindt. Dit bezoek werd door vier of vijf andere gevolgd, die zonder dat ze mij helemaal verliefd maakten, me duidelijk lieten zien dat ik door haar met echte liefde werd bemind. Deze triomf van mijn vermeende verdiensten bracht mijn vernederde trots er weer bovenop. Ik gewende me eraan om de verachting van mijn bekoorlijke blondine niet langer te beschouwen als een belediging van mijn persoon en kwaliteiten. Nee, de schuld lag enkel bij mijn armoede en burgerlijke afkomst.

3

Een ongewone oorzaak bracht me totaal onder de bekoring van mijn beminnelijke buurmeisje. Terugkerend van een souper met mijn vrienden en enigszins beneveld door de wijn, trof ik haar bij de voordeur. Hoewel het al tamelijk laat was liet ze me binnen. Zij was in een opwindend nachtgewaad en haar moeder was al naar bed. Wij waren met ons tweeën alleen en omdat ze mij in deze omstandigheden durfde binnenlaten beschouwde ik haar als een gemakkelijke prooi voor mijn gretige handen. Ik deed enkele pogingen in die richting, maar dat bleek faliekant misgerekend. Klaarblijkelijk had haar moeder vergeten te

zeggen dat men met jongens voorzichtig moest zijn, maar haar moeder of liever haar gezond verstand en haar gevoel hadden haar wel geleerd dat een meisje haar eerbaarheid moest bewaren. En dat liet zij ook blijken. Zij begon niet te schreeuwen of als een viswijf van zich af te slaan. Nee, maar wel stelde zij, met horten en stoten sprekend onder een stortvloed van tranen, mij de onbetamelijkheid en lafheid van mijn onderneming voor ogen.

Op hetzelfde moment besefte ik wat ik misdaan had en ik betuigde haar het krachtigste en oprechtste berouw over mijn vergrijp. Onder die schuldbetuigingen werd mijn hart overstelpt door waarachtige liefde, die vergezeld ging met de grootste achting voor een zo teder en deugdzaam meisje. Ik beschreef haar in de sterkste en natuurlijkste trekken de gevoelsverwarring die zij bij mij had teweeggebracht. Zij werd erdoor geroerd en vergaf mij mijn misdaad. Wij schoten nu allebei in tranen die nooit meer tederheid en voldoening hebben uitgedrukt. Een groot deel van de nacht bleef ik bij haar. Ik verliet haar met moeite, klampte me aan haar vast, vastbesloten om zo snel mogelijk bij haar terug te komen. Zij bezat echter kracht genoeg om drie dagen achtereen alle gelegenheid daartoe te verijdelen. Wanhopig werd ik ervan, zij had geen verschrikkelijker middel kunnen vinden om me te straffen voor de belediging die ik haar eer had aangedaan. In deze vreselijke toestand was alleen een restant aan deugdzaamheid in staat om mij te weerhouden van het afschuwelijke plan om zelfmoord te plegen. Gelukkig voor mij leed zij evenzeer door haar eigen vastberadenheid en waagde ze het erop om mij terug te zien, waarbij zij mij de reden van haar gedrag verklaarde. Hoewel ze mij op de pijnbank had gelegd, billijkte ik haar handelwijze en ik zwoer haar met alle mogelijke oprechtheid dat ik nooit meer tekort zou doen aan het respect dat ik haar deugd schuldig was. En inderdaad beging ik nimmer meer een dergelijke onbeschoftheid die me zoveel bittere smart had gekost. Gedurende

aant. twee volle jaren zag ik haar iedere dag en dagelijks voelde ik dat haar geest zich meer en meer ontwikkelde, telkens ontdekte ik nieuwe schoonheden in haar ziel en nieuwe bevalligheden in haar karakter. Nooit heb ik een meisje ontmoet dat het zo waard was om eeuwig te worden liefgehad. Ik moet echter tot mijn schaamte bekennen dat op zekere ogenblikken mijn hart nog naar mijn voorname maîtresse trok, want het bouwen van luchtkastelen kon ik niet nalaten. In een van deze romanzieke dromen, die me een soort dubbelleven deden leiden, nam ik de schoonheid, rijkdommen en hoge geboorte van het ene meisje weg, om die te combineren met de lieftalligheid, trouw en hartroerende tederheid van het andere en aldus schiep ik me een minnares geheel overeenkomstig mijn gewaande kwaliteiten.

Eigenlijk deden deze hersenschimmen in geen enkel opzicht afbreuk aan de tedere en trouwe liefde die ik voor mijn achtenswaardige buurmeisje voelde. Ze kwamen enkel voort uit een grillige ijdelheid, die tot in denkbeeldige plaatsen toe naar voldoening zocht. Ik werd hiervan overtuigd toen ik op zekere dag de schone die mijn trots zo gekwetst had zag verschijnen in een gezelschap waar ik mijzelf ook in bevond. Haar gezicht veroorzaakte bij mij slechts een lichte, voorbijgaande emotie. Ik herstelde me aanstonds, wendde een dolle pret voor en merkte zonder moeite dat dit haar niet beviel. Zij vond het maar niks, daar ben ik zeker van, dat ik in haar tegenwoordigheid kalm en zelfs dartel durfde blijven. Zij werd rood van kwaadheid, probeerde nog drie of vier keer met mij in gesprek te treden, maar ik vergenoegde mij om haar nu achteloos haar éénlettergrepige antwoorden *ja* en *nee* terug te geven, waarbij ik me telkens diep en plechtstatig voor haar nederboog. Zij wierp me zelfs enkele van die lonken toe die vroeger zoveel indruk op mij hadden gemaakt, maar ik deed net of ik niets merkte. Ik weet zeker dat ze mij graag een draai om mijn oren gegeven zou hebben als zij dat gedurfd had. Haar ogen schitterden van uitzinnige woede

en de opwinding verwrong al haar gelaatstrekken. Zij kon zich niet langer beheersen, stond plotseling op en verdween onder het voorwendsel van heftige migraine. Vanaf toen verdween zij voorgoed uit mijn gedachten, mijn trots had niets meer te vragen, hij was gewroken.

Ik heb altijd geloofd dat een naar avontuur dat me korte tijd later overkwam iets te maken moet hebben gehad met de hoon die ik deze hoogmoedige juffer had durven aandoen. Op zekere dag, toen ik bezoek had, zag ik een jonge officier mijn kamer binnentreden, die doorging voor een grote vechtersbaas en met wie ik maar zelden verkeerde. Ik wist evenwel dat de juffer in kwestie hem niet onverschillig liet. Al pratend maakte ik een onschuldig grapje over hem, waar hij met de grootste onbeschoftheid op reageerde door alles tegen mij uit te braken wat hij maar aan beledigends kon verzinnen. Wat me echter het meest stoorde was dat hij afgaf op mijn burgerlijke afkomst en mij uitmaakte voor een minne kerel wie hij wel eens leren zou om aan mensen van zijn rang de verschuldigde achting te tonen.

Ik hoorde deze fraaie toespraak aan met een ingehouden woede waarvan de schijnbare kalmte mijn vrienden hogelijk verbaasde. Ik had de kracht om hem te antwoorden dat ik hem naar beste weten niet beledigd had; dat ik me ook beriep op het gezelschap om te oordelen of er iets aanstotelijks was in hetgeen ik de vrijheid had genomen hem te zeggen. Wij gingen verder met koffiedrinken en ik bediende mijn onbeschofte gast precies als de anderen, zonder iets te laten merken van de woede die me verscheurde. Men vertrok eindelijk, ik zogoed als de anderen, maar vervolgens schoot ik op mijn belediger af en verzocht hem zo goed te zijn om mij enig onderricht te geven in het respect dat ik hem schuldig was. Schamper lachend vroeg hij me even geduld te hebben, dan zou hij me daartoe wel een tamboer van zijn compagnie sturen. Toen barstte ik in woede uit en zwoer hem honderd stokslagen te geven als hij me niet aanstonds

wilde volgen. Dat deed hij en ik leidde hem een kwartier gaans buiten de stad. Onderweg overlaadde hij me nog met duizend scheldwoorden. Ik reageerde er niet op, want ik was met heel andere dingen bezig. De gedachte aan wat ik ging doen bracht in mij weer enkele morele overwegingen tot leven. Ik dacht met schrik: als ik mijn vijand dood, dan zal ik moeten sterven op het schavot; en indien ik zelf omkom in het gevecht, dan wacht mij de eeuwige verdoemenis. Maar hoe nu nog aan dit dilemma te ontsnappen! Ik ben het zelf die deze jongeman tot vechten dwingt, met dit doel alleen heb ik hem hierheen gevoerd. Zou ik dan nu opeens doen of mijn neus bloedt! Wat zou men dan van mij zeggen? Ik zou door heel de universiteit veracht en uitgelachen worden. Deze beweegredenen leken me onweerlegbaar. Ik meende voor de absolute noodzaak te staan om tegen God te moeten zondigen en in deze mengeling van ijselijke hovaardij en godsvrucht durfde ik zelfs de hemel nog bidden om bijstand, opdat God mij mocht redden uit zoveel verschrikkelijke gevaren. Hierop trokken wij onze degens. De officier viel verwoed op mij aan, maar ik verdedigde mij met kalme voorzichtigheid. Wij vochten zo ruim een kwartier. Uiteindelijk had ik het geluk hem verscheidene forse stoten te geven en hem de degen uit de hand te slaan. Daarop scheurde ik enige lappen van mijn das en hemd om zijn wonden te verbinden. Dodelijk beangstigd bracht ik hem naar huis, bij iedere stap vrezend dat hij in mijn armen zou bezwijken. Maar toen ik hem goed en wel in zijn kwartier zag, verdween mijn ergste ongerustheid. Ik ging weer naar mijn kamer en daar aangekomen bad ik onder een stortvloed van tranen God om vergiffenis voor de misdaad die ik zojuist had begaan, dankte van ganser harte voor de verleende hulp en smeekte Hem dat mijn weinig christelijke handelwijze geen kwalijke gevolgen mocht krijgen. Ik werd in deze vrome bezigheden gestoord door enkele vrienden die bij onze ruzie aanwezig waren geweest. Onbekend nog met de afloop, kwamen ze me halen om

met hen te gaan eten en - om erger te voorkomen - bij hen te overnachten. Ik was vastbesloten om hen in hun onwetendheid te laten, maar enig bloed aan mijn handschoenen hielp hen uit de droom. Ondanks de vrome gedachten van daarnet was ik dolblij dat de zaak was uitgelekt zonder dat men mij kon beschuldigen van loslippigheid of snoeverij. Ik was nu wel verplicht om alles omstandig te rapporteren en de toejuichingen die mijn dapperheid opwekten betekenden meteen het einde van mijn zwakke en vluchtige deugd. 's Anderdaags vernam ik dat de verwondingen van mijn vijand niet gevaarlijk waren en dat de droevige staat waarin ik hem had gezien grotendeels het gevolg was van vermoeidheid en bloedverlies. Onmiddellijk verdween al mijn ongerustheid. Nu kon ik naar hartelust mijmeren over mijn nieuw verkregen glorie.

Niet lang daarna echter werd deze euforie flink verstoord door een grote ommekeer in de zaken van mijn hart. Mijn beminnelijke buurmeisje werd aan mijn liefde ontrukt door een oom van wie zij een erfenis mocht verwachten en aan wie haar moeder daarom het recht had vergund om haar naar zijn goeddunken uit te huwelijken. Hij beloofde haar aan een koopman uit een naburige stad en het arme kind kon geen enkel argument noemen om een partij van de hand te wijzen die in alle opzichten geschikt voor haar was. Een zo onverwachte ramp deed ons bijna bezwijken van liefdesverdriet. Mijn vriendin kreeg een hevige koorts die haar ongetwijfeld fataal zou zijn geworden, als haar jeugd haar niet gered had, terwijl ik lange tijd in volstrekte eenzaamheid een kwijnend leven leidde. Hoewel mijn droefheid lang aanhield, verloor zij in korte tijd veel van haar kracht; zij sloeg toen om in een doffe melancholie, die me de lust van alle soorten genoegens benam. Ik moet echter tot mijn schande zeggen dat ik me kon schikken in deze toestand die ons overviel als een hartroerende tragedie. Hoe dat kwam? Dat kwam doordat mijn hovaardij geheel losstond van mijn smart. Ontevreden met mijn lot, was ik wel tevreden over

mijzelf, omdat ik het was over mijn vriendin. Ik was ervan overtuigd dat als zij haar eigen lot had kunnen bepalen, zij aan mij de voorkeur gegeven zou hebben boven alle andere mannen. Deze zekerheid troostte me in mijn ongeluk, dat me wel mijn vrolijkheid benam, echter zonder mijn zielsrust wreed te verstoren. Mijn verdriet zou echter langzamerhand gesleten zijn als het niet op bruuske wijze was weggevaagd door een veel wezenlijker onheil. Van het ene moment op het andere zag ik me van alle hulp en steun beroofd. Mijn beschermer stuurde zijn zoon naar het buitenland onder hoede van een gouverneur. Hij had mij niet meer nodig, ik kon vertrekken, geheel volgens de regel. Misschien zou hij mij zijn weldaden niet helemaal hebben onthouden, indien mijn gedrag te zijnen opzichte wat minder trots en voorzichtiger was geweest. Verscheidene malen had ik in onze gesprekken de vrijpostigheid gehad om met hem van mening te verschillen, ja, ik was zelfs zo brutaal geweest om gelijk te hebben. Dat zijn misdaden die de groten zelden vergeven. Ik was nu niet meer in staat om op fatsoenlijke wijze te leven te midden van mijn aanzienlijke vrienden. Dwaze uitgaven hadden mijn beurs uitgeput en dat was genoeg om te maken dat iedereen mij de rug toekeerde, mij verder overlatend aan naargeestige en vernederende overpeinzingen over de plotselinge wisseling van mijn fortuin. Ik kon daar niet langer tegen en verliet mijn vaderland om emplooi te zoeken bij een of andere grote seigneur. Enkele vrienden die me nog overgebleven waren bezorgden me een betrekking bij een heer van de hoogste stand, die me behalve zijn tafel nog een redelijk salaris toestond. Aanvankelijk geloofde ik dat ik met deze Heer op vertrouwelijke voet zou komen staan en dat ik dank zij mijn gewaande esprit in hem meer een vriend dan een meester zou vinden. Maar wat een misrekening! Hij bleek de hoogmoedigste en heerszuchtigste man ter wereld. Een enkele blik van hem deed alle huisbedienden beven, hij behandelde hen zonder uitzondering als slaven en als ik eens de vrijheid nam om een

geestige opmerking te plaatsen, dan keek hij me aan met een schampere, misprijzende glimlach, die mij op een verschrikkelijke wijze op mijn nummer zette. Deze blik gaf me te verstaan dat het ongepast was van een onbeduidende jongen als ik om geestig te willen zijn en dat in dat hele huis alleen hijzelf het recht had om vernuft en verstand te tonen. Deze droevige ontdekking gaf mij een forse dreun: ze bood mij immers meteen het onaangename vooruitzicht van een verpletterende afhankelijkheid die mijn hoogmoed weliswaar verafschuwde maar waar de slechte staat van mijn financiën mij toch absoluut toe verplichtte. Vanaf dat ogenblik was mijn verlangen om te schitteren uitgeblust, mijn vlotte babbel sloeg om in een dof stilzwijgen, mijn eerzucht verborg zich in het diepst van mijn hart, ik voelde mezelf enigermate vernietigd. Elke dag duwden nieuwe vernederingen mij dieper weg in deze trieste toestand en weldra werden mijn vernuft en mijn stemming helemaal verduisterd door een droefzwarte melancholie. Toch hing lotsverbetering in de grond van de zaak enkel van mijzelf af. Ik was ervan overtuigd dat blinde instemming met alle meningen en grillen van Mijnheer me in minder dan geen tijd bij hem in de gunst zou brengen. Ik wist dat bij hem de mate waarin hij andermans vernuft of oordeel waardeerde, afhing van de meerdere of mindere overeenstemming met zijn eigen gedachten en redeneringen. Maar of het nu hovaardij was of natuurlijke koppigheid, dan wel een of andere deugd - in elk geval was het mij onmogelijk om mij tot zo lage pluimstrijkerij te vernederen. Zwijgen was mijn enige toevluchtsmiddel tegen de trots van mijn meester. Maar helaas dwong hij me soms tot spreken. Wat er dan gebeurde? Indien ik toevallig met hem overeenstemde, keurde ik zijn mening niet enkel goed, maar durfde zelfs de vrijheid nemen om dat standpunt met verve te verdedigen. Dan kon hij twee uur achtereen naar mij luisteren, alles en iedereen tot bewondering dwingend voor de juistheid en scherpte van mijn inzicht. Maar wat een toestanden gaf het

wanneer mijn ongegeneerde oprechtheid me dwong om te verklaren dat ik niet helemaal zijn mening deelde. Een woedende blik, ofwel een ‘die verwaande gek’ deden de woorden in mijn mond besterven. Aldus gebeurde het dat ik in de ogen van dezelfde man nu eens een bekwame vent, dan weer een zot vol pretenties heette. Je moest al die vernederingen maar slikken. Langzamerhand raakte ik gewend aan zulk een onwaardige behandeling. Mijn enige troost bestond in een grote plichtsbetrachting, in wijsgerig onderzoek en in de omgang met een paar verlichte en deugdzame vrienden. Onder deze omstandigheden begon mijn geest veel van haar lenigheid te verliezen. Tegelijk leerde ik nu juister te oordelen over de wezenlijke waarde der dingen en ontdekte ik de bespottelijkheid van de eerzuchtige hersenschimmen die mijn aandacht zo dikwijls hadden opgeëist. Van niemand afhankelijk te zijn, in het bezit van een middelmatig fortuin en de gerustheid kennend van een hart dat alleen aan de heerschappij van de rede onderworpen was - dit waren de dingen die mij voorkwamen als het enige geluk dat een verstandig man kon wensen. Zo leefde ik gevoelsmatig bijna in een totaal isolement; wat mij nog aan de samenleving bond was een brandende eerzucht en een tedere genegenheid voor vrouwen. Gedurende de ganse tijd van mijn slavernij bleef deze neiging verborgen achter mijn droefgeestigheid of onderdrukt door mijn voortdurende bezigheden. Alleen in mijn spaarzame vrije tijd voelde ik nog dat het genoegen om een beminnelijke vrouw te behagen tegen alle zwaarheden van mijn drukkend lot zou kunnen opwegen.

Ik moet ronduit bekennen dat mijn ernstigste gedachten over de waarde der dingen en over het ware geluk maar zelden verband hielden met de hartroerende vertroostingen van de godsdienst. Ik schiep me een eigen deugdbesef dat losstond van de kerkleer. Wel bleef ik die publieke godsdienst respecteren. Ik vond haar boven alles beminnenswaardig en nuttig, bestudeerde haar leerstellingen met grote zorgvuldigheid en

bleef proberen om mijn gedachten te zuiveren van alles wat niet tot het wezen van de godsdienst behoorde. Maar zij bleef steken in mijn hersens zonder de weg te vinden naar het hart. Geen wonder daarom dat mijn deugd, die niets anders was dan de vrucht van hartzeer en gekwetste trots, weldra verflauwde. Zij verdween met de zwakke oorzaken die haar hadden voortgebracht. Dat waren alle bezigheden van mijn geest gedurende een nauwelijks te dragen slavernij van vier of vijf jaar, aan het eind waarvan ik het geluk had weg te kunnen gaan met een tamelijk goed ambt, dat me in staat stelde om voortaan rustig te leven. Mijn principaal had wel meer dan tien keer gelegenheid gehad om me iets beters te bezorgen. Maar van de ene kant was ik hem van zoveel nut dat hij me niet missen wilde en bezat ik ook te veel verdienste om zomaar te worden weggepromoveerd; anderzijds gebruikte hij de ambten waarover hij vrijelijk kon beschikken graag om zich vrienden te maken om zo zijn krediet te bevestigen en verder uit te breiden. Door een voor mij gelukkige verandering van zaken verviel echter plotseling zijn krediet zonder kans op herstel. Niet meer bij machte om de rol van man van krediet te spelen, vergenoegde hij zich nu met de kleinere eer om voor edelmoedig te worden aangezien. Deze aangename verbetering van mijn financiën deed mij aanvankelijk niet naast mijn schoenen lopen. Daarvoor had ik te serieus nagedacht over de belachelijkheid van mijn hovaardij en ik was vastbesloten om extra op mijn hoede te zijn voor de verleidingen van een ondeugd die zo diep in mij geworteld zat. De vrijheid waarvan ik nu profiteerde gaf mijn verbeelding een deel van haar levendigheid terug die zo lange tijd door melancholie was uitgeblust.

Ik vertoonde me weer in gezelschappen, waar ik aanvankelijk slechts een ingetogen vrijmoedigheid aan de dag legde. Ik praatte er als elk ander, menend op zijn minst het juiste midden te bewaren tussen uitgelatenheid en schroom. Ik kon echter niet nalaten om van tijd tot tijd blijk te geven van mijn vernuft

door mijn conversatie te kruiden met zogenaamde geestigheden, die soms scherper uitpakten dan ik had gewild. Deze van tijd tot tijd met succes gelanceerde spotternijen verwekten goedkeurend gelach dat weer appelleerde aan mijn ijdelheid en dat me te aangenaam trof om niet meteen alle wijze besluiten uit het oog te doen verliezen. Het werd van dag tot dag erger met mij. Ik werd weer helemaal de bel-esprit, gaf mezelf over aan een verhitte en ongeremde verbeelding en maakte me ongetwijfeld onmogelijk bij een groot aantal mensen die me het beste onthaal van de wereld gaven en me overstelpten met hun loftuitingen. Zij die mij hadden meegemaakt bij mijn stuurse meester, zonder zich te verwaardigen om enige acht op mij te slaan, waren hoogst verrast te zien dat ik überhaupt spreken kon, dat ik zelfs in een gezelschap het hoogste woord durfde voeren, vol spot nu voor de minachting die zij jegens mij zo dikwijls getoond hadden. Ik was niet langer die man die alleen binnensmonds wat mompelde of naar zijn woorden zocht en wiens spreekangst er juist de oorzaak van was dat geen toehoorder geduld genoeg had om hem te laten uitpraten. Nu sprak ik luidop met heldere stem, mijn woorden kiezend al naar het mij inviel en daardoor schenen zelfs de ergste gemeenplaatsen die ik ten beste gaf nog geestig, hoewel ik inderdaad zelf een beetje zot was en de fraaiheid van mijn gevoelens grotendeels bestond uit ijdel effectbejag. Mijn voornaamste bezigheid in de gezelschappen was jacht te maken op zotten en lafbekken. Wat een voldoening gaf het mij wanneer ik met mijn spotternijen een gek kon vloeren die het wegens zijn rijkdom of afkomst hoog in de bol had! Wat een genoegen om zelfs de minste zotheid van hem niet ongestraft te laten en heel de armzaligheid van zijn ziel bloot te leggen! Nochtans was ik te goedhartig om geen oog te hebben voor de goedheid in zelfs de eenvoudigste en domste mensen. Ik bezat te veel grootheid van ziel om hun ongeluk te verzwaren. Dat ging zelfs zover dat ik soms een eerlijke onnozelaar poogde te verdedigen tegen de aanvallen van hen die

alleen minder zot leken doordat ze een hoger dunk van hun verdiensten hadden. En mocht ik al eens in het vuur van het gesprek iets beledigends zeggen tegen een verdienstelijk man, dan was ik fatsoenlijk genoeg om daar spijt van te hebben en nederig genoeg om hem alle genoegdoening te geven die hij redelijkerwijs kon wensen. Ziedaar al de vrucht die me van mijn overpeinzingen was overgebleven en ik vrees te moeten zeggen dat de hovaardij nog een groot aandeel had in deze schijnbare goedaardigheid. Een superieur verstand te hebben, een voortreffelijk hart en een groots karakter! Het was al te mooi om er niet het volle bezit van te genieten en om er niet mee te pronken bij degenen met wie ik verkeerde.

4

Met deze show-kwaliteiten scheen ik een weergaloos man in de ogen van een alleraardigst meisje, wier fantasie haast in dezelfde richting doorsloeg als bij mij het geval was. Zij had ongelofelijk veel romans gelezen, bewonderde alles wat heldhaftig was en bezat een sterke neiging tot de meest verfijnde uitingsvormen op erotisch gebied. Dat was net iets voor mij, zoals ik het voor haar was. Onze harten vlogen om zo te zeggen elkaar tegemoet. Wij werden bijna tegelijk verliefd op elkaar en beschouwden onszelf als de enigen in het hele heelal die dit waard waren. Wat een fijne beuzelingen, wat een teder gesnap, wat een hoogdravende buitensporigheden vulden niet onze brieven en onze conversaties! Hoeveel wijsgerige disputen voerden wij niet over de grote en gewichtige vraag *wie van ons beiden het best wist te beminnen*! Dat was onze geliefde gespreksstof en wij kregen er meer dan eens ruzie over, omdat wij vastbesloten waren om op een zo delicaat punt niet voor elkaar te wijken. Eens dreef zij de nederigheid zo ver om te bekennen dat mijn hart tederder dan het hare was; maar na enkele ogenblikken van

diep nadenken hield zij toch staande dat de bekentenis die zij juist had gedaan alles overtrof wat er aan fijne en zuivere liefde mogelijk was en ik stond verstomd over de kracht en juistheid van haar argumenten. Heel wat meer moeite had ik met een ander bewijs dat zij mij voorhield. Zij bezat enig goed waar zij zelfstandig over kon beschikken en wilde nu met alle geweld mij door het huwelijk doen delen in haar fortuin. Afgrijselijk, onverdraaglijk voorstel! Hoe zou ik zo'n schandelijke vlek op mijn liefdesblazoen dulden! Voedsel geven aan de verdenking van enkel eigenbelang! Liever dood of alle omgang met mijn minnares verbroken dan gelukkig te worden tegen deze prijs! Ik was geweldig met mezelf ingenomen wegens deze grootmoedigheid, waarmee ik de bloem van de romanhelden ver achter me liet. En de voldoening die ik uit deze superioriteit putte was me kostbaarder dan alle rijkdommen van de wereld. Mijn lief echter was even dwaas in haar heldendom als ik. Zij werd daarin nog gestijfd door de tegenwerking van haar ouders. Moeilijkheden overwinnen betekende ook nieuwe aanwas van edelmoedigheid. Onze verheven dwaasheid bracht ons er eveneens toe om onze liefde het karakter te geven van een absolute belangeloosheid zoals die waarmee zekere geestdrijvers hun godsdienst menen te verheffen. Onze twistgesprekken over dit zeldzame punt hielden ons verscheidene samenkomsten lang bezig. Ten slotte moest ik mij door mijn maîtresse laten bekeren. Zij dwong me tot de overtuiging dat ik, door toe te staan dat zij mijn fortuin maakte, degene was die hier de edelmoedigste rol speelde. En zij verzekerde me dat zij, in mijn plaats gesteld, de gelegenheid met genoegen zou aangrijpen die ik enkel van de hand wees bij gebrek aan fijngevoeligheid. Haar theorie ging zo ver om te stellen dat het voor een waarlijk schone ziel edeler en belangelozer was om een weldaad aan te nemen dan om die te verlenen; dat een weldoener altijd de schijn wekte van boven de ontvangende partij te staan, terwijl men daarentegen door deze superioriteit op tactvolle wijze te

dulden voor zijn weldoener de fijnste achting toonde, omdat men dan zijn dierbaarste belangen aan hem opofferde. Ik besef dat ik tegenwoordig moeite heb om zulke subtiele denkbeelden onder woorden te brengen, maar toen was mijn verbeelding helemaal op die onzin ingesteld en zij wist ze me zo overtuigend af te schilderen dat niets helderder of redelijker scheen. Ik gaf dus toe. Hoe zou ik ook de vlag niet hebben kunnen strijken voor zulke onweerstaanbare argumenten!

Ik trouwde dan met mijn schone heldin en wij smaakten enkele weken lang alle zoetigheden die een dergelijke verbintenis kan verschaffen aan twee mensen die beiden even buitensporig verliefd als hovaardig waren. Deze periode van gelukzaligheid was jammer genoeg van korte duur. U zult misschien denken, Mijnheer, dat mijn vrouw, ondanks haar romanachtige belangeloosheid, een behaagziek, lichtzinnig of kwaadaardig persoon moest zijn. Niets van dat alles: van nature goedhartig, deugdzaam en verstandig, verafschuwde zij alles wat laag of misdadig was. Haar liefde voor mij won alle dagen in kracht en de wetenschap dat zij nu de mijne was deed ook mijn liefde niet verminderen. Wat ons geluk verstoorde was alleen onze *vervloekte fijnheid van gevoelens*, die door mijn vrouw met wat al te veel drift werd gecultiveerd. Omdat wij elkaar met alle geweld heel innig wilden beminnen, waren wij bijna altijd ontevreden over onszelf. Het leek wel alsof wij eropuit waren om wanorde en bitterheid in ons gemoed te zaaien. Wij wilden alleen en uitsluitend voor elkaar aandacht hebben en werden daardoor juist elkanders beulen. De minste blik die mijn vrouw een man van fatsoen schonk maakte mij al ongerust of melancholiek en verleidde mij tot belachelijke jammerklachten. Even een verslapping van aandacht, een wat dromerige blik of een kwartiertje afwezigheid was voldoende om een stortvloed van tranen bij mijn echtgenote op te wekken. Soms probeerde zij op een andere wijze mijn liefde op peil te houden. Zij trachtte me dan jaloers te maken en voor het verlies van haar genegenheid te

doen vrezen. Zij deed alsof ze voor iemand anders voelde, of gedroeg zich tegenover mij kortaf en knorrig. Als zij er dan in slaagde om mijn woede tot het kookpunt te drijven, dan triomfeerde zij en ging door met me te kwellen. Het scheen alsof zij niets fijner vond dan om mijn ziel op de pijnbank te leggen. Ik zag dat kwaad worden niet het juiste middel was om de vrede te bewaren, maar vriendelijk blijven - zo leerde ik al snel - hielp niet veel meer. Het leek nog het verstandigst om kalmte voor te wenden zolang die wispelturigheid in het hoofd van mijn vrouw stormen opwekte. Ik hoorde haar uitvallen dus met een zweem van koelheid en verachting aan en soms liep ik weg, haar overlatend aan haar eigen gedachten. Hoewel mijn gemoed ten prooi was aan de droevigste ongerustheid, bezat ik enkele malen nog genoeg geestkracht om te volharden in mijn onverschillige houding, terwijl de driftbui van mijn vrouw al weer was gezakt. Ik zei haar niets onvriendelijks maar ook niets dat teder klonk, me beperkend tot een hoffelijke, afgemeten beleefdheid. Zulk een gedrag maakte haar wanhopig, zij vreesde dat zij mijn liefde voor eeuwig had verdreven. Duizendmaal liever zou ze mij ruw en opvliegend hebben zien worden en dikwijls liet zij niets onbeproefd om me in die toestand te brengen. Soms voelde ik door alle driftbuien heen haar bedroefdheid en tedere liefde. Dan had ik medelijden met haar, maar wilde dat zij de eerste stap tot verzoening zette. Zij deed dat gewoonlijk ook op een onstuimige manier, als bij plotselinge ingeving. Dan wierp zij zich om mijn hals, mij nat makende met haar tranen, die al gauw met de mijne vermengd werden. Deze momenten van verzoening waren zalig. Zij werden vergezeld door alles wat een levendige verbeelding maar kan verzinnen om de tederste passie uit te drukken. Hoe ik ook probeerde - terecht of uit mededogen - de helft van de schuld op me te nemen, zij wilde daar niet van weten, maar hield halsstarrig staande dat zij alleen de volle schuld droeg. Soms wierp zij de schuld op de nauwgezetheid van haar liefde en dikwijls ook op haar kuren,

die zij tot dusver nooit had kunnen bedwingen, maar die zij voortaan met hulp van mijn raadgevingen de baas hoopte te worden. In deze beminnelijke toestand was niemand nederiger, liever, onderworpener dan zij en geen mens zo gelukkig en vergenoegd als ik. Haast zou ik dankbaar zijn geweest voor haar kuren die mij zulke heerlijke momenten verschaften. Na deze gelukkige verzoeningen, waarbij de voorbije verwijdering ons meer dierbaar voor elkaar had gemaakt, waren wij enige tijd onafscheidelijk. Wij waren volmaakt tevreden elkaar te bezitten en vergaten de rest van de wereld. In die aangename afzondering vergeleken wij de bekoorlijkheden van een vreedzame liefde met de verschrikkelijke onrust van onze ruzies. Wij deden ons uiterste best om er de droevige oorzaken van te ontdekken en om preventieve maatregelen te vinden. De plannen die wij daarvoor maakten stonden ons wonderwel aan en wij vleiden ons telkens juist datgene gedaan te hebben wat voortaan onze rust eeuwig zou garanderen. Maar hoe weinig haalde het uit! Onze karakters veranderden niet en dezelfde oorzaken hadden bij ons steeds dezelfde gevolgen.

Deze kortstondige maar hartbrekende onenigheden hadden lange tijd geen ander effect dan dat zij onze liefde levend hielden en aanwakkerden. Maar zij gaven haar toch al te heftige schokken om haar ten slotte niet kapot te maken. Wij hadden absoluut respect voor elkaar; anders zou onze relatie al binnen enkele maanden zijn doodgebloed. Ik merkte echter dat door al dat gekrakeel mijn liefde verkoeld was en voor mijn vrouw gold ongetwijfeld hetzelfde. Een zeker eergevoel belette ons om dit toe te geven, maar de zaak was zonneklaar. Ons verliefd gekibbel begon al plaats te maken voor kilheid, die ons in een zwaarmoedige en blijvende droefheid dompelde. Wij kwamen wel weer tot elkaar als voorheen, maar onze verzoeningen waren niet meer zo hartelijk. Ook maakten wij ons nu minder druk om een terugval te voorkomen: want een lange en hatelijke ondervinding had ons geleerd dat zij haast onvermijdelijk was. Dat

beloofde niet veel goed voor de toekomst. Het zette mij meer en meer aan het denken, maar ik werd hierin onderbroken door een kwijnende ziekte die mijn vrouw trof. Dit droevig voorval wekte bij mij zoveel medelijden dat mijn oude liefde voor haar in volle kracht terugkeerde. Ik zat gekluisterd aan haar bed, altijd klaar om haar te bedienen, te troosten, te bemoedigen. Hoe smartelijk was het om haar van dag tot dag te zien verslechteren! Het trof mij des te meer omdat elke nieuwe graad van ziekte haar beminnelijker maakte. De kracht van haar geest scheen te vermeerderen naarmate haar lichaamskracht afnam. Haar verbeelding ontdeed zich meer en meer van haar romanzieke vuur om zich over te leveren aan het gezond verstand en aan bezinning. Hoewel mijn ziel geruime tijd ontoegankelijk was geweest voor vrome gedachten, deed de ontroering mij ontwaken uit deze beschamende lethargie: ik stelde toen alles in het werk om mijn lieve echtgenote de grootsheid en schoonheid van de godsdienst te ontvouwen en naarmate ik erin slaagde om er haar gevoelig voor te maken werd ik zelf godsdienstiger. Eerst waren het maar abstracte denkbeelden, maar geleidelijk aan ging ook de gemoedsstemming een rol spelen. Het feit dat ik zelf in het hart geraakt was gaf aan mijn woorden een natuurlijke hartstocht, die de tedergevoelige ziel van mijn vrouw des te meer moest treffen, omdat ze uit de mond van een dierbare echtgenoot kwamen. Wij raakten allebei overtuigd dat een buitengewone hoogmoed onder het mom van heldendeugd de hoofdoorzaak van onze ellende en onze excessen was geweest. Ook zagen wij nu moeiteloos in dat eenvoud en nederigheid de wezenlijke kenmerken van de deugd waren en het berouwde ons oprecht zo lange tijd verzuimd te hebben om die schone en edele gedachte uit de leer en levenswandel van Jezus Christus te halen. Deze nuttige overpeinzingen deden mijn vrouw verbazend gemakkelijk afscheid nemen van de wereld. Maar het kostte haar veel meer moeite om zich van mij los te maken. De dreigende scheiding scheen mij even hard toe als

haar. Toch bereidde ik er haar met succes op voor en korte tijd later stierf zij in mijn armen met een heldhaftige gelatenheid die alleen de godsdienst aan een redelijk mens kan inboezemen. Een zo mooie dood verzachtte enigermate mijn verdriet, dat nochtans groter was dan ik kan uitdrukken. Ik zou er dan ook vast onderdoor zijn gegaan zonder de onbegrensde vertroosting van de godsdienst. Zij verhinderde in het begin dat mijn smart de vorm aannam van uitzinnigheid. Met haar bijstand kwam deze droefheid, hoe bitter ook, tot bedaren en juist die kalmte wees op duurzame rust. Hoewel nu deze beminnelijke vrouw twee volle jaren lang onophoudelijk aanwezig was in mijn gedachten, ging ik me langzamerhand toch beschouwen als een slaaf die uit de hardste slavernij was verlost. Ik vergeleek mijn zielerust, al bleef ze ook met enige droefheid vermengd, met die gevoelsverwarringen waarin een tirannieke drift mij zo vaak had gestort en ik begreep dat wat zich eerst aan mij had voorgedaan als de ruwste kastijding van God wel eens een van Zijn opmerkelijkste weldaden zou kunnen zijn.

Zolang mijn droefheid nog in haar volle kracht was, meende ik geheel bekeerd te zijn. Maar wanneer ik even dagdroomde betrapte ik mezelf soms weer op ijdele hersenschimmen die me deden beven.

Het beste middel om me daarvan te bevrijden was om me weer sterk het beeld van mijn stervende vrouw voor ogen te halen en mezelf in soortgelijke omstandigheden voor te stellen. Deze remedie werkte feilloos zolang mijn deugd geen gevaar liep vanwege de eenzaamheid waarin ik leefde en waar alleen de omgang met enkele vrienden enige afwisseling in bracht. Helaas echter kreeg ik het plotseling in mijn kop om te gaan reizen als afleiding tegen mijn droefheid, die evenwel juist zo noodzakelijk was voor mijn nog onbestendige godsvrucht.

In dat funeste voornemen werd ik gesterkt door enkele personen die menen dat de mens alleen geschapen is om zich te vermaken en dat verdriet de ergste van alle rampen is. Door een

aant. tweede onvoorzichtigheid besloot ik om me van mijn verdriet te bevrijden bij een volk waar de onberaden vrolijkheid haar centrum heeft en waar *leven* en *losbandig zijn* hetzelfde betekent. De stroom van algemene vrolijkheid, die Natie zo eigen, sleurde me in minder dan geen tijd mee; ik *leefde* in een maand meer dan ik in de rest van mijn leven had gedaan. Mijn hovaardij stak weer de kop op en ging nu alle perken te buiten. De wetten van de Mode verdreven bij mij de grondbeginselen van de Rede naar de achtergrond. De lof *van aardig wat esprit te hebben voor een vreemdeling* scheen me het mooiste wat bestond en ik verzuimde niets om die achting te doen aangroeien. Deze rampzalige begeerte vereiste al mijn aandacht. Er bleef niets meer over voor de godsvrucht, waarvan ik gedacht had dat ze voor altijd in mijn gemoed geworteld zat. Zij scheen volkomen uit mijn ziel te zijn gescheurd en ik had zelfs geen tijd om dat verlies te betreuren. Mijn eigenliefde, de kracht van mijn jeugd en het algemene voorbeeld verwikkelden mij in buitensporige liefdesgevallen. Eerst was het maar wat geflirt met vrouwen aan wie het beetje verstand dat me nog restte meteen afzag dat ze hoogst verachtelijk, hoewel buitengewoon verleidelijk waren. Dit was niet anders dan een misdadig spelletje dat me van de deugd afhield zonder pijnlijke of langdurige naweeën. De onvoorzichtigheid die ik had gehad om mijn hovaardij opnieuw aan de stormen van de grote wereld bloot te stellen liep echter voor me op een ware kwelling uit. Mijn bespottelijke zucht om eens te kijken of ik indruk kon maken op enig hart dat die moeite waard was, deed me kennismaken met een deftig meisje, mooi als een engel maar slecht bedeeld door de fortuin. Ik zocht aanvankelijk alleen maar mijn eigenliefde te voldoen en de tijd te doden. Maar ik trof in die jonge schoonheid weinig van de geest die men in de vrouwen uit dat land zo bewondert, daarentegen wel iets dat me achtenswaardig leek. Zij had een goed verstand, was zachtzinnig, bezat een openhartigheid die aan naïveteit grensde en eenvoudige manieren die ver bleven

van iedere koketterie. Ik meende in haar het karakter van mijn dierbare buurmeisje te hervinden, versierd ditmaal met alle charmes van de schoonheid. Van de maîtresses met wie het toeval me in aanraking had gebracht, had ik inmiddels schoon genoeg. Ik vond ze onstandvastig, grillig, inhalig en zelfs vals. Enkele hadden door zich lief voor te doen mijn ijdelheid geprikkeld om me vervolgens te bedriegen en bespottelijk te maken. Dit had ik van mijn beminnelijke onschuld niet te vrezen. Ik stelde haar al snel in kennis van een liefde waarvan ik nog slechts de eerste sporen in mij voelde - een bedrog waartoe ik in het vuur van mijn jeugd onbekwaam was geweest. Zij antwoordde me met een wonderlijke eenvoud, zo oneigen aan een meisje van haar landaard, dat als mijn liefdesverklaring oprecht was deze haar alleen maar kon behagen en dat zij gevleid zou zijn om de liefde van een man als ik te verdienen. Het kostte toen nog maar een half uur om haar de bekentenis te ontlokken dat zij ook mij beminde. Haar oprechtheid verrukte me en het gemak waarmee zij zich liet overwinnen, wat mij op zichzelf verdacht had moeten voorkomen, scheen me slechts een natuurlijk uitwerksel van mijn intelligentie en knappe verschijning. Is het dan vreemd dat ik even vurig verliefd op haar als ingenomen met mijzelf mijn jonge vriendin verliet? Bij verscheidene bezoeken die ik haar bracht vond ik niets dat mij haar goede trouw en eerbaarheid in twijfel kon doen trekken en zolang als ik met haar verkeerde ben ik ook nooit iets dergelijks tegengekomen. Ik had zelfs reden te geloven dat zij een edelmoedig hart bezat. Het lukte me in elk geval nooit om haar enig geschenk van belang te doen aannemen, welke trucs ik ook aanwendde om ze haar op een charmante wijze aan te bieden. Zelfs als het om kleine snuisterijen ging prefereerde zij steeds die met mij te ruilen. De genoegens die ik in deze aangename omgang smaakte werden evenwel vergiftigd door een wreed bericht van enkele gedienstige vrienden. Zij waarschuwden me dat heel de stad op de hoogte was van haar eerdere affaire met

een jong, rijk en royaal Heer die geenszins doorging voor iemand die van *platonische* liefde hield. Deze ontdekking kwelde me sterk. Maar nadat ik er een tijdje over had nagedacht besloot ik er mijn voordeel mee te doen en mijn amoureuze strategie te veranderen. Zodra ik haar weer zag, veroorloofde ik mij kleine vrijheden die mijn bedoeling duidelijk te kennen gaven. Ze werden weliswaar niet erg goed opgenomen, maar ik wilde nu doorzetten en bracht daarmee mijn schone tot zulk een grote woede als ik niet verwacht had van haar zachtzinnig karakter. Nu werd ik op mijn beurt boos en vroeg haar onbeschaamd of ik niet evenveel gunsten waard was als de Graaf van...? Het horen van deze naam ontstelde haar zo dat zij flauw viel, wat mij buitengewoon vertederde. Weer bij kennis gekomen, barstte zij onmiddellijk in snikken uit en bekende mij in alle eenvoud dat niet alleen de Graaf haar had bemind, maar dat zij ook hem met heel haar ziel had liefgehad, zeker erop rekenend met hem te trouwen vanwege de duizend eden die hij haar had gezworen. Zij ontkende niet dat zij, vol van dit vleiende vooruitzicht, zich misschien schuldig had gemaakt aan enige onvoorzichtigheden die door het publiek kwalijk konden zijn opgevat. Maar zij zwoer me dat zij nooit haar eer had opgeofferd, noch ten faveure van de Graaf noch ten voordele van enige andere man. Vervolgens verzekerde ze mij dat de liefde die ik bij haar had opgewekt oneindig ver uitstak boven de gevoelens die zij voor die Heer had gevoeld; maar dat zij niettemin absoluut alle omgang met mij wilde verbreken en enkel hoopte genoeg kracht te bezitten om een man die haar zo smadelijk had bejegend nooit meer terug te zien. Deze woorden, uitgesproken op vastberaden en rustige toon, troffen mij tot in de ziel. Ik wierp me voor haar voeten en betuigde haar in de krachtigste en hartstochtelijkste termen mijn spijt. Ik zei dat ik haar op haar woord geloofde en in blinde hartstocht bood ik aan, zo zij wilde, haar te trouwen, om haar van mijn achting te overtuigen. Het kostte enorm veel moeite om haar te kalmeren

maar ten slotte slaagde ik daarin. Zij scheen me weer van ganser harte te beminnen en beloofde mij eeuwige liefde zonder echter ook maar een woord te reppen van het huwelijk dat ik haar had voorgesteld.

Zolang deze hartroerende scène duurde was ik overtuigd dat de protesten van mijn minnares oprecht gemeend waren. Maar zodra ik eenmaal gekalmeerd was en geen last meer had van goedgelovigheid, werd mijn hart door de akeligste achterdocht gepijnigd. Heftige jaloezie maakte zich van mij meester, waardoor ook de liefdesvlam opnieuw werd aangewakkerd. In deze staat van razernij kon ik mijn liefde alleen nog maar uiten door het voorwerp van mijn genegenheid te kwellen. Alles gaf voedsel aan mijn jaloerse geest. Wat mogelijk was deed zich aan mijn ogen voor als waarschijnlijk en wat slechts een lichte graad van waarschijnlijkheid bezat scheen me ontwijfelbaar, mits het maar ten nadele sprak van het object van mijn wrede liefde. Een lakei die haar een boodschap bracht deed me sidderen. Had zij een meisje in dienst dat er een beetje vrijpostig uitzag, dan geloofde ik meteen dat het haar koppelaarster was. Alle mannen die iets vriendelijks tegen haar zeiden golden in mijn verbeelding als regelrechte minnaars. Wat werd mijn ziel niet verscheurd door een afschuwelijke gevoelsverwarring! Ik leefde in een soort van hel. Of mijn arme minnares ook wisselde van dienstpersoneel en alle gezelschappen uit haar huis wegbande - ik was er haar erkentelijk voor, betuigde haar duizendmaal dank voor de goede zorgen, maar het hielp allemaal niets om mijn zieke ziel te genezen. Mijn eigen hersenschimmen gaven steeds nieuw voedsel aan mijn minnenijd. Met mijn verstand zag ik soms wel de buitensporigheid van mijn gedrag in, maar ik was niet bij machte om haar tegen te gaan. Een proef om te zien welk effect het zou hebben als ik afwezig was voegde alleen maar een nieuwe kwelling toe aan de ellende die me pijnigde. In alle gezelschappen was ik zwaarmoedig, verstrooid, dromerig, bovenal bespottelijk. Mijn razende verliefd-

heid dreef me voortdurend weer terug naar het object van mijn passie. Wel honderd keer deden mijn beledigende schrikbeelden haar dusdanig het geduld verliezen dat ze mij bezwoer weg te gaan en haar voortaan met rust te laten. Dan werd ik aanstonds wreed gestraft voor mijn schandelijk gedrag. Haar woede stortte me in diepe wanhoop. Als zij geweigerd had om me te vergeven, dan zou ik er de man naar zijn geweest om me in haar aanwezigheid van kant te maken. Soms meende ik dat mijn liefdesverlangen zijn kracht zou verliezen, indien ik het maar kon bevredigen. Ik besloot het te proberen, maar vreesde tegelijk daarin te slagen en zo bevestigd te worden in de achterdocht die het publiek gerucht me had ingeblazen over het vroegere gedrag van mijn geliefde. Soms nam ik het besluit om onverhoeds naar mijn vaderland af te reizen, maar dan verbeeldde ik me dat ik daardoor die arme juffer dodelijk zou bedroeven en deze nobele verwaandheid weerhield me van een zo heilzaam plan. Eindelijk werd ik van die ijselijke gemoedsziekte verlost door een middel dat nog schandelijker was dan de kwaal zelf. Een stel losbandige vrienden sleepten mij haast met geweld mee. Zij brachten me van kwaad tot erger en door die aaneenschakeling van misdadige vermaken lieten zij mij geen tijd tot nadenken over mijn overgrote dwaasheid. Ik voelde dat dit lieve leventje me enigszins opbeurde, totdat mijn dolle uitbundigheid me zo opjutte dat ik op zekere dag, aan tafel zittend, een toeval kreeg waaraan ik dacht ter plekke te bezwijken.

Ik kwam evenwel deze vreselijke toestand weer te boven dank zij de goddelijke goedheid, waarvan de herinnering in mijn ziel nog altijd de levendigste dankbaarheid wakker maakt. Toen ik weer bij zinnen kwam was het alsof het gordijn dat mijn redelijk verstand had afgescheiden van mijn verbeelding plotseling aan stukken werd gescheurd. Ik hervond mezelf, maar met schaamte en afgrijzen, geheel mismaakt, misvormd, enkel geschikt om zelfhaat en zelfverachting op te wekken. Dat is een van de vreselijkste situaties waarmee een redelijk wezen

voor zijn eigen misdaden gestraft kan worden. Doodziek als ik nog was, besloot ik toch meteen om naar mijn vaderland terug te keren in de hoop daar die kostelijke deugd te hervinden waaraan ik met zo schuldige onvoorzichtigheid had verzaakt. Voor mijn vertrek schreef ik uit ongerustheid nog een brief aan mijn arme minnares. In deze brief werden al mijn gemoedsverwarringen precies beschreven zonder enige poging tot vernuftsspel. Ik bad haar duizendmaal om vergeving voor de wrede excessen die zij van mij had moeten verduren. Ook betuigde ik haar met de grootste nadruk mijn oprechte achting en verzekerde haar terdege bewust te zijn van mijn eigen onwaardigheid. Ten slotte ried ik haar aan om vertroosting voor haar ellende te zoeken in de boezem van de godsdienst. Tijdens mijn reis spookten duizend sombere gedachten door mijn hoofd, een beuzeling wekte in mij al dodelijke schrik.

Ik had geen rust eer ik thuis was. Maar die rust vormde slechts een korte stilte voor de storm. De spanning van mijn zo lange tijd door jaloezie verscheurde hart en mogelijk ook de genoten uitspattingen hadden mijn bloed totaal bedorven. Maanden lang zweefde ik tussen leven en dood. Ik kreeg flauwte na flauwte, ogenschijnlijke aankondiging van een spoedige dood, waarvan de gedachte in mijn verbeelding gekoppeld was aan die van de eeuwige hellestraffen, die ik voor mij thans onontkoombaar waande. Ik durfde mijn ogen niet meer opslaan tot de hemel, menend dat mijn gebeden evenzovele beledigingen zouden zijn van de goddelijke barmhartigheid, die ik zo moedwillig verzaakt had om mij in de strafbaarste losbandigheid te storten. En wat voor losbandigheden! Zelfs in het vuur van een onstuimige jeugd had ik ze instinctief uit fijngevoeligheid vermeden, maar ik was laag genoeg geweest om me op mannelijke leeftijd, wanneer de driften de weg van de deugd niet meer zo tiranniek versperren, daaraan over te geven. Doordat mijn blik nu voortdurend gericht was op zulke afgrijselijke gebreken viel ik ten prooi aan zwaarmoedigheid. Ik

was vreselijk bang voor de dood en stond desondanks twintig keer op het punt de hand aan mezelf te slaan. Tijdens die akelige ziekteaanvallen was mijn verbeelding helemaal gescheiden van mijn verstand. Er woonden in mij als het ware twee verschillende personen, die voortdurend strijd met elkaar leverden en mijn weifelende lichaamsdelen schenen niet goed te weten aan wie ze moesten gehoorzamen. Ik zou ongetwijfeld zijn bezweken onder de last van mijn afgrijselijke lot, als God niet door het treffendste teken van Zijn vaderlijke goedheid mij onverwachte en nog minder verdiende bijstand had gezonden. Het was de zachtmoedigste, wijste, meest verlichte geestelijke die ik ooit van mijn leven heb ontmoet. Omdat hij over mijn droevige toestand naar ziel en lichaam gehoord had, kwam hij mij opzoeken. Hij was een oude vriend van mij, maar ik sloeg mijn ogen neer toen hij binnenkwam en verzocht hem voor altijd weg te blijven bij een man die zijn vriendschap, zijn achting en zelfs zijn medelijden onwaardig was. U vergist u, zei hij, mij teder omhelzend: u verdient mijn vriendschap nog ten volle, daar sta ik voor in. Ik ken te goed de grond van uw hart. De droefheid en zelfs de schaamte die uw hart overstelpen bewijzen me dat het zaad van de godsvrucht er niet geheel is verstikt. Ik wierp tegen dat zijn goedheid voor mij op een illusie berustte en om hem te overtuigen beschreef ik al mijn uitspattingen. Ik haatte mezelf zo sterk dat ik een schilderij, dat al lelijk genoeg was, er nog erger deed uitzien. Hij merkte het, maar in plaats van me daarover te onpas verwijten te maken, verschafte hij me door een innemende en eenvoudige welsprekendheid de zoetste balsem, die bij uitstek geschikt was om mijn gezonken moed weer op te richten. Hij drong aan om samen met hem te bidden. Zijn door vriendschap verzachte vroomheid gaf zijn gebed iets zo hartroerends dat het mijn bed nat maakte van tranen. Ik bad op mijn beurt met zoveel ootmoed en onderwerping dat de eerbiedwaardige grijsaard zich niet kon weerhouden om zijn tranen met de mijne te mengen.

Ik kan onmogelijk uitdrukken hoezeer dit gebed mij verlichtte en sinds dit gelukkig ogenblik was bidden mijn gedurige bezigheid. Het schonk me voldoende gemoedsrust om de kracht van de ziekte te verminderen die tot dan toe door alle woelingen van mijn geest telkens heftiger was geworden. Mijn deugdzame vriend was er erg blij over. Hij bezocht me dagelijks, deed alles om me te steunen in mijn heilzame voornemens en gaf me de nuttigste voorschriften om me voor terugval te behoeden. Helaas! Hij is dood en ik leef nog. Maar de herinnering aan hem zal me altijd dierbaar blijven. Telkens als ik aan hem denk, voel ik dat mijn deugd gesterkt en mijn hart met nieuwe vreugde vervuld wordt. Hij ried me vooral aan om mijn leven lang enkele uren van de dag te besteden aan zelfonderzoek, meditatie, het lezen van goede boeken en vooral aan gebed. Ik heb er een goede gewoonte van gemaakt, die mij zoveel heil en verkwikking geeft dat ik, als ik buitenshuis geen ongestoorde gelegenheid daartoe vind, brand van verlangen om weer in de eenzaamheid van mijn kamer te vertoeven.

Misschien zou ik toch zwak genoeg zijn geweest om een zo mooie en heilzame gewoonte ongemerkt te laten versloffen, als de Voorzienigheid me niet had gesterkt door mij telkens, meer dan tien jaar achtereen, met nieuwe aanvallen van mijn nare ziekte wakker te schudden. Deze vaderlijke kastijding, of liever deze onschatbare weldaad, heeft me waakzaam gemaakt tegen de aanvallen van de ondeugd en me kracht gegeven om haar aanstonds te verbannen, zodra mijn hart er even door verrast werd. Mijn gezondheid heeft pas haar vroegere kracht herwonnen toen ik in de levensfase kwam waarin de driften van hart en verbeelding vanzelf tot bedaren komen en ruim baan laten aan de rede, die uit de ondervinding van vroegere misslagen een heilzaam wantrouwen in haar eigen krachten put.

Tegenwoordig bevind ik me in een toestand die gelukkig te noemen valt. Ik geniet een meer dan gemiddeld inkomen en mijn grootste genoegen is om er een goed deel van te besteden

aant.aan verlichting van het leed van mijn medemensen. De bespottelijk overdreven passie die ik vroeger voor vrouwen voelde is nu een meer algemene en hartelijke liefde voor heel de mensheid geworden en vooral voor mijn vrienden. Naarmate ik vorder in godsvrucht, voel ik me een beter mens, zachtzinniger, toegevender, geduldiger, buiten staat om hen te haten die me het felst beledigen. Het kost me zelfs weinig moeite om hun zo veel mogelijk tot nut te zijn. Weinig zaken op aarde kunnen mij tegenwoordig nog in een stemming brengen van uiterste droefheid of uitbundige blijdschap. Ik bezit een stille vrolijkheid, die altijd met rede gepaard gaat en in staat is om alle bijzondere delen daarvan te onderscheiden. Mijn lichtgevoeligheid heeft, nu ze wijs en redelijk is geworden, alleen nog maar invloed op mijn deugd. Zij vergeeft me niets, wil niet horen van zogenaamd kleine foutjes, is welhaast de enige bron van droefenissen die me soms nog bezwaren. Ik kan het me eenvoudig niet vergeven, wanneer ik me heb schuldig gemaakt aan een of andere onachtzaamheid of toevallige ongeregeldheid. Niets begeer ik meer dan om in alle omstandigheden van mijn leven een zuivere ziel onbevreesd te kunnen teruggeven in de handen van Hem die haar in dit zwakke lichaam heeft geplaatst. Deze gelukkige ogenblikken zijn nog heel zeldzaam. Mijn deugd is nog zeer gebrekkig. Ook is mijn eerzucht nog bij lange na niet helemaal uitgeblust, zij veroorzaakt soms nog heftige onrust in mijn verbeelding. Ik betrap haar te vaak op een overdreven zucht naar roem; te vaak bloos ik, bij het verlaten van een gezelschap, over de belachelijke pogingen die ik heb aangewend om uit te blinken ten koste van de goedaardigen en voorzichtigen. Ik merk echter met uiterste voldoening dat mijn eigenliefde zich van dag tot dag gewilliger onderwerpt aan de Rede en de Deugd. Ik durf u zelfs verzekeren, Mijnheer, dat als zij enig deel heeft aan het tafereel dat ik hier van mijn gedrag schets, dat mijn voornaamste beweegreden toch was om het mensdom alle gevaren te laten zien die deze algemene ondeugd

vergezellen, een ondeugd bovendien die zich zo licht als deugd vermomt en zo behendig is om, eenmaal getemd, met nieuwe kracht de kop op te steken.

Einde

Verslag van een reis van Holland naar Zweden, bestaande uit enige brieven door de schrijver van de ‘Misantrope’

Brief 1

Mijnheer,

Omdat verschillende brieven die ik u uit Stockholm geschreven heb en die een kort verslag van mijn reisbelevenissen bevatten nooit zijn aangekomen, zal ik u na terugkeer in mijn vaderland voor dit gemis schadeloos stellen. Ik wil proberen om, zo goed als mijn geheugen toelaat, een waarheidsgetrouw verslag te leveren - niet alleen van de diverse bijzonderheden van mijn reis zelf, maar ook van de gevoelens en gedachten die ze bij mij hebben opgewekt. Als ik u niets bijzonders vertel, zal dat niet aan mij liggen. Ter vergoeding beloof ik om uitvoerig stil te staan bij onderwerpen die misschien niet van het allergrootste belang zijn, maar die mij in elk geval hebben vermaakt en mogelijk ook u zullen amuseren.

Eer ik echter met mijn reisverhaal begin, lijkt het me goed om u een waar beeld te schetsen van mijn gemoedstoestand op het moment dat ik besloot mijn vaderland te verlaten in de hoop nooit meer daarheen terug te hoeven keren. U weet dat de indruk die de dingen op ons maken sterk afhangt van de gesteldheid van onze ziel en dat deze gesteldheid om zo te zeggen rechtstreeks vorm geeft aan deze indrukken.

Kort tevoren had ik talloze vernederingen moeten ondergaan, terwijl ook mijn hoop om enig fortuin te winnen plotseling in de grond was geboord. Zonder over mezelf nu de loftrompet te steken, ik was genoeg filosoof om me te wapenen tegen deze uiteenlopende ongelukken. Maar ik moest mij daarnaast bevrijden van de hevigste passie die een hart, zo zwak als het mijne, kan overweldigen. Al mijn vrienden spanden met mijn eigen rede samen tegen een liefde die én voor mijn ge-

moedsrust[aant.] én voor mijn materieel geluk nadelig mocht heten. Maar geen van beide vermocht iets tegen een zo alles overheersende hartstocht.

Nu is er voor een man die de Rede liefheeft en haar voortreffelijkheid erkent niets zo vervelend als te beseffen dat hij haar slecht gebruikt en zich onmachtig voelt om er een gepast gebruik van te maken. De ergernis vrat zo aan me dat ze mij opnieuw onderdompelde in die zwarte melancholie waaraan ik sinds mijn vroegste jeugd bij tijd en wijle leed en die mij vroeger al eens een even langdurig als smartelijk ziekbed had bezorgd. In deze beklagenswaardige toestand kon niets mijn verdriet verminderen dan de aangename gedachte de reisgezel van een prins te zijn, wiens verdienste u bekend is en die mij ontelbare blijken van zijn gunst gaf, juist in diezelfde tijd dat mijn vijanden de vuilste laster over mij uitstortten en haast al mijn vrienden me in de steek lieten. Tot zover dit korte voorbericht; ik kom nu ter zake.

Omdat Zijne Hoogheid van plan was om over zee naar Hamburg te reizen, vertrokken wij de eerste juli uit Amsterdam op een klein jacht. De schipper van die schuit was een van de vreemdste snoeshanen die ik ooit ben tegengekomen. U hebt hem trouwens zelf kunnen zien, Mijnheer. Het was een grote donkere welgebouwde kerel, knap van gelaat, gebruind door de zon, met een levendige oogopslag, stevig op zijn benen staande en breedgeschouderd. Maar hoewel u meer dan eens met hem gesproken hebt, durf ik wedden dat u ondanks al uw mensenkennis hem niet zou hebben kunnen doorgronden.

U herinnert zich ongetwijfeld nog dat hij, na eerst met ons de reiskosten te zijn overeengekomen, er geen been in zag om telkens die afspraak te breken ten einde meer geld uit de zak van de prins te kloppen. En deze was weer niet het soort mens om voor zo'n klein geldbedrag zijn vertrek uit te stellen. Alle verwijten die men hem maakte over dat gebrek aan betrouwbaarheid, beantwoordde hij met een stompzinnig zwijgen dat

hem deed kennen als een beest in mensengedaante, gedreven slechts door zijn blind instinct voor eigenbelang. We waren dan ook nauwelijks zes mijl van Amsterdam verwijderd of mijnheer liet zijn masker vallen en toonde zich de doortraptste schelm die ooit de zeeën bevoer. Hij onthulde ons weldra alle bijzonderheden van zijn fraaie leven en ik geloofde hem hier op zijn woord, want er was geen enkele trek in zijn verhaal die niet aan onze ongunstige indruk van hem beantwoordde.

Hij was te Lissabon geboren als zoon van een Portugese officier en een Hollandse vrouw die bepaald niet om haar deugdzaamheid daarheen was getogen. Acht jaar oud was hij met deze eerbare moeder weer naar haar vaderland teruggekeerd, waar zij hem had gestationeerd bij een kapper, in wiens winkel hij een prima boevenschool trof. Op zijn zestiende was hij tamboer geworden. Maar twee jaar later nam hij de benen en was, overtuigd dat de politie haar jacht op deserteurs zelden op volle zee bedreef, als matroos op een Zeeuwse kaper terechtgekomen. Sindsdien had hij op verschillende reizen haast alle delen van de wereld bezocht. Zo was hij in Spanje, Zweden, Denemarken, Rusland, Turkije, Barbarije, Amerika en Italië geweest. Over dit laatste land liet hij zich gunstiger uit dan over alle andere. Hij was er ook twee of drie jaar blijven wonen. Zijn talenkennis was groot genoeg om zich bij verschillende naties te doen verstaan. Maar wat hij het best kende dat was de taal die overal door het gepeupel gesproken werd en die diende om zonder omhaal bepaalde dingen te zeggen die fatsoenlijke mensen slechts in bedekte termen uitdrukken.

Geen wonder! Onze snaak was tussen zijn verschillende reizen door als suppoost opgetreden in zekere publieke plaatsen. Hij had deze eervolle functie vooral bekleed in de Amsterdamse bordelen, waar hij gedurende een deel van het winterseizoen zowel souteneur als knecht was geweest. Dit laatste beroep diende als dekmantel voor het andere en maakte de onderneming een stuk veiliger. Onder de voorschoot die hij in deze

aant. huizen van plezier droeg, hing altijd een meterlange armdikke eikehouten knuppel. Gebeurde het nu dat een of andere vlasbaard zo onbeleefd was om de poging hem te ontgroenen met ondankbaarheid te beantwoorden door zijn degen te trekken, dan was het zijn gewoonte om met een onnozel gezicht op hem af te gaan, hem bij de arm te grijpen en vervolgens flink af te rossen. Hij toonde ons een van die knuppels waarmee hij onlangs een jonge edelman van buitenlandse herkomst, die stampei wilde maken, zodanig had afgeranseld dat deze ter plekke aan die verraderlijke klappen meende te bezwijken. Dit werktuig van zijn triomfen voerde hij overal met zich mee en ik geloof dat hij het op zijn minst zo hoog achtte als de knots van Hercules of van de beroemde aartsbisschop Turpin. Uit wat ik zei blijkt wel dat onze brave kapitein, ofschoon eigenaar van een klein jacht, de smaak voor zijn oude beroep nog niet helemaal verloren had. U zult daarvan nog meer overtuigd zijn, Mijnheer, wanneer u de roemvolle bestemming van onze kleine schuit zult vernemen.

U weet misschien niet dat er een soort uitwisseling van hoertjes bestaat tussen Duitsland en Holland. Zij die de aantrekkelijkheid van het nieuwe in het ene land hebben verloren vertrekken naar het andere, waar een onbekend gezicht en charmes die zich voor het eerst vertonen het hoerachtige enigszins maskeren. Onze kapitein hield zich gewoonlijk bezig met het transport van deze smokkelwaar van Amsterdam naar Hamburg en omgekeerd. Maar ditmaal zat er niets van dien aard tussen zijn lading. Niet alleen omdat hij zijn jacht nu aan Zijne Hoogheid had verhuurd, maar vooral omdat zijn waardige wederhelft zich ook aan boord bevond: het ergste loeder dat ooit haar sekse tot schande had gestrekt. Het was een moffin op leeftijd, zeker dubbel zo oud als haar echtgenoot, daarbij zo lelijk als de duivel en zo mogelijk nog smeriger. Hij had zich met dit illustere vrouwspersoon in de echt verbonden toen hij nog matroos was, op een tijdstip waarop hij zijn totale gage had

aant. verdobbeld, verzopen of naar de hoeren gebracht, zodat hij ten slotte geen andere uitweg meer zag. Zij was een matrone die lange tijd met het leger was opgetrokken alvorens haar domicilie te kiezen in Amsterdam, waar ze dankzij haar onvermoeide ijver om de jeugd met zekere pleziertjes te gerieven genoeg geld had bijeen gegaard om deze echtgenoot aan zich te binden en om het scheepje in kwestie voor hem te kopen. Maar ziende dat de reizen van haar man nauwelijks winst opleverden en dat de meisjes aan boord hem niet in baar geld betaalden, had de vrees voor een dubbel verlies haar wijselijk doen besluiten om onze kapitein niet langer op eigen gelegenheid te laten varen. De gedachte van deze vracht voortaan mee te moeten vervoeren maakte hem razend. Maar zij had, in weerwil van haar Duitse afkomst, in Amsterdam geleerd om haar man de wet voor te schrijven, zodat zij volstrekt meesteres was over alles wat hij deed. Zij regeerde met de knoet. En hoe hij ook opstoof en dure eden zwoer dat, als zij zich niet koest hield, hij haar de hals zou breken of in zee smijten, zij gaf even weinig krimp als een rotsblok. En de uitkomst was altijd na een verschrikkelijk getier dat alles precies gebeurde conform de wensen van deze megera. Toch school er in de boosaardigheid van dit wijf ontegenzeggelijk een zekere mate van heroïsme. Voeg nu bij dit merkwaardige stel nog een twintigtal ambachtslieden, dicht op elkaar gedrongen onder het verdek bij de bagage, plus een ouwe Friese matroos die, hoewel haast tachtig jaar, het eigenlijke scheepswerk moest doen en dan hebt u onze hele scheepsbevolking bij elkaar.

U weet, Mijnheer, dat er verleden jaar in mei en juni ondanks de bijna ondraaglijke hitte, niet het minste windje woei en ook geen regen viel. Maar juist op de dag van ons vertrek, toen wij gereed waren om aan boord te gaan, vulde de lucht zich plotseling met een dicht wolkendek, waaruit weldra verschrikkelijke donderslagen hoorbaar werden, terwijl de regen met bakken uit de hemel stortte. Maar dit noodweer was te

aant. heftig om lang te duren. De lucht klaarde weer snel op en wij zeilden uit met een aangename koelte en gunstige wind, die ons binnen een etmaal op de uiterste kusten van Friesland bracht. Dat was ongeveer een derde van onze reis naar Hamburg en wij hadden dit traject prettig genoeg afgelegd om mij te verzoenen met de zee waarmee ik overigens nooit veel had opgehad. Wij wierpen het anker uit vlakbij de oever, waar wij tot de volgende ochtend moesten blijven wachten op de vloed zonder welke wij onmogelijk de Wadden konden passeren. Een doortocht waarover ik u in mijn volgende brief zal onderhouden. Tot ziens.

Brief 2

Mijnheer,

Daar lagen wij dan op de rede aan de Friese kust.

De hemel had ons al vijf of zes uur met zwaar onweer gedreigd, maar wij begonnen de uitwerksels van deze bedreiging pas 's nachts gewaar te worden. Ik voor mij, die de zee nauwelijks gewend was, heb nooit iets schrikwekkenders gezien - dat kan ik u verzekeren. Heel de lucht was overdekt door een diepe duisternis die de hemel met de golven scheen te vermengen. Deze duisternis werd telkens doorbroken door bliksemschichten die onze ogen van alle kanten troffen. De donder gromde van verre. De met water bezwangerde wolken dreven langzaam naar elkaar als voegden zij zich in slagorde, terwijl de zee in angstaanjagende stilte op enig verraad bedacht scheen. Het schilderij is misschien wat sterk aangezet, Mijnheer, maar ik beschrijf u de dingen zoals ze op mijn sombere verbeelding overkwamen.

Ik zal zwijgen over de vreselijke donderslagen die twee volle uren lang rond ons fragiele scheepje neerkletterden, maar ik moet u absoluut vertellen over een verschijnsel waarvan ik tot dan toe niet de minste idee had gehad. Ik zat bij het roer naar

alle bijzonderheden van dit onweer te kijken en voelde niet het minste windje, toen ik plotseling van verre een akelig gehuil hoorde. De nu abnormaal hoog oprijzende, uiterst woelige golven kwamen met verbazingwekkende vaart op ons af. Ik kon de reden van een zo snelle verandering niet begrijpen, maar dat duurde niet lang. Een dikke wolk schoot met vervaarlijke snelheid over ons vaartuig en scheen onze masten te raken. Het leek of het jacht door de geweldige druk van deze wolk compleet onder water zou verdwijnen en zeker lag hier de oorzaak van dat gehuil en die plotselinge onstuimigheid der golven. Op dit verschijnsel volgde een zware windstoot met veel regen die de hele nacht onophoudelijk bleef neergutsen. Wij voelden ons allesbehalve prettig in de kajuit. Het schip was oud en het water sijpelde door honderd reten ons op het lijf.

Wat voor vreemde indrukken kunnen haast gewone dingen niet maken op een geest die door de sombere dampen van de melancholie overweldigd wordt! Ik deed die afschuwelijke nacht geen oog dicht. Mijn ziel verkeerde door een mengeling van droefgeestige gedachten gedurig in angst. Wanneer ik het mooie weer dat wij de hele zomer gekend hadden vergeleek met het tegenwoordige noodweer, dat een landrot als mij extra akelig voorkwam, dan waande ik me een tweede Jonas te zijn die door de goddelijke Gerechtigheid achterna gezeten werd. Van nature niet banger dan iemand anders, joeg dit denkbeeldig gevaar mij toch een dodelijke schrik aan. In deze nare situatie kwamen ook alle mogelijke ongelukken mij zeer plausibel voor. Bij iedere golfstoot tegen het schip rezen mijn haren te berge. Het was oud, ik wist het, waardoor ik weer ieder moment dacht dat het verbrijzeld zou worden. Ik vreesde zelfs meermalen dat ons ankertouw zou breken en dat wij dan in die duistere nacht helemaal het trieste speeltuig van de golven zouden worden. De dood kwam mij gedurig voor ogen in de meest verschrikkelijke gedaanten en een bang soort godsvrucht deed me bijna de hele nacht het ene gebed storten na het andere. Stellig was

deze godsvrucht, die haar oorsprong alleen vond in doodsangst, geen uiting van deugdzaamheid. Het was feitelijk een vorm van lafheid, niet ongelijk aan de schijnvroomheid van sommige misdadigers die door enkele uren krokodilletranen te huilen een heel leven van schurkenstreken menen goed te maken. U die het menselijk hart kent zult zonder twijfel nu een idee hebben van mijn droeve stemming tijdens die wrede nacht.

Of het gevaar nu reëel was of niet, het had volkomen hetzelfde effect op mij en ik wist zeker dat ik er alleen door een bijzondere beschikking van de Voorzienigheid uit gered kon worden. Voor de dood op zichzelf was ik niet bang. Maar omdat ik geloof aan de onsterfelijkheid van de ziel, was ik zeer bekommerd om het lot dat mij te wachten stond. Ik dacht terug aan alles waarin ik tegen de strengste wijsheid gezondigd zou kunnen hebben. Dat tafereel werd zo in sterke mate gekleurd door de somberheid van mijn verbeelding. Ik accepteerde voor mijzelf geen enkel excuus. Kleine zwakheden leken mij afgrijselijke wandaden. Ik liet mijn gedachten vooral gaan over enkele jeugdzondetjes die mij nu voorkwamen als misdrijven met voorbedachten rade. Wat ik - verklaard vijand van mijzelf - niet allemaal uitstond, al die tijd dat dit onweer duurde!

De volgende dag echter was de lucht helemaal opgeklaard, de zee kalmeerde geleidelijk en zo deed ook mijn gemoed. Mijn redelijk verstand bevrijdde zich van de akelige hersenschimmen die het verschrikt en geblokkeerd hadden. Een vast voornemen om voortaan de strengste deugd te betrachten verzoende mij met mezelf.

Toen alle stormen van mijn ziel weer bedaard waren begon ik de kostelijke, onschatbare voordelen van een godvruchtig leven te overwegen, dat alleen in staat is om de mens die vastheid van geest te geven die hem te midden van de grootste gevaren staande kan houden. Stellig is niets méér geschikt om bij een redelijk mens zo'n edele onverschrokkenheid op te wek-

ken[aant.] dan de zekerheid van door zijn gedrag te hebben beantwoord aan de voortreffelijkheid van zijn natuur en aan de geboden van zijn opperste Wetgever. Laat een schurk, of zelfs een fatsoenlijk man die nooit moeite heeft willen nemen om deugdzaam te leven, zich alsjeblieft niet te veel voorstaan op zijn doodsverachting. Zijn moed is pure ongevoeligheid als van een beest. Wat voor gedachten over godsdienst zo iemand ook hebben mag, als hij geconfronteerd wordt met de dood moet hij sidderen, tenzij hij ontbloot is van verstand en helemaal afgestompt.

Alleen de deugdzame mens kan immers zeggen:

> *...Si totus illabatur orbis*,
> *Impavidum ferient ruinae*.
> Zelfs als het hele aardgewelf in elkaar zou storten,
> dan zouden zijn puinhopen slechts een held bedelven.

Ik ben, enz.

Brief 3

Mijnheer,

De volgende morgen om zes uur zeilden wij uit, richting Wadden. Dat zijn zandbanken tussen het vasteland en allerlei kleine eilandjes die, hoewel meest onvruchtbaar en zandachtig, deze route toch met mooie vergezichten veraangenamen. Als het hoogwater is zijn die banken bedekt met vijf à zeven voet water, al naargelang de hoogte van de bodem. En als het laagwater is, dan liggen ze voor het grootste deel droog en lijken tamelijk veel op duinen aan het zeestrand. Het is een nogal eigenaardige ervaring voor hen die deze reis voor het eerst maken, dat zij op volle zee hun schip na enkele uren omringd zien door vaste grond waar men met gemak op kan gaan wande-

len. Wij smaakten dit genoegen vaker dan ons lief was, omdat het onze enige ontspanning bij laagwater vormde. U snapt wel, Mijnheer, dat deze onvrijwillige halteplaatsen onze reis flink vertraagden, vooral als u ook nog een andere omstandigheid zou kennen die daartoe flink bijdroeg. Wie deze route kiest moet namelijk wel de hele nacht voor anker blijven liggen, omdat zelfs het helderste maanlicht niet voldoende is om bepaalde bakens te zien, die erg klein zijn en gewoonlijk slechts bestaan uit een paar boomtakken.

Voeg hierbij dat onze kapitein de meest onbesuisde kerel ter wereld was. Ik geloof niet dat men ooit beter matroos en slechter stuurman zou hebben kunnen vinden. Tijdens zijn andere tochten naar Hamburg was hij er blijkbaar meer bedacht op geweest zich met zijn lichtekooien te vermaken dan te letten op datgene wat voor de navigatie nuttig kon zijn. Hij liet alles aan het toeval over en gewoonlijk zette hij ons neer op een zandbank twee of drie uur voordat zoiets nodig was. Tweemaal gebeurde dat zelfs bij hoogwater. De eerste keer bleven wij er vierentwintig uur vastzitten en de tweede keer dubbel zo lang. Toen werkelijk niets om over te lachen! Het was de zesde dag sinds ons vertrek. Wij hadden heus genoeg proviand bij ons, maar we konden die onmogelijk goed houden: zo smoorheet was het. Wat de arme passagiers onder het verdek betreft, die op aanraden van de voorzichtige kapitein slechts voor vier dagen etensvoorraad hadden ingeslagen, deze lui zouden zonder edelmoedige bijstand van Zijne Hoogheid de prins vast van honger zijn omgekomen. Hij liet de laatste twee dagen alles wat er van onze eigen mondvoorraad nog restte onder hen uitdelen, vastbesloten om zich samen met mij te beperken tot de chocolade, waar wij rijkelijk van voorzien waren. Men zou in deze ellendige omstandigheden nog geduld hebben kunnen opbrengen, indien het mogelijk was geweest om iemand naar het vasteland te sturen, waar we slechts een halve mijl van verwijderd lagen. Maar enige waterplassen weerhielden ons om er te voet

aant. heen te gaan en wij hadden geen bootje aan boord. Onze brave kapitein wou ons doen geloven dat hij er nooit een meenam om bij de passagiers vertrouwen te wekken en hen te overtuigen dat hij in geval van nood zijn schip niet in de steek zou laten. Schrale troost voor ons, zoals we daar zaten op een zandbank halverwege hemel en aarde. Ik kan u niet zeggen hoeveel medelijden ik voelde met onze arme reisgezellen, die niet lang zouden kunnen teren op de liefdadigheid van de prins. Het is waar dat onze eigen situatie nauwelijks beter was. Om chocolade te drinken heb je zoet water nodig en dat was bijna op. Het enige wat nog overbleef was die chocolade, bevochtigd met een slok wijn, op te eten. Gelukkig hoefde ik zelf niet te proberen of dat smakelijk voedsel was. Wij raakten namelijk weer vlot dankzij een geweldige vloedgolf die met krachtige windstoten gepaard ging en ook door flink werk van onze kapitein.

Dat zijn, Mijnheer, zo ongeveer al onze onaangenaamheden tussen Amsterdam en Hamburg behalve dan een verschrikkelijk gevaar waarin onze dolleman ons nog bracht, toen hij de mond van de Eems overstak. Aan deze rivier ontleent, tussen haakjes, de hoofdstad van Oost-Friesland haar naam. De zee was op die plaats extra woelig, omdat een frisse wind de golven tegen de stroom op dreef, hetgeen ons oude schip dermate deed stampen dat het elk ogenblik in stukken uiteen scheen te vallen. Wij zagen voor onze ogen vijf of zes lichte vaartuigjes die net als wij met klein zeil voeren maar toch aanzienlijk sneller vooruitkwamen. Dat trok onze gek van een kapitein op zijn fatsoen en hij besloot om hun koste wat het kost de loef af te steken. Het grote zeil werd meteen gehesen tegen de raad in van de oude matroos, die als een soort Nestor van de Zee uit overdreven voorzichtigheid evenveel fouten maakte als zijn meester deed door overmaat aan roekeloosheid. Maar wat gebeurde? Terwijl de laatste in dolle vreugde zijn jacht over de baren zag vliegen en zijn onvoorzichtige manoeuvre alle passagiers de schrik op het lijf joeg, smeet een forse windstoot ons schip plotseling

omver. Onze schipper, even alert als onbesuisd, werpt zich terstond op het grote zeil en doet zijn uiterste best om het te strijken. Hij was daar bijna in geslaagd en kreeg het jacht weer langzaam onder controle, toen een tweede rukwind hem van het dek sloeg, slechts met beide handen nog vastgeklemd aan het zeil. Hij verloor echter niet zijn positieven, maar brulde ons toe om een of ander touw te grijpen en hem met alle kracht naar boven te trekken. Hoewel enigszins verlamd door doodsangst, was ik niet zo laf om geheel werkeloos te blijven toezien. Een lijfknecht van Zijne Hoogheid, bedrevener in dat werk dan ik, hield het touw al in de hand. Ik volgde zijn voorbeeld en terwijl de angst onze krachten verdubbelde, trokken wij de kapitein met zeil en al weer naar boven. Deze bekende ons lijkbleek dat wij net als hijzelf aan de dood waren ontsnapt en dat hij er voortaan niet meer over piekeren zou om zoveel levens op het spel te zetten terwille van een stompzinnig eergevoel. Zolang als het gevaar duurde maakte zijn vrouw erbarmelijk kabaal. Ze had enkel aandacht voor *haar man, haar lieve man, haar kostelijke man*, woorden die zij onder het uitrukken van haar haren wel honderd keer herhaalde en vreemd klonken uit een mond die hem dezelfde dag nog menigmaal naar de hel had verwenst.

De zevende dag na ons vertrek kwamen wij tegen de avond in de Elbe. Wij zeilden de hele nacht door, maar vorderden ondanks de gunstige wind slechts matig vanwege de sterke tegenstroom op deze rivier. De volgende dag omstreeks het middaguur bereikten wij Stade, een klein stadje in het hertogdom Bremen, waar alle schepen worden gevisiteerd en waar ook voor het een of ander betaald moet worden. Ik zou niet weten, Mijnheer, hoe u de dolle uitgelatenheid te beschrijven die mij overviel, toen ik weer vaste grond onder mijn voeten voelde na eerst op zee aan zulke belachelijke schriktaferelen overgeleverd te zijn geweest. De prins bestelde in dit stadje het diner en hoewel het enkel bestond uit ragoût van taai kippevlees, geloof ik niet ooit met meer smaak en meer plezier

aant. gegeten te hebben. De herberg waar wij dineerden was het eerste Duitse huis dat ik in mijn leven zag: de muren waren kakelbont geschilderd in allerlei kleuren en toonden bloemen en planten die de natuur nooit gedacht had voort te brengen. Maar wat me het meest verbaasde waren de houten stoelen, kunstig beschilderd in dezelfde smaak en zo verbazend hoog dat zij expres gemaakt schenen te zijn voor de grote grenadiers van Zijne Majesteit de koning van Pruisen. Wat de stad zelf betreft, dat is een smerig gat waar niets te zien valt wat de nieuwsgierigheid van een vreemdeling waardig is. Daar staat tegenover dat Stade zeer gunstig ligt, waardoor het een verschrikkelijke kwelling zou vormen voor de Hamburgers, indien het in handen kwam van een vorst die zin had om hun de voet dwars te zetten. Deze heren voelen zich toch al niet op hun gemak. Zij hebben namelijk bijna evenveel te vrezen van Glückstadt, een klein vestingstadje dat aan de koning van Denemarken toebehoort en van waaruit deze vorst desgewenst hun handel ernstig zou kunnen belemmeren.

Altona, waar wij de zelfde avond arriveerden, bevalt de Hamburgers ook al van geen kanten. Het is een groot, fraai dorp, op schootsafstand van hun voorsteden gebouwd, dat - daar het op de weg naar Hamburg ligt - een flink deel van hun potentiële handelswinst onderschept.

Dit dorp is gebouwd door een Deense koning die zeker niet veel met de Hamburgers ophad. Het verhaal gaat dat, toen enige afgezanten van deze stad bij die koning kwamen klagen dat hij dit dorp *al te na* in hun buurt had geplaatst, hij hen troostte met te zeggen dat hun klacht voor hem een mooie gelegenheid was om die plaats een naam te geven. En het heeft deze naam tot op heden behouden.

Altona schijnt een echt verzameloord te zijn voor kerken van alle gezindten die men te Hamburg de vrije uitoefening van hun godsdienst belet. Deze kerken zijn niet groot of opvallend mooi maar zij leken me allemaal vrij netjes gebouwd.

aant. Dit fraaie, prachtig gelegen dorp is, sinds het door generaal Von Steinbock werd platgebrand, veel heerlijker uit zijn as herrezen. De burgers van Altona, die de Hamburgers even oprecht haten als ze door hen gehaat worden, verzekerden mij dat zij hun huizen eerst tegen een aanzienlijke geldsom voor brandschatting gevrijwaard hadden, maar dat hun jaloerse buren zo vriendelijk waren geweest om deze dappere generaal door een grotere premie over te halen om zijn aanvankelijk plan uit te voeren. Ik twijfel overigens sterk aan de waarheid van het gebeuren, omdat het een stad die zo'n gruweldaad bedreef onuitwisbare schande zou kunnen bezorgen.

De prins, die reden had om incognito door Duitsland te reizen, wachtte in Altona de gelegenheid af om zijn tocht voort te zetten. Wij logeerden in een grote en geriefelijke herberg. Maar het eten was, hoewel overvloedig, niet veel bijzonders en de wijn afgrijselijk slecht. Daar zag ik voor het eerst een bed op zijn Duits opgemaakt. Verbeeld u, Mijnheer, dat men in dat land in plaats van dekens een tweede dekbed van zware pluimen gebruikt, waaronder een normaal man, zeker bij heet zomerweer, moet stikken. Men heeft me verteld dat een Fransman, die kersvers in Duitsland was aangekomen en op het punt stond om zich tussen die twee bedden te begraven, in alle ernst aan de herbergier vroeg wie er bovenop hem zou komen slapen. Hij dacht ongetwijfeld dat men in dit land de mensen en de bedden bij lagen op elkaar stapelde en hij moest wel vrezen dat wie als ondergrond moest dienen voor een dergelijk bouwsel niet al te comfortabel zou liggen.

Tijdens die vier à vijf dagen dat wij in Altona bleven, verzuimden we niet om ook Hamburg te bezichtigen. Deze stad is groot, fraai en druk bevolkt. Ze voert een drukke handel, omdat van daaruit het merendeel van de buitenlandse produkten over heel Duitsland wordt verspreid. De huizen van de aanzienlijke kooplieden zijn erg ruim maar van een architectuur die sterk lijkt op de gotische bouwtrant. De benedenverdieping bestaat

aant. slechts uit één enorme zaal die als pakhuis dient en de voornaamste vertrekken bevinden zich op de eerste verdieping. Ik heb van die pakhuizen gezien die zo groot waren als kleine kerkgebouwen. Het ontbreekt overigens in deze stad ook niet aan prachtige herenhuizen in moderne stijl. Verscheidene vorsten uit de omgeving hebben hier hun woonstede. Daar is zelfs een hele straat met zulke huizen, waarvan sommige wel de naam paleis verdienen - speciaal dat van baron Görtz, een beroemd personage over wie ik nog gelegenheid zal hebben u enkele wetenswaardige bijzonderheden te melden. Jammer alleen dat men een gewone, zelfs tamelijk smalle straat heeft uitgekozen om zoveel mooie gebouwen op elkaar te persen die op een ruimere plaats meer indruk zouden kunnen maken.

Men vermaakt zich uitstekend in Hamburg, vooral 's winters, als de stad vol zit met adel die tijdens de zomer liever op het land verblijft. Bij mijn terugkeer uit Zweden heb ik het genoegen gehad om er society-parties bij te wonen die in meer dan een opzicht bijzonder waren: zowel vanwege het aantal en de voornaamheid der aanwezigen als door hun hoffelijkheid. De kooplieden, onder wie flink wat Engelsen, zorgen er ook wel voor om zich op tijd te ontspannen van hun handelsbeslommeringen. Men heeft mij verteld dat zij elkaar vorstelijk onthalen op uitgelezen spijzen en alle soorten wijnen die, hoe heerlijk ook, in deze stad allerminst duur zijn. Rondom Hamburg vindt men tal van mooie buitenhuizen. Ze vallen meteen op als men niet aan deze bouwtrant gewend is. Ze lijken namelijk enigszins op pagoden en men zou geloven dat ze naar een of andere Chinese voorstelling ontworpen zijn.

Wat nog meer kan bijdragen aan het vermaak van de Hamburgers is de opera, waar beurtelings in het Italiaans en in het Duits gezongen wordt. Het theater hier is buitengewoon fraai, maar daarmee is ook bijna alles gezegd voor wie de opera's in Italië, in Parijs en in Londen gezien hebben. Zolang alles in het Italiaans gebeurt kan het er nog mee door: de wansmaak ver-

schijnt[aant.] dan om zo te zeggen incognito. Maar ze toont zich open en bloot, wanneer ze hier gaan zingen in het Duits, waarvan de ruwe klank zich slecht verstaat met de liefelijke zachtheid van het Italiaanse belcanto.

Het gewone volk van deze goede stad leek me niet veel soeps en sterk ingenomen met de grandeur, de schoonheid en de kracht van hun machteloze Republiekje, dat een ware melkkoe is voor de naburige koningen en alleen dankzij hun onderlinge jaloezie in stand blijft. Op eigen kracht zouden ze het geen drie weken kunnen uithouden tegen een leger van veertigduizend man. Ze hebben weliswaar enige troepen in dienst, maar ik heb nooit beroerder krijgsvolk gezien. Deze arme soldaten kunnen nauwelijks het geweer presenteren. Hun officieren waren dan ook meest vredelievende burgers die geen idee van oorlog hebben. Men zegt dat het met dit garnizoen nu beter is gesteld, waarmee ik hen en hun principalen gelukwens.

De magistraten van deze stad dragen een ouderwets ambtsgewaad, dat hen ongetwijfeld eerbiedwaardig maakt in de ogen van de bevolking maar dat voor een vreemdeling iets lachwekkends heeft. Omdat ik er niet op voorbereid was, stond ik eerst raar te kijken naar hun hoofddeksels als suikerbroden en hun enorme halskraag, die hen dwingt het hoofd kaarsrecht omhoog te houden. Het geeft aan hun postuur iets houterigs dat men makkelijk zou verslijten voor waardigheid, vooral in combinatie met de pompeuze titel van *Excellentie*, waarmee men degenen honoreert die de teugels van deze Republiek in handen hebben. Maar ze mogen ze wel stevig vastgeklemd houden. Het plebs uit de Hollandse steden, hoe woest en onbeschoft ook, haalt het niet bij dat van Hamburg. Hun natuurlijke wildheid en hun vrijheidsdrang worden nog verder aangewakkerd door een dolle ijver voor de heersende godsdienst; een ijver die razende predikanten steeds op kookhitte pogen te houden en die in zijn drift calvinisten, roomsen - in één woord alles wat niet luthers is - door elkaar haalt. *Tros Rutilusne fuat nullo dis-*

crimine habebit:[aant.] alle andere christenen zijn expres geschapen voor de helse verdoemenis. Het gezag van de wijze regenten verzet zich hier vergeefs tegen dat van een machtige clerus, wiens geëxalteerde welsprekendheid het volk bij de oren vasthoudt en deze burgerstaat volstrekt regeert. Het heilig fanatisme van dit gepeupel is de stad al duur komen te staan, maar het wordt er geen haar wijzer door. En de reden daarvan is blijkbaar dat het gepeupel altijd de dwaasheden begaat en dat de rijken ervoor opdraaien om de schade te betalen.

Ik ben enz.

Brief 4

Mijnheer,

Ik heb u verteld dat in Hamburg verstandige mensen zo nu en dan voor de dolle woede van de gekken moeten bloeden. Wij zagen iets van dien aard toen we de stad wilden uitrijden. We werden namelijk achtervolgd door een troep lieden die een vervaarlijk geschreeuw aanhieven en ons rijtuig tot stoppen dwongen, hoewel men hen had gewaarschuwd dat er een rijksvorst in zat, welke titel in andere streken van Duitsland buitengewoon veel eerbied afdwingt. Eerst konden we bij al dat verward geschreeuw niet verstaan wat die lui van ons wilden. Ten slotte begrepen we dat ze geld eisten. ‘Maar waarvoor in hemelsnaam?’ ‘Voor de bagage natuurlijk die er in uw berline zit en omdat wij beëdigde stadsinpakkers zijn.’ ‘Maar moet ik u betalen voor het werk dat mijn knechten hebben gedaan?’ ‘Zeker, waarom hebben zij die moeite genomen? Maar als u wilt zullen wij de bagage eruit halen en weer terugleggen, dat maakt niks uit.’ Kortom, het einde van het liedje was dat we dit gepeupel tevreden moesten stellen zonder dat het zich zelfs maar verwaardigde om bij wijze van dankbaarheid hun hoed te lichten.

Dat rijtuig, waarvan de paarden en de koetsier even lui schenen, bracht ons na een langzame, vervelende reis in zes dagen van Hamburg naar Rostock. Er gebeurde onderweg niets bijzonders, behalve dan dat we in het land van Mecklenburg van honger zouden zijn omgekomen als wij strikt volgens de regels van de rechtvaardigheid te werk waren gegaan. Heel dit mooie, vruchtbare land, dat in mijn ogen uitermate geschikt was om zijn inwoners in overvloed te doen leven, verkeerde toen in een desolate en beklagenswaardige toestand. Het was zojuist wegens een conflict tussen vorst en adel door vreemde troepen verwoest. De plattelandsbevolking, die het meest onder dit rampzalige geschil geleden had, was er erg moedeloos en vreesachtig door geworden. Zij schrokken al voor een schaduw. Het gezicht van twee of drie vreemdelingen joeg hun de stuipen op het lijf. Toen wij daar kwamen aanrijden sloegen meteen hele families op de vlucht uit vrees voor nieuwe plundering en mishandeling. Wanneer men aan die mensen vroeg of ze dit of dat hadden, dan antwoordden ze met bevende stem en terneergeslagen ogen dat ze helemaal niets bezaten. Ze hadden inderdaad weinig en waren bang om dat weinige nog te verliezen. Er schoot voor Zijne Hoogheid niets anders over dan zijn knechten een beetje hun gang te laten gaan, al verbood hij hun om geweld te gebruiken. Deze gasten, die vroeger soldaat waren geweest, wisten in een oogwenk uit alle hoeken en gaten hammen en kippen te voorschijn te toveren. Dit alles werd razendsnel op zijn soldaats bereid en midden in een of andere stal opgediend. De familie, die er goed van af meende te zijn gekomen, kwam schoorvoetend weer terug. Ze gedroegen zich eerst als ter dood veroordeelden, maar na enkele vriendelijke woorden zag men van lieverlede een zekere gemoedsrust op deze droefgeestige gezichten komen. Echter, wat een vreugdebetoon en heilbeden stortten die arme mensen niet over ons uit, toen men hun de dubbele prijs betaalde van wat wij zojuist met geweld hadden afgepakt. Het leek alsof men hen opzettelijk

aant. eerst had beroofd om hen vervolgens gelukkig te kunnen maken.

Een soortgelijke ellende zagen we in Wismar, waar we langs moesten. Deze plaats, die tamelijk fraai is voor een Duitse stad, was nu geheel ontmanteld en haar handel totaal ingestort. De burgers wisten niet meer wie hun wettige Heer was. Er waren Deense en Hannoverse militairen gelegerd. In de straten heerste een angstaanjagende stilte. De inwoners hielden zich schuil in hun huizen, voor zover ze deze niet al eerder verlaten hadden. Men zag er geen winkel open en geen ambachtsman werken.

> *Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi*.
> Wat ook de koningen in hun dwaasheid bedrijven, de Grieken krijgen de klappen.

Rostock leek me ongeveer gebouwd als Wismar, maar ik vond het groter, drukker bevolkt en oneindig prettiger. De inwoners hadden zich wel gewacht om partij te kiezen voor hun hertog die hen, naar hun zeggen, had willen beroven van hun privileges. Zij schenen blij met zijn ongeluk en trots op zijn vernedering. Terwijl wij daar waren, overkwamen ons maar twee voorvallen waarvan ik geloof dat ze uw nieuwsgierigheid waardig zijn. In onze herberg verbleef een jonge Zweedse officier, die net als wij op een gunstige gelegenheid wachtte om de zee over te steken. Hij was knap, welgebouwd met gunstige gelaatstrekken. Omdat hij veel gereisd had, had hij de onbezonnen manieren van een Franse petit-maître in alle opzichten overgenomen. Zijn vrolijk gebabbel was zo in de smaak gevallen bij de prins dat deze hem toestemming gegeven had om hem naar Zweden te vergezellen. Deze officier nu ging met zijn dronken kop een avond stappen in een van de hoofdstraten van Rostock. Het was er aardedonker en toen hij toevallig even begon te hoesten, hoorde hij een deur zo zacht mogelijk openmaken. Hij

blijft staan, een vrouw grijpt hem bij de hand en voert hem door verschillende donkere vertrekken naar een goed verlichte salon. Daar dacht de dame even flauw te zullen vallen, op het zien van dat vreemde gezicht. Maar omdat de officier er allesbehalve schrikaanjagend uitzag, kalmeerde zij weer gauw en verzocht hem onder velerlei excuses beleefd om weg te gaan. Maar onze officier was een heel andere mening toegedaan. Hij zag voor zich een keurig gedekte tafel en een vrouw die, hoewel niet meer piepjong, toch mooi was en zeer aantrekkelijk. Hij wierp alle schroom van zich af, begon wat met de dame te schertsen, prees haar bekoorlijkheden en dreef de spot met haar vergissing. Hij deed haar lachen, zij zetten zich aan tafel en hij verliet dat hem door een gelukkig toeval in de schoot geworpen vrouwtje pas de volgende ochtend, onder belofte van strikte geheimhouding. Hij hield zijn belofte beter dan men zou verwachten van een petit-maître die te Parijs in de leer is geweest. Hij vertelde ons zijn verhaal, zonder echter de naam van de dame te noemen. Maar toen wij 's middags na het eten toevallig door die straat wandelden, wees hij ons wel het huis aan. En diezelfde attentie bewees hij drie of vier dagen achtereen aan ieder die met hem daarheen wilde lopen. Aldus raakte die juffrouw ondanks de discretie van de beleefde Zweed toch aan iedereen bekend. Maar zij verloor daarmee niet haar goede naam - om de eenvoudige reden dat zij op dit punt niets te verliezen had.

Bij het volgende avontuur was ik zelf direct betrokken.

Op een nacht, toen ik in dezelfde kamer sliep als de prins, werd ik gewekt door een vreselijk geschreeuw en het soort dondervloeken waar de Duitse taal zo rijk aan is, met daarbij nog het voortdurend gekletter van elkaar kruisende degens. Scherp luisterend nu naar dat kabaal, meende ik ook het stemgeluid van enkele knechten van Zijne Hoogheid te horen en dacht dat ze mishandeld werden. Met dat idee sprong ik uit bed en ging, slechts gekleed in een hemd, met in mijn ene hand een

degen en in de andere een kandelaar haastig naar beneden. Ik had me niet vergist. Ik zag hoe vier of vijf deftig geklede edellieden zich met een jachtmes in de hand heftig verweerden tegen een lijfknecht en twee lakeien van de prins, die op hun beurt niet van zins waren om zich kalmpjes de oren te laten afsnijden. Op mijn verschijnen stokte het gevecht en van beide kanten werd getracht mij over de zaak te informeren. Maar alle kemphanen waren zo stomdronken dat ze zelf niet goed wisten wat ze zeiden en de reden van hun gevecht misschien wel vergeten waren. Het enige wat ik uit dat tumult van stemmen kon opmaken was dat onze knechten die edellieden hadden uitgescholden, waarop deze laatsten hun als canaille een lesje hadden willen leren.

Hoe de ene partij ook elke beschuldiging van poging tot moord van de hand wees, hun tegenstanders gingen evenmin akkoord met wat men hun aanwreef, ofschoon zij tijdens hun relaas van de toedracht wel meer dan twintigmaal de beledigende uitdrukking herhaalden zonder dat de anderen er acht op sloegen. Het was ongetwijfeld enkel aan de dronkenschap van al die lieden te danken dat er tijdens hun schermutseling geen druppel bloed gevloeid was. De stoelen en deurposten daarentegen waren flink beschadigd door het geweld van deze dronken vechtersbazen. Ik slaagde er gelukkig in om de gemoederen enigszins tot bedaren te brengen. Allereerst beval ik onze bedienden om hem te smeren van het strijdtoneel. Verder beloofde ik deze dappere edellieden dat de prins hun volkomen genoegdoening zou geven voor het affront hun aangedaan. Mogelijk zou mij deze poging om de zaak te sussen minder gemakkelijk gelukt zijn, wanneer de logementhouder zich niet toevallig had verbeeld dat ik een rijksgraaf was, hetgeen hij opmaakte uit mijn vrijmoedige omgang met Zijne Hoogheid. Bij al dat kabaal had de prins gewoon doorgeslapen, maar ik stelde hem de volgende ochtend op de hoogte. De herbergier, die van begin tot eind bij het gevecht aanwezig was geweest, vertelde

aant. ons toen de ware toedracht. Het bleek hier te gaan om een echte dronkemansruzie, waarbij de meeste schuld zeker lag bij het personeel van de prins, dat aan de eer hem te mogen dienen het recht had ontleend om zich tegenover anderen zo onbeschoft mogelijk te gedragen. Hij bood de beledigde edellieden dan ook aan om zijn domestieken naar het gevang te sturen. Maar deze heren hadden nu ook hun roes uitgeslapen en, veel handelbaarder dan tevoren, toonden zij zich al tevreden met het simpele aanbod van genoegdoening. Zij waren zelfs zo trots als Artaban, toen de prins aan de agressoren beval hun om vergiffenis te vragen, iets wat ze op de kruiperigste manier deden: het gewone kenmerk van een lage geest, die zich al naargelang de omstandigheden uiterst hooghartig of belachelijk serviel gedraagt.

De dag na deze tragikomedie vond Zijne Hoogheid gelegenheid om naar Zweden over te steken en wij brachten alles in gereedheid om binnen vierentwintig uur te vertrekken.

Ik ben enz.

Brief 5

Mijnheer,

De gedachte van een prins van het Heilige Duitse Rijk die gelegenheid vindt om naar Zweden te gaan moet bij u geen overdreven voorstellingen wekken. Verbeeld u geen fraai fregat met een prachtige, van alle gemakken voorziene kajuit. Dan zou u de werkelijkheid aardig geweld aandoen! U moet namelijk weten dat de prins incognito naar Zweden wilde reizen zonder over Deense bodem te gaan, omdat Denemarken toen nog in oorlog was met zijn naburen. Net als de Russen trouwens, die juist in die tijd volop bezig waren met die ijselijke verwoestingen aan te richten waarover u ongetwijfeld in de krant gelezen hebt. Verscheidene Deense en Russische sche-

pen patrouilleerden in die tussenwateren. Om deze te vermijden was het zaak heimelijk over te steken. Derhalve moesten we 's nachts varen en binnen tien of twaalf uur aankomen. Het enige middel om hierin te slagen was zich te bedienen van een heel klein scheepje en te wachten op duister weer en harde wind. We waren, kortom, genoodzaakt om juist die reisom-standigheden voor lief te nemen die normaliter reizigers aan de kant houden. Dat alles was niet mijn keus. Maar de prins, vermoeienissen en gevaar gewend, bekommerde er zich niet om, een kwade nacht joeg hem geen schrik aan. En kwaad was die nacht, erger dan wij ons hadden voorgesteld.

Het vaartuig dat men voor Zijne Hoogheid had gehuurd was maar een open, met zware stenen geballaste boot, zonder ander scheepsvolk dan de stuurman en een enkele matroos. Dit schitterende schip lag al op ons te wachten in Wernemunde, een dorpje vlakbij Rostock. Wij kwamen daar tegen het middaguur aan, niet verwachtend dezelfde dag nog te kunnen afvaren, aangezien het mooi weer was en tamelijk windstil. Maar tegen zeven uur 's avonds betrok de lucht opeens. Er stak een zware wind op, die vergezeld ging van het soort regenvlagen dat in het hartje van de zomer zo gewoon is. ‘Wat een geluk! Snel het schip in, waar is de stuurman?’ Wij troffen hem in een kroeg, drinkend met zijn kameraden en compleet verrast door dit plotselinge besluit. Omdat hij er geen rekening mee had gehouden die avond nog in zee te steken, voerde hij wel honderd schijnbezwaren aan om ons af te schrikken. Maar toen hij met eigen ogen zag hoe een andere boot, die haast een tweelingzuster van de onze scheen, gevuld met Zweedse officieren zee koos, voelde hij wel dat hij nu niet meer terug kon en hees de zeilen. Een uur lang verliep alles prima. We hadden de wind gelukkig mee en onze boot vloog over het water. Maar naarmate we meer in volle zee kwamen werden de golven hoger. De wind nam toe tot stormkracht. De baren die wij met grote snelheid kliefden, braken voor onze boeg en schenen ons nu en dan te bedekken.

Tel daarbij nog de vervaarlijke stortbuien op, die in deze pikdonkere nacht ons zo nat maakten alsof wij kopje onder waren gegaan. Maar dat gaf allemaal niets: zulk weer moesten wij juist hebben, onze boot was sterk, goed geballast en tegen het geweld van de zee bestand. Ik bespeurde bovendien bij niemand van de passagiers enige angst, hetgeen ook mij moed gaf. Ik voelde me echter doodziek en rilde van de kou.

Maar mijn verhaal is daarmee nog niet af. Onze stuurman, die bij het vertrek uit de haven nog geen tekenen van dronkenschap had vertoond, raakte door de buitenlucht en het gestamp van de boot blijkbaar bedwelmd, zodat hij plotseling het stuur losliet en in een diepe slaap viel. Wij wisten niet wat daarvan te denken. Men roept hem, knijpt hem in de arm, trekt zelfs aan zijn oren. Maar hij blijft stokstijf liggen en als hij niet had gesnurkt dan zou men hem voor dood hebben verklaard. Maar de zaak was echt te ernstig om over te lachen. De matroos begreep niets van het kompas, zodat hij helemaal was overgeleverd aan de nog steeds aanzwellende stormwind. Stel u eens voor hoe bang en hoe ongerust ik werd. Maar dat was nog niet alles. Even na middernacht ontdekten wij naast ons een licht en vreesden al de ontmoeting met een of ander vijandelijk schip. Deze vrees bleek maar al te gegrond. Een ogenblik later hoorden wij een kanonschot ten teken dat wij het zeil moesten strijken en ons overgeven. Helaas! Zelfs wanneer wij het gewild hadden, zou er voor zo'n manoeuvre geen mogelijkheid zijn geweest tijdens een storm en met slechts één matroos aan boord. Wij gingen dan maar op onze buik liggen en vervolgden onze weg. Wij hadden het bij het rechte eind. Er volgde een tweede kanonschot, dat geen waarschuwingssignaal meer was, aangezien wij de kogel op enkele meters van ons in zee hoorden plonzen. Het schip dat ons belaagde was schijnbaar een Deens fregat dat naar de Duitse kust laveerde. Maar hoe het ook zij, wij koersten gewoon verder en enkele ogenblikken later waren wij buiten bereik van de vijand, tot groot genoegen van de

belanghebbenden. Wat mij betreft, na enige tijd te hebben doorgebracht met overdenkingen die een christen in zulke omstandigheden passen, kreeg ik mijn kalmte terug. Ik sloeg mijn jas om me heen, legde mij neer op de stenen die ons als ballast dienden en terwijl ik mijn lot in handen stelde van de Voorzienigheid viel ik in slaap, niet wetend of ik daaruit nog ooit wakker zou worden. Na een uur of twee gerust te hebben werd ik door Zijne Hoogheid gewekt. Alles had nu een vrolijker aanzien gekregen. De dag begon door te breken, de lucht was helder, de wind gevallen en de stuurman stond weer op zijn benen bij het roer. Dit alles vervulde mij met een uiterst prettig gevoel. Ik merkte nauwelijks dat ik stijf van de kou was. De prins ruimde vervolgens ook dit ongemak uit de weg door mij een goed glas rode wijn te presenteren. Ik heb nooit iets lekkerders geproefd. De wijn verspreidde een aangename warmte door mijn hele lichaam, wat mij ertoe bracht om hetzelfde medicijn nog drie of vier keer in te nemen. Toen pas liet ik, mijn blijdschap nauwelijks meester, mijn ogen langs alle kanten gaan en ontdekte achter ons een klein lichtkleurig eilandje, schitterend om te zien. Het was Moën, dat de koning van Denemarken toebehoort. En mijn vreugde werd nog groter toen ik hoorde dat wij al meer dan de helft van onze reis achter de rug hadden. Het was toen twee uur in de nacht en de wind had ons zo wel gediend dat wij ondanks de ontijdige slaap van de stuurman niet uit de koers waren geraakt.

Op deze nare nacht volgde een mooie, heldere dag. Ons scheepsvolk en de passagiers jammerden daarover om het hardst. Maar ik moet eerlijk zeggen dat ik hun bekommernis nauwelijks kon meevoelen. Ik was zelfs asociaal genoeg om mijn particulier belang hier een beetje te scheiden van het algemeen belang. ‘De wind is gaan liggen,’ zei men, ‘tien tegen een dat wij door de Denen gepakt worden.’ Geduld maar, dacht ik bij mijzelf, dan zullen we tenminste Kopenhagen zien. Altijd beter dan door de vissen te worden opgegeten. Het

schrikbeeld van de andere leden van onze drijvende republiek werd echter verschillende malen op een haar na bewaarheid. We kwamen meer dan twaalf schepen tegen, waarvan sommige ons geen enkele vrees aanjoegen, omdat zij meteen herkenbaar waren als vredelievende koopvaarders. Andere vaartuigen echter, die eruitzagen als oorlogsschepen, boezemden ons meer ontzag in en wij vonden het raadzaam om deze heren beleefd uit de weg te gaan. Onze stuurman maakte zijn vroegere fout weer zoveel mogelijk goed door behendig gebruik te maken van de gunstige wind die onze zeilen bleef vullen. Links van ons lag Denemarken, aan de rechterzijde Zweden. Telkens nu als de stuurman deze grote heren ontdekte, gaf een kleine ruk aan het roer ons de aanblik van lieden die op Kopenhagen afstevenden. Maar hadden we eenmaal deze drijvende kastelen een stukje achter ons, dan vervolgden wij rustig onze weg. Deze manoeuvre werd vier- of vijfmaal met succes en onder luide toejuiching herhaald, totdat we tegen zes uur 's avonds de kust van Zweden ontdekten, waar een zeer gunstige, zij het zwakke wind ons vanzelf heen voerde. We zagen zelfs van verre enkele huizen en een tweetal molens liggen. - ‘Dat is vast en zeker Ystad,’ zei onze stuurman, ‘in een half uurtje zijn we er.’ Wat klonken die woorden ons als muziek in de oren! Wij kwamen ondertussen steeds dichterbij. ‘O nee, het is Ystad niet; het is een klein dorpje. Die zogenaamde molens zijn de wat grotere huizen. Maar ik zie Ystad wel heel duidelijk liggen op een mijl afstand. Alleen, hoe komen we daar? Er staat absoluut geen wind. Vooruit, de riemen aan boord zullen ons er gemakkelijk brengen.’ Onmiddellijk greep iedereen naar de riemen. Maar wat zagen we daar! Ik zal het mijn leven lang niet vergeten. We ontdekten twee schepen tussen ons en de haven waar wij op afstevenden. ‘Wij zijn verloren,’ schreeuwde onze stuurman, ‘het zijn Russische fregatten. Mijn God! ik zie ze met man en macht bezig hun sloepen te water te laten.’ Iedereen wendt de ogen naar die onheilszijde: en we zien ze, wis en waarachtig, reeds met alle

macht op ons af komen roeien. ‘Vooruit, vooruit,’ schreeuwde de prins toen. ‘Laten we snel aan land gaan, zo goed en zo kwaad als het kan. Wat kan het schelen: hier in een stadje of in Ystad.’ ‘O Mijnheer! Wat wilt u doen,’ antwoordde de stuurman met trillende stem, terwijl hij zich de haren uitrukte. ‘We gaan er allemaal aan, als wij uw plan uitvoeren. Heel deze kust zit vol rotsen; onze boot zal er ongetwijfeld op stukslaan. We kunnen ons beter overgeven aan de Russen, zij zullen ontzag voor Uwe Hoogheid hebben en tenminste ons leven sparen.’ Ik moet u bekennen, Mijnheer, dat ik sterk overhelde naar het standpunt van onze bange zeerob, maar de prins was allerminst die mening toegedaan. Hij wou absoluut niet in handen vallen van de Moskovieten en daarbij gesteund door onze avonturier uit Rostock, die zo moedig was als een leeuw, beval hij alles op alles te zetten en tussen de rotsen door te laveren. Het scheepsvolk werd ertoe gedwongen door slagen met het plat van de degen en door dreigementen van hen te doorsteken wanneer zij hun uiterste best niet zouden doen. Onderwijl greep ook een deel van de knechten van Zijne Hoogheid naar de riemen. En hoewel onervaren in dit soort werk zwoegden zij als galeislaven, terwijl de anderen met door angst verdubbelde kracht onze bagage overboord wierpen om zo de boot wat lichter te maken.

Ik doorstond duizend angsten, zolang ik in onzekerheid verkeerde. Maar eenmaal tot het besef gekomen dat ik wel móést kiezen voor de partij die me het minst verstandig voorkwam, terwijl iedere riemslag me dichter bij de dood leek te brengen, werd ik volmaakt kalm, onverschrokken en koelbloedig. Ik ging voor op de boot liggen om de rotsen te ontdekken. De prins was bij mij en onze matroos stond, trillend van angst, aan de andere kant gereed met een ankertje in de hand. Plotseling een scherpe rots vlak bij mij ziende riep ik: ‘Uwe Hoogheid moet hier het anker laten uitwerpen.’ Dit gebeurde stante pede en wij bevonden ons precies tussen twee rotsen zonder voor-

waarts of achterwaarts te kunnen. Ik herinner me dat ik, meteen na dit ‘Uwe Hoogheid’ van mij, bedacht hoe dwaas zo'n aanspreektitel wel was in deze omstandigheden waarin de dood hoogstwaarschijnlijk weldra alle verschil tussen een rijksvorst en de geringste sterveling op zou heffen. En deze gedachte deed mij onwillekeurig lachen, maar met een vreemde grijnslach die niets gemeen had met blijdschap. De prins merkte mijn grimas en vroeg wat er aan de hand was. Ik gaf hem mijn gedachten te kennen. Hij echter kon er niet om lachen en haalde alleen de schouders op. Tot dan toe had ik maar voor mij uit gestaard, enkel door vrees bevangen. Maar nauwelijks was die verdwenen of er kwam een ander schrikbeeld voor in de plaats. Ik verbeeldde mij dat de Russische boten ons nog altijd achterna zaten en op het punt stonden ons dodelijk te treffen. Maar toen ik die kant uitkeek merkte ik tot mijn grote opluchting dat zij de steven hadden gewend. Het succes waarmee wij aan de klippen waren ontsnapt deed hen kennelijk geloven dat wij vertrouwd waren met dit kustgebied. In elk geval was hun lust ons te onderscheppen niet zo groot als onze stoutmoedigheid was geweest om hen uit de weg te gaan.

Wij bevonden ons slechts op schootsafstand van de wal, recht tegenover het gehucht dat wij eerst voor de gewenste haven hadden aangezien. Langs de kust ontdekten we een hoop volk, maar we zagen niet dat zij zich enige moeite gaven om ons te hulp te schieten. Deze arme lieden waren doodsbenauwd. Enkele weken tevoren namelijk had de koning van Denemarken in Schonen manifesten doen verspreiden, waarin hij hun beloofde daar te landen om hen van het Zweedse juk te bevrijden. Tegelijk echter maande hij ze om partij te kiezen voor hun oude en wettige Heer. Onze scharlaken mantels hadden hun nog meer schrik aangejaagd, want rood is de livreikleur van de Denen. Daarom liepen wij groot gevaar de hele nacht tussen de rotsen te moeten blijven, ware het niet dat onze Rostocker avonturier uitkomst bracht. Deze wist door vloeiend

Zweeds te spreken en te roepen dat er een prins, een verwant van de koningin aan boord was, deze brave lieden gerust te stellen. Hun menselijk gevoel kwam weer boven, zodat zij in zeven of acht platbodems al onze bagage van boord haalden.

Wat een blijdschap, wat een verrukking! Dergelijke vreugdetaferelen laten zich niet schilderen. De gevoelens zijn in zo'n situatie te sterk om nog een helder denkbeeld te kunnen vormen. Hoe zou ik dan kans zien om alles precies te memoreren?

Mijn brief is wat lang uitgevallen, maar ik heb hem niet willen afsluiten eer ik uit dat gevaarlijke rotsgebied verlost was. U die zoveel genegenheid voor uw vrienden voelt, zou anders te zeer met mijn droevige situatie begaan zijn geweest. Maar nu voel ik me weer helemaal op mijn gemak.

Tot weerziens.

Brief 6

Mijnheer,

De brave Zweden die ons uit onze gestrande boot hadden gered, brachten ons met ons goed naar een huis dat een kwartier van het strand lag. Eer ik u echter dit logement beschrijf, moet ik u die Zweden laten zien net zoals zij voor de eerste keer mij getroffen hebben. Het waren allemaal oude mensen; de jongste onder hen leek minstens zestig jaar. Ze hadden zonder uitzondering een lange grijze baard, levendige ogen en hagelwitte tanden. Hun lijf was mager maar gespierd, hun gang krachtig, hun houding kaarsrecht. Daarbij straalden zij onmiskenbaar waardigheid uit. Dit alles wekte bij mij diepe eerbied jegens hen op. Men zou hen voor een groep aartsvaders of antieke filosofen hebben kunnen aanzien. Sommige van die gezichten kwamen me ook bekend voor. Ik meende zelfs de gelaatstrekken te herkennen van enkele beroemde Grieken en Romeinen van wie de Oudheid ons de verdienste en het uiter-

lijk heeft overgeleverd. Maar genoeg voor dit moment, ik zal nog voldoende gelegenheid hebben om op dit onderwerp terug te komen.

Het huis waar wij de nacht doorbrachten was een tamelijk grote boerderij, echter zonder ook maar een enkele schoorsteen. Toch werd er volop gestookt en gekookt. U snapt wel dat de lucht er dus allesbehalve zuiver was. Dit rokerige hol was desondanks het woonvertrek van twee officieren van de cavalerie, een kapitein en een luitenant, die hun compagnie bij boeren in de buurt hadden ingekwartierd. Deze beide heren ontvingen ons met de grootst mogelijke beleefdheid. Zij boden ons zelfs hun bed aan en van weigeren kon geen sprake zijn: wij moesten hun aanbod accepteren. Hoewel die bedden op verre na niet de comfortabelste waren, strekten wij er ons uitgeput op neer, na eerst nog een stuk brood en een glas bourgogne geconsumeerd te hebben. Ik heb van mijn leven nooit vaster geslapen. Wij bleven in deze boerderij een deel van de volgende dag, dineerden er, en zelfs goed. De officieren waren namelijk daags tevoren met succes op jacht geweest. De prins van zijn kant legde er een voortreffelijke ham en een gerookte tong bij, plus enkele flessen wijn als er in heel Zweden niet te vinden was. Na uitgebreid te hebben gedineerd moesten wij vertrekken, de rijtuigen stonden al klaar voor dit schitterende hotel. Het waren geen karossen met zes paarden bespannen of zelfs maar gewone postkoetsen, maar nauwe, lage karren, die elk net een man met zijn koffer konden vervoeren. Ze zijn helemaal van hout, zonder enig ijzerwerk en zelfs zonder enige spijker. Ze worden getrokken door twee magere paardjes, echte knollen, maar sterk en onvermoeibaar en die meestal zo snel lopen als hazen. Deze paarden zijn niet beslagen en ik heb er in het hele koninkrijk op het platteland geen gezien die dat wel waren, rijpaarden even uitgezonderd. Ik ben er trouwens ook geen smeden of barbiers tegengekomen. Wat zouden die daar moeten doen? Er was daar voor hen geen droog brood te verdienen. Ik betwijfel

zelfs of er wel timmerlui of metselaars te vinden waren. Alle huizen zijn immers op dezelfde manier gebouwd: wat grove balken in elkaar gevoegd. Mij leken die Zweedse boeren best in staat om hun hutten eigenhandig in elkaar te zetten.

Daar reden we dan met zeven of acht karren achter elkaar. Stel u voor wat een grandioze indruk dat maakte, vooral zolang wij geëscorteerd werden door onze twee officieren, die zo beleefd waren om de prins tot twee of drie posten te vergezellen. Onze koetsiers, karremannen, postiljons, of hoe u ze noemen wil, waren altijd eerbiedwaardige grijsaards, sterk en kwiek. Dit verbaasde me hoe langer hoe meer, naarmate we verder reden. Ik kan u zelfs verzekeren dat ik in heel Zweden geen enkele jongeman tussen de twintig en veertig jaar gezien heb, behalve de soldaten. Door de bloedige oorlog, die al zo lang had geduurd en zoveel veldslagen en belegeringen in diverse landen te zien had gegeven, was haast de hele jeugd van dit ongelukkige koninkrijk weggevaagd. Het overschot zat in het leger of althans bij de volksmilitie, die onder de droevige omstandigheden van toen in haar geheel gemobiliseerd was.

Hoe kon ik geloven dat ik me bevond in het land van de beroemde Goten, die eertijds de hele wereld overspoeld en een flink deel daarvan veroverd hadden, steeds gevolgd door nieuwe legerscharen die elkaar opvolgden als de baren van de zee. Maar toen wij dieper landinwaarts kwamen, vonden wij de situatie nog ernstiger. We kregen dikwijls kinderen van elf à twaalf jaar als postiljon. Ze verrichtten overigens hun taak met dezelfde energie en behendigheid als hun grootvaders of overgrootvaders. Wij reden zelfs meer dan twintig posten met meisjeskoetsiers en die deden dat perfect. U kunt u voorstellen hoe grappig ik dit schouwspel vond, maar er kwam nog iets vreemders. Op zekere dag zag ik van verre in het veld een groot aantal witte figuren zonder te kunnen raden wat het wezen mocht. Toen ik dichterbij kwam zag ik dat het een groep vrouwen en meisjes was die het koren inzamelden, met daarbij enige

grijsaards om het weg te voeren. Behalve dat laatste deden de vrouwen verder alles. Zij droegen niets anders op hun lijf dan een hemd. Maar denk niet te vlug dat hier een buitenkansje lag voor een nieuwsgierige blik! Deze hemden zijn aardig uitgesneden: rond de hals geplooid tot aan de borst en vanaf het middel wijd uitlopend als een soort van rok. Daar waar de handen zitten vindt men dan nog een of andere versiering. Men kan hier echt spreken van een compleet, luchtig en gemakkelijk kostuum dat, hoe pikant het er ook uitziet, in geen enkel opzicht de eerbaarheid kwetst. Een overbezorgde kuisheidsapostel zou er misschien iets op te vitten kunnen hebben als het linnen fijn en doorschijnend was geweest, maar de armoede van die mensen belet zodanige luxe. In Holland heb ik daarentegen wel sluiers zien dragen waarvan ook de stof nog eens ragdun was. Overigens raakten mijn ogen hier snel gewend aan deze kledij, omdat wij in het vervolg herhaaldelijk meisjes te paard in dezelfde uitmonstering tegenkwamen.

Aangezien ik medelijdend van nature ben wekten onze arme koetsiertjes bij mij veel deernis. Heel het koninkrijk verkeerde in een desolate toestand. Het gebeurde vaak dat, als we bij een posthuis aankwamen, daar mens noch paard te ontdekken viel. Toch was het voor ons zaak om verder te komen en onze pleisterplaats te vinden. Wat te doen in zo'n geval? Er zat niets anders op dan deze arme meisjes dwingen om met dezelfde, vrijwel uitgeputte paarden naar de volgende post te rijden. Die arme kinderen barstten daarop in tranen uit, wierpen zich op de knieën en probeerden ons met allerlei smeekbeden te vermurwen. Zij vreesden voor het leven van hun paarden, zij vreesden dat hun vader of moeder over hen in angst zou zitten; zij waren bang om 's nachts alleen terug te moeten rijden. En hadden die ongelukkige meisjes soms geen gelijk? Maar omdat wij ook gelijk hadden, moest er door hen gereden worden. De prins evenwel, humaan en milddadig als hij is, verzachtte hun leed zo goed hij kon door beloften die hij ook nakwam. Niet

alleen betaalde hij hen voor beide posten, maar gaf hun ook ieder een Carolusgulden ter waarde van vijf stuiver, wat hen verguld als koninginnen deed terugkeren. Opgetogen toonden ze elkaar dit rijke cadeau, na eerst wel vijftig buigingen voor de prins gemaakt te hebben. En ik? Ik deelde hun blijdschap uit de grond van mijn hart.

Over het algemeen werden wij beter bediend door jonge mensen - onverschillig van welk geslacht - dan door die ernstige oude lieden, die voor het merendeel hun statigheid schenen te hebben overgedragen op hun paarden. Je kon bij die laatste categorie makkelijk zien wie van hen wel of niet soldaat was geweest en ik geloof niet dat we ons op dit punt ooit vergisten. Deze oudgedienden waren opgewekt, vrolijk en een tikkeltje beschaafder. Bovendien spraken zij recht voor de vuist en deden hun plicht als brave lieden betaamt. Boeren die nooit gediend hadden waren daarentegen aanzienlijk trager, minder opgewekt, in één woord: lomper. Grof direct eigenbelang scheen hun enige richtsnoer. Hun voornaamste doel was hun knollen te sparen. Vroeg men hun beleefd om er eens de zweep over te gooien, dan reageerden zij als houten klazen. Dat was een taal die zij niet verstonden. Om hen in beweging te krijgen moest men flink tegen ze schreeuwen en de stok eens even dreigend omhooghouden. Soms was het zelfs absoluut noodzakelijk om een flinke tik uit te delen. Wat een verschil tussen deze slaafse zielen en het gemene volk in Holland, dat men opstandig maakt door te snauwen maar waarvan men met zachte en vriendelijke woorden alles gedaan kan krijgen. Hoe vernederend eigenlijk voor een redelijk humaan mens om, noodgedwongen, zo weinig respect te tonen voor de voortreffelijkheid van zijn eigen natuur door zijn medemens te beschouwen als een lastdier, alleen tot slavernij geschapen! Maar deze arme lui verliezen door zulke mishandeling ook alle zelfrespect. Zij zijn langzamerhand de vrees voor een pak slaag als enige prikkel gaan beschouwen om hun plicht te doen. Ik trachtte in de

gegeven omstandigheden het mechanisme van hun hersenen na te gaan. Als je ze zacht behandelde voelden ze niet dat men hun meester was en geloofden het dus ook niet meer. Zij gedroegen zich dan alsof knecht en meester gelijk waren, zodat die humane behandeling hen op den duur misschien opstandig zou hebben gemaakt. Maar een bevelende toon, dreigementen of klappen brachten meteen verandering in hun houding. Hun getroffen oren en schouders deden hun ziel terugkeren in de slavernij waaruit zij voor enkele ogenblikken ontsnapt meenden te zijn.

Tot ziens.

Brief 7

Mijnheer,

Nu bent u helemaal op de hoogte van onze manier van reizen, die niet de gemakkelijkste was. We werden in onze karren verschrikkelijk door elkaar geschud. Maar dat zou nog honderd keer erger zijn geweest, indien de wegen in Zweden niet zo voortreffelijk waren geweest en met alle denkbare zorg onderhouden. Wat me vooral doodmoe maakte was de afdaling van enkele bergen. Dat gebeurde gewoonlijk met een vaart die onze voertuigen uit elkaar leek te doen vallen. Heel dikwijls ook wáren zij zwaar beschadigd. Maar onze koetsiers bekommerden er zich nauwelijks om, van welke leeftijd of geslacht zij ook waren. Met wat touwen, die ze altijd bij zich hadden, en een stuk hout dat zij onderweg afkapten en op maat sneden, repareerden zij hun kar weer in een oogwenk, zonder dat het hun in het vervolg aanleiding gaf om voorzichtiger te rijden.

De eerste twee of drie dagen hinderden deze ongemakken mij niet zo. De vergelijking met het gevaar waaraan ik toen ontkomen was en de veiligheid waarin ik me nu bevond vervulden me met pure blijdschap, die heel mijn omgeving een stra-

lend[aant.] aanzien gaf. Het ongemak waaraan ik niet gewend was nu even daargelaten, kostte het me weinig moeite om in deze staat van kalme vrolijkheid te geraken. Schonen, waar we doorheen reden, is een liefelijke en vruchtbare landstreek en wij hadden het mooiste weer dat men wensen kon. Het is waar dat de ochtenden behoorlijk koud waren, terwijl op het middaguur de hitte soms zo hevig was dat wij het op onze open karren haast niet meer konden uithouden:

> *Multa tulit fecitque puer, sudavit & alsit*.
> Veel heeft hij in zijn jonge jaren uitgestaan en verricht,
> hitte en kou heeft hij getrotseerd.

Dit vers paste precies bij mij, want ik deed verscheidene malen de zin ervan op eenzelfde dag in vervulling gaan. Maar ik doorstond alles glansrijk. Een mooi uitzicht, een weinig rust, een paar uren slaap brachten me er weer bovenop. Langzamerhand echter vervaagden de indrukken van gevaar, nu dat gevaar steeds verder weg kwam te liggen. De aanhoudende vermoeidheid werd evenwel heviger en heviger, vooral toen het belangrijkste levensmiddel - brood - ons begon te ontbreken. U moet weten, Mijnheer, dat onze etensvoorraad op de boot in rieten manden had gezeten, waar de regen en het overslaande zeewater langs alle kanten in doorgedrongen waren. Alleen onze hammen en rookvlees hadden daarvan niet veel schade geleden, maar verschillende grote broden waren helemaal doorweekt en oneetbaar geworden. ‘Niet erg,’ zult u zeggen, ‘jullie hoefden alleen maar ander brood te kopen.’ Mooi gezegd maar zo werkt dat niet in Zweden. U denkt zeker dat men overal in dit koninkrijk goede herbergen vindt, waar alles te krijgen valt, mits men maar betaalt. Maar dat is buiten de waard gerekend, Mijnheer. Er zijn hier kroegen noch herbergen, behalve dan in de steden. Op het platteland echter weet men nauwelijks wat dat zijn. ‘Goed, maar jullie moesten toch

aant. ergens overnachten,' zult u antwoorden, 'want ik denk niet dat jullie net als de dolende ridders de zoetheid van de slaap in het open veld onder een of andere gedienstige boom genoten.' Tot zover goed geraden, maar om u niet langer in onzekerheid te laten zal ik opening van zaken geven. U weet wel dat in het Oosten voor reizigers overal bepaalde logementen bestaan die men karavaanserails noemt en overblijfsels zijn van oude gastvrijheid. Als u enige voorstelling hebt van deze plaatsen, dan bent u op de hoogte. Welnu, alle Zweedse posthuizen zijn kroonbezit. De koning vertrouwt ze toe aan wie hij geschikt vindt om er gratis logies te bieden aan reizigers en hun gevolg. Maar ga nu niet denken dat zulke herbergen een geschikt onderdak bieden aan een hele karavaan, want dan stelt u zich de zaak te groots voor. Het zijn eigenlijk maar houten hutten, de een wat groter dan de ander. In de beste vind je zeven of acht vertrekken, alles gelijkvloers en ongemeubileerd. Dat is het soort pleisterplaatsen waar reizigers op kunnen rekenen en waar hun dan een bed met zogenaamd schone lakens wacht. Van dit beddegoed maakten we overigens maar spaarzaam gebruik, want de lakens die men voor ons openspreidde schenen al meer dan eens als schoon te zijn gepresenteerd en rest van het bed zag er nauwelijks beter uit. De prins liet daarom liever enkele bossen vers stro in zijn kamer uitspreiden waaroverheen hij zijn eigen frisse, uit Holland meegebrachte lakens deed neerleggen. Ik volgde zijn voorbeeld en ik verzeker u dat dit vooral in de zomer een fris en goed bed vormt. Ik sliep er tenminste even goed op als wanneer ik gelegen had in het bed dat Boileau zo omstandig beschreef:

Dans le réduit obscur d'une alcôve enfoncée
S'éléve un lit de plume à grands frais amassée:
Quatre rideaux pompeux, par un double contour,
En défendent l'entrée à la clarté du jour.

Een sierlijke alkoof bevat een kostelijk bed
Van dons, een dubbel schut van prachtige gordijnen,
De priesterlijke koets omringende, belet
Het lastig zonnelicht d'er immer in te schijnen.

Zo'n bed is goed voor een roomse kanunnik, maar prinsen van het Duitse Rijk en zoveel te meer hun onderdanige dienaars zijn met minder tevreden. Toen ik Zijne Hoogheid zag liggen op de zojuist beschreven legerstede, verbeeldde ik mij de koningen en helden van de Oudheid als Achilles en Odysseus, die zich 's nachts te ruste legden op een simpel bere- of leeuwevel.

Deze Noordse karavaanserails hebben met de Oosterse dit gemeen dat men er zelf voor eten moet zorgen. Wel vonden wij in deze verblijfplaatsen melk, eieren, een afschuwelijk soort boter en bier dat nog viezer smaakte. Doorgaans was er ook brood te krijgen. Ik heb het gezien, maar om het te eten moet men Zweedse tanden hebben. Wij probeerden het verschillende malen tevergeefs. Na aan alle kanten te zijn aangetast dwong zijn krachtige weerstand onze tanden het beleg op te breken. Om dat te begrijpen moet ik u erbij zeggen dat dit brood plat, ongedesemd en onder de as of op een hete plaat gebakken is. Dat is tenminste wat ik ervan weet. Elk van die broden of liever koeken heeft in het midden een rond gat. ‘Waarom?’ zult u vragen. Luister. Zodra men er genoeg voor een halfjaar gebakken heeft, rijgt men ze allemaal aan een lange staak en laat ze dan enige tijd drogen in de zon om ze vervolgens aan de balken op te hangen. Vindt u het vreemd, Mijnheer, dat onze tanden dat brood niet aankonden? Wij dachten echter het probleem van die hardheid op te lossen door er broodsoep van te maken. Maar dat was vergeefse moeite: om die harde brokken zacht te maken moest men ze twee etmalen lang laten weken en u snapt dat voor een dergelijk experiment ons de tijd ontbrak. Drie of vier dagen moesten we ons daarom behelpen met melk waardoorheen wat eierdooiers geklopt werden. De honger maakte

dat we het lekker vonden. Gewoonlijk aten we maar een keer per dag. 's Ochtends echter dronk ieder een flinke kom chocolade die met eierdooier vloeibaar was gemaakt en dit voedsel hield ons tot zeven of acht uur 's avonds redelijk op de been. Dat was ook het tijdstip waarop we gewoonlijk onze reis voor die dag beëindigden. De eerste stad die we onderweg aandeden verloste ons van ons voedselgebrek. Wij logeerden er in een tamelijk goede herberg, waar ik met een onbeschrijfelijk genoegen vers vlees en witbrood at en waar wij een ruime voorraad roggebrood insloegen, uit vrees voor een nieuwe confrontatie met die boerenkoeken.

We hoefden geen spijt te krijgen van deze wijze voorzorg. Indien we al goed brood hadden ontbeerd in een tamelijk vruchtbare streek, hoe zouden we het dan gevonden hebben te midden van de rotsen en bergen van Småland, die enkel bedekt zijn met dichte wouden van sparren en taxisbomen? Aanvankelijk beviel me de gekozen route heel erg, ik was verrukt te zien hoe deze taxisbomen, of wat erop leek, zich geheel natuurlijk zonder menselijke tussenkomst als piramides in de lucht verhieven. Maar het zien van steeds dezelfde bergen, bomen en voorwerpen begon me gauw te vervelen en tegen dat gevoel hielp ook een enkel verrukkelijk panorama niet meer. Wat me eerst vrolijk had geleken kreeg nu een sombere aanblik die ook mijzelf van melancholie vervulde.

Men vindt in deze streek slechts hier en daar enige dicht bij elkaar staande hutten die men samen met de naam dorp vereert. De waarheid gebiedt te zeggen dat Småland nauwelijks verschilt van een woestijn. In deze bergen werden wij meer dan eens opgeschrikt door een dichte rook, vermengd met afgrijselijke vlammen die ons vanuit de verte aan een brandende stad deden denken. Maar naarmate wij dichterbij kwamen verminderde het angstaanjagend karakter. Het waren slechts percelen bos die men welbewust in brand had gestoken als enig middel om deze grond nog wat vruchtbaarheid te geven. Wan-

neer het vuur deze bomen heeft verteerd, wordt de grond omgespit en met de as vermengd. Vervolgens zaait men er graan op, dat in de steenachtige bodem nooit diep wortel schiet maar door de zon, die hartje zomer nauwelijks de horizon verlaat, in korte tijd tot wasdom komt.

Wij daalden 's morgens vroeg bij het mooiste weer dat men zich wensen kan van dit onvruchtbare gebergte af en kwamen toen in een van de beste provincies van het koninkrijk, geheel anders dan het gebied dat we eerder grotendeels hadden doorkruist. Die provincie waarover ik u nu ga vertellen heet Oost-Gothland.

Wij kwamen eerst in een grote vruchtbare vallei, zover als het oog reikt overdekt met koren, dat voor een deel nog op het veld stond, terwijl de rest al tot schoven gebundeld was. Deze liefelijke laagvlakte was op verschillende plaatsen omsloten door hoge bergen die er als formidabele vestingmuren uitzagen. De zon, die haar stralen op zoveel mooie dingen wierp, accentueerde nog de schoonheid ervan en maakte ze geschikt om de melancholie te verdrijven die de bossen van Småland bij mij hadden opgewekt.

Dat mooie land scheen volkrijk. Want toen wij pas enkele mijlen gereden hadden, zagen we om ons heen al zeven of acht kerken, die op even zovele dorpen wezen binnen een afstand van hooguit een uur. Op deze afstand boden zij een fraaie aanblik. U zult daar niet aan twijfelen, Mijnheer, als u weet dat de kerken van dit land vrij mooie en hoge torens hebben. Bovendien zijn de muren bestreken met een helwitte pleisterlaag, zodat men van verre marmeren gebouwen meent te zien. Maar aangezien er op deze wereld geen volmaakt geluk bestaat, werd ook dit genoegen weer snel getemperd door een buitengewone hitte, waardoor we, naarmate de zon hoger kwam te staan, steeds meer het idee kregen geroosterd te worden. Haar door de rotsen weerkaatste stralen maakten deze vallei tot een soort smeltoven. De mensen die we in deze provincie tegenkwamen

schenen in goeden doen. Zij waren beter gekleed en zindelijker dan die we tot dusver hadden gezien en ook hun gelaat straalde iets uit van vrolijke tevredenheid. Het deed me erg goed dit te zien en het maakte de zonnehitte een stuk draaglijker.

Ik ben,

Brief 8

Mijnheer,

In een van mijn vorige brieven is het woord *stad* binnengeslopen. Ik geloof daarom dat ik u wel een juist beeld moet geven van wat men in Zweden aan steden vindt. Aan de zeekant zijn er genoeg goede maar wat men in het binnenland aantreft is erbarmelijk. Dat zijn echte gaten, onze kleine Gelderse stadjes ogen daarnaast als hoofdsteden. De huizen in deze Zweedse gehuchten zijn maar krotten, door ellende en armoede getekend. In de meeste van die 'steden' staan echter tamelijk mooie kerkgebouwen en kastelen die aan de kroon behoren en in geval van nood als vorstelijk paleis dienen. Als u zich nu een voorstelling wilt maken van de Zweedse dorpen, dan hoeft u enkel alles naar verhouding te reduceren. Dan weet u precies wat er overblijft. Ik zal in het vervolg nog de eer hebben om u uitvoerig over Stockholm te spreken. Intussen zal ik u beknopt informeren over het karakter van het Zweedse landvolk zoals ik dat zonder moeite heb gemeend te kunnen vaststellen. Hoewel zij gebukt schenen te gaan onder de onderdrukking, wat mensen meestal gemelijk of kwaadaardig maakt, zijn zij goed, trouw en eerlijk, onbekwaam tot enig geweldmisdrijf. Wilt u wel geloven, Mijnheer, dat in heel Zweden geen struikrover te vinden valt en dat ik nergens een galg of rad gezien heb? Ze hebben een onbegrensd ontzag voor hun geestelijkheid, waarvan ze geloven dat die zitting heeft in de geheime Raad van de Voorzienigheid. En deze geestelijken profiteren handig van dit misver-

stand door met hun parochianen te doen wat hun goeddunkt. Over het algemeen echter gebruiken zij hun absolute macht goed. Beschouwd als orakels en uitdelers van eeuwige straffen of beloningen, kost het hun weinig moeite om hun kudde de les te lezen en hen te weerhouden van daden die alle beschaafde volkeren, ook zonder diepe kennis van de moraal, verafschuwen. Voor het overige zien de mensen hier er heel goed uit, met name het manvolk. De meeste jongens die wij op het vlakke land tegenkwamen hadden zilverachtig blond haar. Ze waren mooi als Amor, hun gelaat had iets opens en straalde een en al geluk uit. De meisjes daarentegen hadden lang niet zo'n blanke gave huid en hun gelaatstrekken waren ook minder verfijnd: het tegendeel dus van wat men bij haast alle andere volkeren opmerkt. Men zegt overigens dat in enkele provincies van dit koninkrijk de vrouwen aan een kwaal lijden die hun nagels tot krabben aanzet en dat Schonen zich daarin ongunstig van de overige provincies onderscheidt. Wij zagen er een staaltje van in een van onze pleisterplaatsen. Onze waardin was een van de knapste vrouwen die ik ooit gezien heb. Het was werkelijk een volmaakte schoonheid en wij werden niet moe haar te bewonderen. Maar stel u onze verbazing voor, toen zij haar boezem ontblootte om haar kind te zogen en ons een borst toonde die helemaal overdekt was met schurft! De vanzelfsprekendheid waarmee zij dat weerzinwekkend lichaamsdeel aan onze ogen blootstelde toont, dunkt mij, genoegzaam aan dat het in deze provincie niet iets ongewoons moest zijn. Bij andere volkeren zou een vrouw, wier schoonheid door een ongeluk geschonden is, dit zorgvuldig verborgen houden voor de buitenwereld. En de Zweedse vrouwen zijn ook vrouwen, reken maar.

Dit dan is ongeveer wat ik op de heenreis naar Stockholm heb waargenomen. Maar voordat ik hiervan afstap moet ik u nog iets vertellen over een type dat wij op twee à drie mijl van deze hoofdstad tegenkwamen. Op een avond, toen wij juist op het punt stonden om een stukje te eten in een van die konink-

lijke verblijfplaatsen, zagen we een jongeman met laarzen en al onze kamer binnenstappen. Hij was daar zojuist gearriveerd. Na ons enigszins uit de hoogte te hebben gegroet, nam hij ongegeneerd plaats, zette zijn hoed op een oor en begon ons van hoofd tot voeten te taxeren. ‘Hebben jullie goeie snuiftabak, Heren? Wel, die is uitstekend.’ Een fraai begin! ‘Jullie gaan zeker naar Stockholm, ik kom er juist vandaan.’ Daarop stak hij een verward verhaal af, waaruit wij begrepen dat hij een graaf was van een van de doorluchtigste huizen van het koninkrijk en in groot aanzien stond bij het hof; dat hij verder belast was geweest met zaken van het uiterste belang die hij ook roemvol had afgehandeld; dat hij nu uit naam van de koningin naar de met een invasie bedreigde provincie Schonen ging om haar bevelen kenbaar te maken; en dat hij weldra als gezant naar een van de eerste hoven van Europa gezonden zou worden. Hij zei ons nog dat hij zeer gevat was, dat het hem niet aan moed ontbrak en dat hij in Parijs was geweest. Kortom, hij vertelde ons alles over hemzelf behalve dat hij een zeldzaam verwaande kwast was. Maar dat zou ook een overbodige mededeling zijn geweest! Na ons voldoende te hebben getoond hoeveel ontzag en eerbied wij hem wel niet schuldig waren, loopt hij enkele malen onze kamer rond, zingt een deuntje, laat zich plots neervallen in een stoel en begint ons met verdubbelde hooghartigheid op brutale wijze te ondervragen. ‘Waar komen jullie vandaan, Heren?’ ‘Uit Holland.’ ‘Uit Holland, juist, kooplui zeker. Mijn hemel, beste vrienden, jullie hadden je deze reis kunnen besparen gezien de treurige omstandigheden waarin het koninkrijk zich nu bevindt. Jullie zullen er geen vette winst maken.’ ‘Maar mijnheer, wij zijn geen kooplui.’ ‘O nee? Des te erger. Dan zijn jullie dus militairen die hier emplooi zoeken. Ik beklaag je, jongens, er valt hier niets te doen voor jullie, ze gaan zelfs alle vreemde officieren afdanken.’ ‘U hebt het mis, mijnheer, wij zoeken niets van dien aard in uw vaderland.’ ‘Eh! Wat duivel komen jullie hier dan doen?’ ‘Op een zo beleefde

vraag van een voornaam Heer als u kan men geen antwoord weigeren,' antwoordde de prins op spottende toon. 'Daarom zal ik u zeggen dat ik in Stockholm een neef van mij ga opzoeken die een aardige baan heeft in de naaste omgeving van de koningin.' 'In de naaste omgeving van de koningin? Misschien ken ik hem, zeg eens...' Op dat moment werd hij onderbroken door de kamerdienaar van de prins, die zijn meester vroeg 'of het Zijne Hoogheid beliefde dat men het souper opdiende.' Wat een schok voor onze snoeshaan, dat 'Zijne Hoogheid'! De woorden besterven hem in de keel. Hij rijst overeind, blijft stokstijf staan met verwilderde ogen. De trotse blik verdwijnt van zijn gezicht. Heel zijn voorkomen ondergaat een verandering. Hij schijnt zelfs een heel stuk kleiner, nietiger te zijn geworden. Maar dan maakt hij opeens een diepe buiging en verlaat haastig het vertrek om een lakei van Zijne Hoogheid aan te klampen. Daar krijgt hij te horen dat degene die hij pas zo vrijpostig behandeld heeft een prins was en dat de *aardige baan* welke diens neef aan het hof bekleedde de functie was van prins-gemaal. Hij springt nu zo snel mogelijk op zijn paard en vertrekt zonder ons maar goeden avond te wensen. Nooit heeft enig blijspel in de schouwburg mij zo hartelijk doen lachen als deze klucht uit de werkelijkheid, ook al heeft ze misschien op u niet hetzelfde effect. Er zijn nu eenmaal dingen die leuk zijn als men ze ziet of hoort, maar waarvan het komieke zo sterk afhangt van de omstandigheden dat er in het verhaal niets van overblijft.

Voor ik u naar Stockholm breng moet ik bij u eventuele twijfel wegnemen over onze intrede in deze hoofdstad. Wees maar niet bang, Mijnheer, dat een rijksvorst er binnenkwam op een van de karren die ik u beschreven heb. Neen, Mijnheer, u moet weten dat wij aan de vooravond van die grote dag op het kasteel Eckholsund aankwamen dat aan Zijne Koninklijke Hoogheid behoort. Wij werden er door de kastelein goed onthaald. Ook zagen we daar fraaie, wel onderhouden tuinen en

aant. vonden er een behoorlijke berline, waarin wij onze reis met meer comfort en staatsie beëindigden dan wij die begonnen waren. Wat onze binnenkomst extra luister bijzette was het feit dat wij de stad werden binnengeleid door een adjudant van Zijne Koninklijke Hoogheid, die deze officier zijn neef tegemoet had believen te zenden.

Ik ben etc.

Brief 9

Mijnheer,

Nu ga ik eens, ondanks hen die mij dit misgunnen, een glansrol spelen in de wereld. Daar zit ik dan aan het Zweedse hof, geliefd en geacht door een prins die een bloedverwant is van de koningin, schitterend ondergebracht in het hofkwartier zelf, dagelijks verkerend met generaals, baronnen, graven, gravinnen; en net als dezen mijn opwachting makend bij Hare Majesteit en Haar doorluchtige Gemaal. Was dat geen prettige, eervolle situatie? Kon ik niet met enig recht tegen mijzelf zeggen:

> *Principibus placuisse viris non ultima laus est*.
> Het is geen geringe roem aan vorsten te behagen.

De zaak lijkt me wel de moeite waard om meer in bijzonderheden te vertellen. De prins was met zijn gevolg ondergebracht in een schitterend appartement dat vroeger had toebehoord aan de hertog van Holstein, een neef van de koningin, die thans zozeer de aandacht trekt aan het Russische hof. De edellieden en pages van de koningin - haast allen graven - hadden beurtelings de wacht bij de prins, mijn meester, bij wie ik ook de dienst van edelman waarnam. Voor zijn appartement stonden altijd verscheidene hellebaardiers van Hare Majesteit met buf-

felleren[aant.] kamizolen aan. Het waren net Zwitsers zoals men die aan andere hoven ziet en ze leken voor het merendeel in het harnas grijs te zijn geworden. Voeg bij al deze staatsie nog verschillende lakeien van de koningin plus een van haar fraaiste koetsen, naar believen van Zijne Hoogheid de prins met twee of met zes paarden bespannen. Gewoonlijk at de prins samen met Zijne Koninklijke Hoogheid bij Hare Majesteit. Maar als een van deze doorluchtige echtgenoten zich onwel voelde, dekte men de tafel in het appartement van mijn principaal die dan, de lastige dwang van het ceremonieel opzij zettend, zich ongedwongen vermaakte met zijn edellieden en andere vrolijke tafelgenoten. Ik voor mij genoot de eer van door een edelman van Zijne Koninklijke Hoogheid uitgenodigd te worden aan zijn tafel, waar dagelijks tal van voorname lieden en hoge officieren kwamen eten. Tussen haakjes, Mijnheer, u moet weten dat de prins-gemaal eer hij zelf op de troon kwam er met zijn officieren een eigen hofhouding op nahield. De koningin deed mij bijna op dezelfde tijd zeggen dat ik 's middags of 's avonds met haar hofdames kon eten en dit gezelschap leek me het aangenaamst. Deze dames behoorden zonder uitzondering tot de voornaamste families van het koninkrijk, zoals het geslacht Spar, Wrangel, De Steinbok, De La Gardie en andere van gelijke rang. Zij spraken allemaal uitstekend Frans en heel behoorlijk Duits en ik trof er geen die niet uitblonk door goede manieren en grote wellevendheid. Sommigen bezaten daarenboven vernuft en scherp inzicht, zij leken me echte persoonlijkheden. Ik heb er zelfs een gekend die meer pit in zich had dan een Gasconse juffer. Haar voortdurende invallen waren net vuurpijlen die plotseling uit haar verbeelding opvlogen. En dat steeds wisselende flikkerlicht verraste ook telkens door een wonderlijke originaliteit, te meer omdat haar geestige opmerkingen haast altijd juist schenen.

Tot nu toe heb ik u geen erg gunstig idee van de Zweedse vrouwen gegeven. Het vrouwvolk op het platteland is daarmee,

aant. geloof ik, ook niets te kort gedaan, maar ik kan u verzekeren dat men te Stockholm veel aardig uitziende vrouwen vindt. Hoewel een echt lief, knap gezichtje over het algemeen een zeldzaamheid vormt, vind je hier volop grote vrouwen, die met hun edel en voornaam voorkomen geschapen lijken voor een portretschilder. Wie me echter werkelijk getroffen hebben, dat waren twee ‘beauty's’, beiden hofdame. De een was de jonge gravin De La Gardie, een afstammelinge van die beroemde Pontus De La Gardie, Fransman van geboorte, welke zich door zijn heldendaden in dienst van de grote koning Gustaaf-Adolf onsterfelijk heeft gemaakt. Aan haar was alles mooi, bevallig en bekoorlijk. Houding, lijf, boezem, gezicht, alles wat het oog ziet leek door de handen van de Gratiën en de liefdegodjes geboetseerd. En wat de aantrekkelijkheid bij elke vrouw nog vergroot: zij telde naar het scheen nog geen zestien jaar.

De schoonheid van Mademoiselle De Steinbok sprong minder in het oog, maar eigenlijk had zij een precies zo fraaie teint, terwijl haar gelaatstrekken even fijn regelmatig waren als die van De La Gardie. Ze was iets ouder dan deze, misschien een jaar of twintig. Maar wat haar bekoorlijkheden minder uitbundig deed uitkomen moest haar voor een fatsoenlijk man juist des te aantrekkelijker maken: die zweem van lieftalligheid, innerlijke goedheid en ingetogenheid, die over heel haar gelaat verspreid lag. Men bespeurde in haar ogen geen onrustige behaagzucht meer, noch de minste aandacht voor opsmuk. Zij scheen helemaal niet te letten op datgene wat de meeste vrouwen onophoudelijk bezighoudt. Haar geest was van dezelfde makelij als haar welgevormde lichaam: beminnenswaardig maar zonder enig uiterlijk vertoon, ontdekt zonder twijfel door hen die er oog voor hadden maar in zekere zin verborgen voor haar die er de achtenswaardige eigenares van was. Indien, waaraan ik niet twijfel, haar hart niet onderdeed voor haar bekoorlijkheden van geest en lichaam, dan was het een van die zeldzame schatten die een waardige bezitter verdienen maar

aant. die ongelukkig genoeg slechts al te vaak in slechte handen vallen.

Wat me in die schone kring van hofdames buitengewoon prettig aandeed was hun voortdurende saamhorigheid en onderlinge vriendschap. Zij gaven elkaar de lieve naam van zuster zonder dat ik nu de indruk kreeg dat het hier slechts om loze woorden ging. Waar ik garant voor durf staan is dat ik in diverse gesprekken die ik met verscheidenen van hen voerde nooit iets vernomen heb van roddels ten opzichte van de rest, noch van een vals compliment dat door allerlei restricties wordt vergiftigd, noch ook van boosaardige insinuaties die quasi-toevallig van verre zijn komen overwaaien en iemand nu gelegenheid bieden om zijn naaste in een kwaad daglicht te stellen. Toch zijn dat, naar mij dunkt, precies de middelen waardoor men gewoonlijk in de grote wereld betuigingen van oprechte vriendschap een valse klank geeft. Als mijn oordeel over deze juffers niet overtrokken is, dan kan ik deze in hofkringen en onder vrouwen zo ongewone eensgezindheid enkel toeschrijven aan het voorbeeld van deugd en goedheid dat zij dagelijks in hun meesteres terugvinden.

Over deze prinses wordt in het hele land en door allen die het geluk hebben gehad om haar te leren kennen gelijk geoordeeld. Unaniem is men van mening dat zij voor niemand onderdoet in zachtmoedigheid, godsvrucht en bescheidenheid, kortom in alle deugden die de ziel luister bijzetten. Onder vele andere goede hoedanigheden valt haar echtelijke liefde wel heel bijzonder op. Laat het gezegd zijn tot beschaming van deze eeuw: zij bemint haar man als een burgervrouw. Wat een schandelijke uitdrukking! Zal men niet zeggen dat de adel, door zich te richten naar de deugd, haar te veel eer bewijst? Maar alle gemoraliseer terzijde: het feit ligt daar dat de koningin bijna koorts kreeg wanneer Zijne Koninklijke Hoogheid maar even hoofdpijn had en, zolang dit ongemak duurde, niet week van haar *lieve man*. De benaming is niet verheven maar ik ken er geen die

aant. ongekunstelder klinkt en tegelijk meer zegt. Wat een treffend bewijs heeft zij niet van haar tedere liefde gegeven door haar soevereiniteit op te offeren en zich voortaan tevreden te stellen met de eerste onderdaan van haar gemaal te worden. Het betreft hier niet de overtocht van een of andere rivier of de verovering van enkele provincies waar men hooggestemde lofredenen op vervaardigt. Allemaal valse schittering! Heel vaak gaat het hier om ondeugden onder het mom van heroïek. Maar het zijn juist daden als die van Eleonora Ulrika die verdienen door het edelmoedig streven van eersterangs kunstenaars onsterfelijk gemaakt te worden.

Het Zweedse hof had, toen wij daar waren, weinig te bieden aan hen die van levendig vermaak houden. Het zat nog in de rouw om de heldhaftige Karel XII. Er was daarom noch toneel, noch opera of bal. Het enige vertier dat men kon genieten bestond uit twee of drie gezelschappen per week in Hare Majesteits appartementen. Daar zag men met één oogopslag de fine fleur van stad en hof bij elkaar. Men speelde er ombre of piket - om klein geld. De koningin nam uit beleefdheid zelf deel aan het spel. Maar omdat zij er niet veel aan vond, liet zij haar kaarten dikwijls aan anderen over. Ze scheen dan meer vermaak te vinden in het wandelen door de vertrekken om er met iedereen een vriendelijk praatje te maken. Dat gebeurde op zo'n ongedwongen en hartelijke manier dat zij vanzelf alle harten voor zich innam.

Een andere ontspanning die ik soms vond was bij een kleiner en wel zo aangenaam gezelschap dat na het avondmaal in het appartement van een bepaalde hofdame bijeenkwam. Sommigen vermaakten zich daar met diverse spelletjes, anderen met het zingen van een Frans liedje. Vaak deed zelfs het hele geschap mee in het dansen van een menuet of contradans.

In mijn volgende brief zal ik u over het hof van Zijne Koninklijke Hoogheid vertellen.

Ik ben enz.

Brief 10

Mijnheer,

De eerste keer dat ik het appartement van Zijne Koninklijke Hoogheid binnentrad was ik verbaasd het geheel gevuld te zien met een menigte heren, die ik naar hun uniform te oordelen voor lagere officieren hield. Zij droegen allen blauwe rokken met koperen of tinnen knopen en waren meest gekapt als de overleden koning. Verder waren ze gelaarsd tot aan de gordel, terwijl hun handschoenen tot de elleboog reikten. Het sluitstuk van hun uitmonstering bestond uit een zwarte rouwfloers om de hals en een vervaarlijk grote degen opzij. Zij zagen er anders prima uit: welgebouwd, fier van houding en met een krijgshaftige blik. Mijn verwondering werd nog vergroot, toen ik enige ogenblikken daarna zag dat Zijne Koninklijke Hoogheid heel gemeenzaam met die heren sprak en hen bijna als zijns gelijken behandelde. Maar ik vernam al gauw dat ik met mijn gedachte over hun status er flink naast zat. Het bleken allemaal kolonels, majoors, generaals, kortom hoge officieren te zijn. De aanblik van deze dappere militairen bracht mij alle door hen behaalde overwinningen in herinnering; triomf op triomf, waardoor de verslagen vijand had geleerd op zijn beurt te overwinnen. Toen de Thebanen voor het eerst die van Sparta versloegen, vergeleken de oude Grieken dit met scholieren die hun meesters de baas waren. Deze vergelijking is hier, naar me dunkt, zeer wel op haar plaats.

Ik werd dezelfde dag nog voorgesteld aan Zijne Koninklijke Hoogheid, die me op de meest welwillende wijze ontving en informeerde naar verscheidene van zijn vrienden in Holland, vooral naar de uwe, Mijnheer. Ik hoef u het karakter van deze prins niet te schetsen, u kent hem beter dan ik. U weet ook dat hij knap en welgebouwd is, gelijk haast alle heren van het doorluchtig Huis van Hessen. En heel de wereld weet, als u en ik, dat zo er iets op zijn lef en onverschrokkenheid valt aan te

merken, het alleen de overmaat daarvan zou zijn. Hij heeft er genoeg roemvolle en verbazingwekkende staaltjes van getoond in een groot deel van Europa: Vlaanderen, Duitsland, Italië en Noorwegen. Daarover te spreken mag volstrekt overbodig heten en datzelfde geldt voor zijn goedheid, zijn vriendelijke en ongedwongen manieren en zijn onbegrensde royaliteit. Hij gaf er schitterende blijken van in de jammerlijke situatie waarin Zweden zich toen bevond door op twee plaatsen in Stockholm open tafel te houden: een in zijn paleis, vlakbij dat van de koningin; de tweede aan het andere eind van de stad. Daar konden alle officieren die ook maar een beetje fatsoen hadden vrijelijk komen eten. Op een van deze plaatsen heb ik in een suite drie grote tafels gedekt gezien die overvloedig voorzien waren van lekkere spijzen, terwijl het buffet daar niet voor onderdeed. De Grootmeester van Zijne Koninklijke Hoogheid nam aan deze tafel met alle mogelijke beleefdheid de honneurs waar. Dit betekende geen geringe uitkomst voor zoveel voortreffelijke mannen die het anders erg moeilijk gehad zouden hebben. Maar het kwam hun doorluchtige weldoener wel op grote sommen te staan!

Dit biedt mij een mooie gelegenheid om u wat uitvoeriger en waarheidsgetrouw verslag te doen van de jammerlijke staat waarin het arme Zweden toen verkeerde.

Stel u eens voor, Mijnheer: een koninkrijk, dat van zichzelf niet erg rijk is, meer dan twintig jaar verwikkeld in een wrede oorlog, die in zijn gelukkige beginfase al flink geld kostte maar nog oneindig veel meer op het eind, toen de nederlagen op elkaar volgden zoals voorheen de overwinningen hadden gedaan. Verbeeld u verder dat deze oorlog gevoerd werd door een despotische vorst, aan wie zijn onderdanen zowel hun laatste stuiver als hun laatste droppel bloed moesten opofferen. Reken daar nog een koning bij die jarenlang uitlandig was en de chaos die daarvan het gevolg moest zijn. Maar dat is nog niet alles. Dit complex van factoren leidde vanzelf weer tot een totale

aant. destabilisatie van de geldmarkt, terwijl ook de handel volstrekt stil kwam te liggen. Want de commercie verdwijnt automatisch uit een land waar het geld schaars is. Maar al had men nog kansen gezien om de handel een beetje te stimuleren, dan was het toch onmogelijk geweest om die plannen tot uitvoering te brengen. Lijfland, die graanschuur van Zweden, alsmede de volkrijkste en best voorziene Duitse provincies waren al verloren gegaan. Langs de ene kant was Zweden geheel ingesloten door de Deense vloten die het rijk met een inval dreigden. Aan de andere kant werden haar kusten deerlijk geteisterd door een Russische scheepsmacht die zijn uiterste best deed om de ijzeren kopermijnen - de natuurlijke en meteen de zekerste bron van inkomsten voor het ganse land - te vernietigen. Uit dit afschuwelijk tableau zult u met een oogopslag de penibele situatie van de hoofdstad kunnen opmaken. Er ontbrak van alles en de schaarste aan geld was ongemeen groot. Zelf heb ik drie francs moeten betalen voor een paar doodgewone handschoenen. Een stel schoenen kostte er drie écu's en alle andere dingen, zelfs de allereerste levensbehoeften, waren navenant geprijsd. Te midden van al die ellende moest men ook nog een aanzienlijke troepenmacht te velde houden om niet alles aan de vijand en het koninkrijk aan een totale vernietiging prijs te geven. Hoe in zo'n situatie de militairen stipt uit te betalen? Bij gebrek aan geld gaf men hun titels, zoveel ze maar wilden. In de periode waarin ik te Stockholm verbleef zag je aan het hof en in de armee genoeg generaals om zes keer zoveel troepen te commanderen als er over het hele koninkrijk waren. Maar omdat van titels alleen niemand leven kan, vonden zij gelukkig soelaas aan de tafel van Zijne Koninklijke Hoogheid. Hoe gelukkig zouden de arme soldaten zijn geweest, wanneer zij soortgelijke onderstand gevonden hadden! Maar zelfs de lijfwachten van de koningin hadden bijna niets anders te eten dan droge vis en stonken van twintig meter afstand naar dit smerige voedsel. Wat voor ellende moest men dan niet verwachten bij

de troepen die op verschillende plaatsen langs de kust gelegerd waren? Zeker is dat de paarden alleen wat blaadjes aten die van de struiken gerukt waren en dat zij geen andere drinkplaats hadden dan de wijde oceaan.

Geloof me, Mijnheer, maar de Zweedse soldaten die ik tegenkwam bleven er goed uitzien. Nooit zag ik soldatesker mannen, zij leken allemaal fris en gezond. Het staat dan ook als een paal boven water dat geen volk ter wereld geschikter is om vermoeienis en ellende te verduren. Vanuit mijn vensters zag ik deze soldaten de wacht betrekken aan het hof en steeds bleef ik hen bewonderen, zowel om hun manhaftig voorkomen als om hun strakke discipline. Zo vele rampen hadden hun onverzettelijke moed absoluut niet gebroken. Enkele dagen voor onze aankomst hadden zij daarvan nog een treffend bewijs gegeven. De Moskovieten hadden, ten getale van ruim twee duizend man, post gevat op een berg vlakbij Stockholm. Van daaraf hadden zij de bewoners van die grote stad de schrik op het lijf gejaagd en hevig verdriet gezaaid in het hart van de koningin die, als een tedere moeder bezorgd om haar kinderen, haar hof niet had willen verlaten ondanks herhaald advies van haar officieren. Eerst vloog een enkel bataljon op de vijand af en hoewel deze behalve over meer manschappen ook nog over twee stuks veldgeschut beschikte, wist dit handjevol Zweden zich drie uur lang staande te houden. Toen kwam Zijne Koninklijke Hoogheid hen met een kleine troep te hulp en het zien daarvan alleen al dwong de Russen om zich sneller terug te trekken dan zij gekomen waren, waarbij ze op het slagveld meer soldaten achterlieten dan het hele Zweedse bataljon had geteld. Ze hadden slechts enkele tegenstanders van lage rang gedood, wat wel aangeeft dat deze Russen in feite nog niet zo goed gedrild zijn als men beweert en dat de Zweden bij gelijke vechtkracht heel wat moeite zouden hebben om hun geduchte naburen het hoofd te bieden.

Wat dit geteisterde land en zijn onverschrokken kapitein-

generaal[aant.] het meest dwars moest zitten was dat het werd aangevallen op een wijze die effectief verzet praktisch onmogelijk maakte. Zodra er bericht kwam dat de Russen hier of daar aan land waren gegaan, vloog men er meteen op af. Maar het onheil had zich dan al voltrokken: dorpen, bossen, steden waren reeds in de as gelegd en de vijand was er weer in zijn boten vandoor gegaan, buiten bereik van de wraak der getergde Zweden. Wat hen enigszins deed herademen was de aankomst van een flink Engels vlooteskader dat hun, zij het wat laat, te hulp was gezonden. Kort daarna vernam men dat de Russen naar hun havens waren teruggekeerd na overigens haast al hun plannen te hebben uitgevoerd. Daarmee nam de angst onder de bevolking wat af. Verscheidene zeehavens werden weer opengesteld, de troepen van het kustgebied gehaald en in plaatsen gelegerd waar zij van zoveel ontbering weer op verhaal konden komen.

Enige dagen na deze gelukkige tijding zag ik in Stockholm een regiment Dalecarlse ruiters binnentrekken. Hoewel zijzelf en hun paarden er behoorlijk afgemat uitzagen vond ik het een magnifiek regiment: het waren grote forse kerels, ruw van gelaat, op het woeste af. In mijn ogen beantwoordden zij helemaal aan het beeld dat de Zweedse geschiedenis ons geeft van die onoverwinnelijke Dalecarliërs die zo'n grote rol hebben gespeeld in de staatsverandering van dit koninkrijk.

Vaarwel.

Brief 11

Mijnheer,

Enige tijd na de aankomst van het Engelse eskader had ik het genoegen om het naast de Zweedse vloot te zien liggen in de Scheeren, dat zijn op enige afstand van elkaar gelegen rotsen die de toegang tot de haven van Stockholm zeer bemoeilijken. Daar in de buurt gekomen zagen wij Zijne Koninklijke Hoog-

heid[aant.] bezig met het inspecteren van enige troepen die nog op het strand stonden. Na zich in een naburig landhuis wat te hebben opgefrist begaf hij zich met zijn neef de prins in een boot, gevolgd door een groot aantal andere schepen, vol generaals en Zweedse heren. Naarmate wij verder kwamen ontvouwde zich voor onze ogen het briljantste schouwspel dat men zich kan voorstellen. Rechts lag de Zweedse vloot, bestaande uit een twintigtal vaartuigen, waaronder verschillende van de eerste categorie. Aan onze linkerkant bevond zich het Engelse eskader, zeventien of achttien schepen sterk, maar die er op de baren heel anders uitzagen dan de Zweedse, welke me tamelijk log en vormloos schenen. Op het naderen van Zijne Hoogheid losten beide vloten saluutschoten met al hun geschut dat meer dan vierduizend kanonnen omvatte. Tot in de verre omtrek scheen de zee met vlammen en rook overdekt. Hierbij kwamen dan nog de ontelbare vlaggen, in alle kleuren in de wind wapperend, het geroffel der tamboers en trompetgeschal, vermengd met het gejuich van vele duizenden matrozen, wat alles bij elkaar wel grote indruk moest maken - zeker op mij die nooit iets dergelijks had gezien. Heel dit aanzienlijke gezelschap begaf zich nu op het Zweedse admiraalsschip, waar Zijne Koninklijke Hoogheid krijgsraad hield met de opperofficieren van beide vloten. Daarop verspreidde heel zijn gevolg met alle Zweedse zeeofficieren zich over het Engelse eskader, waar zij getrakteerd zouden worden. Alleen de prinsen en de aanzienlijkste heren gingen dineren aan boord van admiraal Norris. Ik volgde hen op aanraden van Zijne Hoogheid die mij uit pure vriendelijkheid bij zich wilde houden. Het schip droeg alle sporen van de pracht van de Engelse natie. Zo bestond het appartement van de admiraal uit twee kamers die met een fraai karmijnrood damast behangen en gestoffeerd waren.

Ik moet u bekennen, Mijnheer, dat ik me erg verlegen voelde toen het ogenblik was aangebroken om aan tafel te gaan. Ik vond mijzelf, eerlijk gezegd, te gering gezelschap om te mogen

eten met een prins die naar alle waarschijnlijkheid weldra de kroon zou dragen en meende dat ik mij bescheidenheidshalve beter wat op de achtergrond kon houden. De prins evenwel, die wist dat ik hem gevolgd was, vroeg bezorgd waar ik uithing, waarna Zijne Koninklijke Hoogheid mij door een page liet vragen waarom ik niet mee aan tafel kwam. Met knikkende knieën volgde ik deze jonge edelman tot bij een grote tafel die echter niet groot genoeg bleek voor zoveel mensen. Daarom had men er een kleiner tafeltje bijgezet waaraan ik plaats nam, beschaamd om de grote eer die mij ten deel viel. Maar deze verlegenheid was weldra in letterlijke zin verdronken. Vier of vijf grote glazen excellente wijn, achter elkaar leeggedronken, verdreven mijn schroom in minder dan geen tijd en gaven mij mijn vrijmoedigheid terug. Hoewel men, onder voortdurend kanongebulder, overvloedig dronk en ik maar een kleine drinker ben, verdroeg ik de wijn aanvankelijk veel beter dan de Zweedse heren, aan wie de bedienden van de admiraal, onder het mom van licht bier, grote glazen oud Engels bier inschonken dat sterker was dan de krachtigste wijn. De op zichzelf al vorstelijke maaltijd werd nog opgeluisterd door een complete troep goede muzikanten die ridder Norris aan boord had en die verrukkelijk speelden op alle soorten instrumenten. Tegen het eind van de maaltijd voelde ik me alleen wat licht in het hoofd, maar na een glas oscoba gedronken te hebben kreeg ik het behoorlijk te pakken. Die oscoba is een sterke likeur, die een Engelse edelman mij zeer had aanbevolen als probaat middel tegen de wijndampen. Ik kreeg echter snel spijt van mijn goedgelovigheid. Alles begon om me heen te draaien, maar ik hield mezelf op de been. Stilletjes sloop ik weg voor een wandeling op het dek, waar de frisse lucht - in plaats van me nog meer te bedwelmen - mij binnen een half uur weer helemaal tot mijn positieven bracht. Teruggekeerd in de kajuit, zag ik dat daar een luidruchtige vrolijkheid heerste. De meeste tafelgenoten dansten, zonder onderscheid van rang, door elkaar. Men zong,

aant. omhelsde, kuste, schreeuwde, sprong alsof er geen Russen meer bestonden. Maar het ging er nog wel wat anders aan toe, toen men was teruggekeerd in de boten om weer naar de wal te varen. De Engelsen hebben een vrolijke dronk. Er waren er genoeg die in Stockholm wilden gaan stappen en intussen begonnen zij alvast gekheid te maken met de Zweden en de hoeden en pruiken van hun gasten in zee te gooien. De hoeden en pruiken van de Engelsen gingen terstond dezelfde weg. Daarna trokken zij elkaar de manchetten en dassen van het lijf. Tot mijn grote verwondering gebeurde dit allemaal zonder dat iemand van die heren zich over deze gevaarlijke grap boos maakte, hoewel ze toch flink gedronken hadden. Ik verzeker u overigens dat de Zweden bij dit spel het minst verloren. De meesten droegen hun eigen haar en hadden geen manchetten of dassen aan, zodat zij er met het verlies van wat goedkope hoeden afkwamen. De Engelsen waren integendeel chic gekapt en verscheidenen droegen fijne kanten dassen. Aan land gekomen, steeg de een na de ander te paard in de fraaie staat waarin zij waren. En het was stom geluk voor hen dat zij pas in de stad arriveerden toen het al heel donker was.

Wat mij aangaat, die vlakbij Zijne Hoogheid gezeten had en die ze daarom met rust gelaten hadden - ik was blij weer terug te zijn aan het hof. Ik volgde er de prins naar het vertrek van de hofdames, waar wij het avondmaal gebruikten - samen met verscheidene heren die ook aan het uitstapje hadden deelgenomen en die door hun koddig uiterlijk deze dames niet weinig plezier gaven. Het was vooral moeilijk om de lach in te houden bij het kijken naar een zekere adjudant van Zijne Koninklijke Hoogheid, een Fransman van geboorte. Hij kwam, gelaarsd en met zijn sporen nog aan, de zaal binnenstormen, intussen ontelbare gekke grimassen makend. Hij had zijn hoed nog op zijn kaal geschoren kop en de knoopsgaten van zijn jas en vest waren van onder tot boven versierd met stukjes kantwerk dat hij er lukraak van had afgescheurd: *Exuvias tristes Danaum*.

Daags na dit feest voelde ik me geenszins katterig, wat ik toeschreef aan de uitstekende lucht hier in Zweden. Wij brachten een flink deel van deze dag door met alles te bezichtigen wat Stockholm voor vreemdelingen aan bezienswaardigheden te bieden heeft. Ik zal er u iets van mededelen in mijn volgende brief, waarin ik tevens zal trachten u een idee te geven van deze hoofdstad.

Ik ben, enz.

Brief 12

Mijnheer,

Stockholm is over het geheel een grote, mooie en druk bevolkte stad. Ze bestaat eigenlijk uit verscheidene eilandjes die door middel van bruggen met elkaar zijn verbonden. Je vindt er fraaie pleinen, heel wat mooie kerken en schitterende huizen die men gerust paleizen zou mogen noemen, als men maar enigermate op grootse benamingen gesteld was. Deze mooie gebouwen zijn naar hedendaagse trant opgetrokken uit hardsteen dat bestreken is met een helwitte pleisterlaag, terwijl ze in plaats van een leistenen dak voor het merendeel daken van koper, soms ook van ijzer, hebben. Het paleis, waar de koningin met haar voltallige hofhouding resideert, is erg fraai en buitengewoon uitgestrekt. Toch woont zij hier enkel in afwachting van iets beters. Het koninklijk paleis is namelijk door een of ander ongeluk afgebrand. Toen is men, nog in de periode van welvaart tijdens de vorige regering, met de wederopbouw begonnen, waarbij een groot aantal Russische krijgsgevangenen werden ingeschakeld. Een gevel is intussen geheel gereed gekomen, ontworpen door en gebouwd onder opzicht van een Italiaanse architect. Ik heb nooit iets mooiers gezien en als gunstiger omstandigheden in Zweden het eens zullen permitteren om dit paleis te voltooien, dan zal het volgens mij een

aant. van de fraaiste bouwwerken in heel Europa zijn. Een schitterend gebouw is verder het Huis waarin de Zweedse adel tijdens de statenvergadering bijeenkomt.

Ook het Arsenaal is een bezoek waard. Het is een ruim gebouw dat toen betrekkelijk weinig wapentuig bevatte maar daarentegen rijkelijk gestoffeerd was met de roemruchte blijken van Zweedse krijgstriomfen. Zo zag ik er verschillende vertrekken geheel gevuld met Deense, Saksische, Poolse en Russische vaandels en standaarden. En ik kan u verzekeren dat er op dat gebied genoeg hing voor vijf of zes legerkorpsen. Ook zag ik enkele prachtige meubels en verscheidene kostelijke kroonjuwelen. Men vertelde me dat hun aantal aanzienlijk was gereduceerd door de vorige koning, die uit liefde voor zijn zuster, de hertogin van Holstein, er haar royaal van cadeau had gedaan. Maar wat ik niet zonder diepe droefenis kon aanschouwen waren de bebloede maar toch zorgvuldig bewaarde resten van de twee grootste helden die het Noorden, zo arm aan veroveraars, ooit heeft voortgebracht. Ik bedoel de gewaden waarin de grote Gustaaf-Adolf en de onverschrokken Karel de Twaalfde gesneuveld zijn en dit onder omstandigheden waar koningen zich doorgaans voor wachten. Het eerste was, als ik me goed herinner, een ouderwets wambuis van buffelleer, heel simpel zonder enige versiering. Het andere - dat me nog meer heeft getroffen - bestond slechts uit een eendelig kleed van gewoon blauwlakense stof, een grote hoed die evenmin kostbaar was, een linnen hemd van het goedkoopste soort, grote laarzen en handschoenen van buffelleer die de armen van deze ongelukkige vorst grotendeels moesten bedekken. Zijn zadel, pistolen en degen hadden niets bijzonders. In dat opzicht deed de geringste van zijn ruiters niets voor hun dappere koning onder.

Ik maak van de gelegenheid gebruik, Mijnheer, om u enkele bijzonderheden over het karakter van deze vorst te vertellen, bijzonderheden welke ik heb vernomen van personen die de koning van jongs af hebben meegemaakt en met zijn vertrou-

welijke omgang vereerd zijn geweest. Moed en een zekere vaste onbuigzaamheid vormden wel de grondslag van zijn karakter. Van deze twee eigenschappen heeft hij dan ook al in zijn vroegste jaren blijk gegeven. Nauwelijks zes of zeven jaar oud wilde hij eens, aan tafel zittend met zijn moeder, een hond een stuk brood geven. De gulzigheid van dit beest, waar de prins erg op gesteld was, leidde echter tot een wrede vergissing. De hond beet namelijk tegelijk een stuk vlees uit de hand van zijn baasje. De wond bloedde hevig maar deze jonge held gaf geen kik, deed of er niets gebeurd was en wikkelde zijn hand alleen in een servet. Toen de koningin zag dat hij niets at, vroeg ze hem naar de reden. Hij volstond echter met te zeggen dat hij geen honger had. Men dacht daarom dat hij ziek was, wat weer nieuwe vragen uitlokte. Alles zonder resultaat, hoewel dit koningskind bleek werd van bloedverlies. Ten slotte ontdekte een officier die hem diende wat er aan de hand was. Anders zou hij zijn doodgegaan - liever dan het ongeluk te melden dat hem was overkomen.

Ik weet niet precies of de zaak die ik u nu ga vertellen eerder of later voorviel, maar ik weet wel dat Karel XII nog een heel klein kind was toen hij van zijn oorlogszuchtige aard het volgende staaltje ten beste gaf.

Hij had de kinderpokken en leek gevaarlijk ziek. Op een dag waarop hij in bed lag te ijlen, wilde een van zijn edellieden die over hem waakten beletten dat hij zich blootwoelde. Echter, juist toen hij daarmee bezig was en de prins trachtte te overreden om meer zorg te hebben voor zijn eigen gezondheid kreeg hij van deze een fikse vuistslag. Dat was natuurlijk een gevolg van de hete koorts. Maar de edelman die deze omstandigheid niet kende was er dodelijk om beledigd. Toen hij enige tijd later zag dat de prins veel rustiger geworden was, vroeg hij hem waarmee hij toch zijn ongenoegen had verdiend. ‘U?’ antwoordde de zieke, ‘u vergist u, ik ben helemaal niet woedend op u.’ ‘Toch heeft Uwe Hoogheid mij zojuist een klap van jewelste

aant. gegeven.' 'Dat bestaat niet,' antwoordde de prins. Maar even later: 'Het kan toch wel wezen en dan spijt het mij. Maar ik droomde juist dat ik in Hongarije de keizerlijke armee aanvoerde, de rebellen bevocht en een van hun leiders met één sabelhouw het hoofd afsloeg.' Het is zeker, Mijnheer, dat zulke op zichzelf zo achtenswaardige karaktertrekken - moed en standvastigheid - in deze prins tot iets heel moois hadden kunnen uitgroeien, wanneer ze verbonden waren geweest met een goed ontwikkelde rede en met een hart dat zich gewillig had opengesteld voor gevoelens van billijkheid, rechtvaardigheid en humaniteit. Ja, die onvoorstelbaar moedige Karel de Twaalfde zou de trots en de oogappel van zijn eeuw en van het verste nageslacht zijn geweest, indien hij een juist inzicht had gehad in het wezenlijke doel van het koningschap, in de ware betekenis van het heldendom en in de waardigheid van de mens, die de vorstelijke waardigheid te boven gaat. Dan zou hij zijn moed en standvastigheid helemaal in dienst hebben gesteld van een door redelijke humaniteit bepaalde loopbaan. Maar in plaats van hem het schone van de rede en de humaniteit te doen beseffen had men zich beijverd om zijn jong gemoed te verblinden met de verleidelijke glamour van een vals heroïsme. Door hem steeds Quintus Curtius te laten lezen had men hem smaak doen krijgen in de verheven buitensporigheden van Alexander de Grote en hem aangezet om deze jonge held als voorbeeld te nemen. Wat voor een effect moest een dergelijke opvoeding wel niet hebben op een ziel die van nature al stoutmoedig, ambitieus en onverschrokken was? Ze kon haar enkel vervullen van grootse veroveringsplannen, van een brandende begeerte om de antieke helden te overtreffen en hem ertoe brengen zich uitsluitend te wijden aan de glorie die men door de wapens verkrijgt. Een geest vol van deze ontzagwekkende denkbeelden heeft niet de minste aandacht meer voor iets anders. Het hart dat zij in hun ban krijgen wordt nog slechts beheerst door een enkele passie die alle andere gevoe-

lens opzij zet, voor zover ze niet ondergeschikt en dienstig aan dit hoofddoel gemaakt kunnen worden.

Wat een geluk zou het voor vorsten zijn, wanneer zij opgevoed werden door verlichte en deugdzame lieden die, onafhankelijk van de publieke opinie, uit de Natuur en de Rede de ware prijs van alle dingen hadden leren opmaken. Maar degenen aan wie men een zo delicate taak toevertrouwt zijn, hoe bekwaam ook, meestal personen van hoge geboorte die zelf verdoofd en verblind zijn door valse ideeën van grandeur, gewend ook om mensen zonder poeha te verachten. En zij brengen door woord en voorbeeld deze fatale illusies over op hun doorluchtige leerlingen. Misleid door deze verderfelijke hersenschimmen, droomt Karel XII vanaf zijn vroegste jeugd van niets anders dan van belegeringen, veldslagen en veroveringen. Hij doet zijn uiterste best om zijn lichaam te prepareren voor de grootse plannen die in zijn geest leven. Hij verzuimt niets om zich aan vermoeienissen en ontberingen te gewennen. De meest natuurlijke genoegens doen hem niets, hij heeft zelfs geen tijd om aan hun bekoorlijkheden te denken. Of als hij er terloops enige aandacht aan schenkt, dan is het alleen om ze te haten als potentiële vijanden van zijn glorie en hinderpalen voor zijn geweldige ondernemingen. Vanaf het moment dat hij zichzelf aan het hoofd van de troepen ziet, stelt hij - het oog steeds gericht op Alexander - zich meer bloot dan de minste van zijn soldaten. Hij trotseert alle gevaren, hoe verschrikkelijk zij een normaal mens ook mogen lijken. *De dood heeft de Macedonische held gespaard in de voortgang van zijn overwinningen, zou hij dan niet hetzelfde ontzag hebben voor de Zweedse Alexander?* Aanvankelijk werkt alles mee om hem te stijven in de vleiende gedachte dat hij zijn grote voorbeeld ver ging overtreffen. Als een wervelstorm blaast hij alles omver. Met een handjevol bataljons loopt hij ontzaglijke legers onder de voet. Al zijn vijanden worden langs alle kanten verslagen, op de vlucht gejaagd, uiteen gedreven. *Niets weerstaat hem en dus zal*

niets hem ooit weerstaan. Zulke snelle, verbluffende en ongelofelijke successen richten zijn blik op nieuwe hindernissen die, voor ieder ander onoverkomelijk, door zijn koppige moed overwonnen worden; op nauwelijks uitvoerbare ondernemingen die niettemin met voortvarendheid worden uitgevoerd. Toen Karel het oorlogvoeren begon was hij slechts een jonge heldhaftige koning, wiens al te onbesuisde moed een excuus vond in de liefde voor zijn onderdanen die hij tegen machtige belagers verdedigen moest. Maar zijn daarop gevolgde overwinningen stellen hem in staat om die oorlog met een voordelige vrede te bekronen. Het wordt tijd om het bloed van zijn eigen volk en dat van zijn naburen te sparen. Het is echter precies op dit punt dat de koning-held ophoudt te bestaan en de veroveraar zijn intrede doet. Wat kan een veroveraar van grote allure nu een beetje bloed schelen? Laat het rustig met grote plassen tegelijk vloeien - mits het de Held maar van triomf naar triomf leidt. Alleen, die held pur sang heeft hier minder geluk dan de koning die zijn vaderland verdedigt. Er bestaan voor hem, net zo goed als voor ieder ander, onoverkomelijke hindernissen. Hij gaat er hard tegenaan maar zijn legermacht slaat te pletter. Ik verbeeld me deze grote vorst op het moment dat hij voor het eerst van zijn leven verslagen wordt: verbaasd, ontdaan, zijn ogen nauwelijks gelovend, beschouwt hij die nederlaag als een wonder en zelfs als een schreeuwend onrecht van de kant van de Voorzienigheid. Opeens is de keten van zijn overwinningen gebroken en de opmars van zijn legers gestuit door een verpletterende slag. Plotseling gaat de vleiende vergelijking tussen hem en Alexander de Grote op een wezenlijk punt mank. Allicht verbeeldt men zich dat deze ongelukkige koning door alle teleurstelling nu wel de wanhoop nabij moet zijn. Maar zij tergt slechts zijn moed en verleent nieuwe kracht aan zijn standvastigheid. *Het Noodlot zal voor hem wel moeten zwichten, want hij zal zeker niet zwichten voor het Noodlot*. Om het lot te dwingen doet hij schijnbaar bovenmenselijke pogingen. Maar hij sneu-

velt met achterlating van ongelukkige onderdanen, die door de eerzucht van hun monarch zijn uitgemergeld en energie noch geld meer hebben voor hun eigen behoud.

Laat men nu niet denken dat de grote Karel XII uit pure wreedheid besloten had om een volk, dat zo trouw en zo onderworpen was aan zijn absolute wil, in het verderf te storten. Nee, hij zocht niets anders dan glorie. Zijn geheel van eerzucht vervuld gemoed was ontoegankelijk voor elk ander sentiment. Ik weet echter niet of men ook het meedogenloze dat in zijn gedrag zo duidelijk aan de dag treedt tot deze ene oorzaak kan herleiden. Er is mij verzekerd dat, als men hem tijdens een beleg of een veldslag de dood kwam aanzeggen van personen op wie hij het meest gesteld leek te zijn, hij meestal zonder het minste rouwbeklag antwoordde: 'Wel, zij zijn als dappere lieden voor hun vorst gestorven.' En daarmee was hun lijkrede af en er werd nooit meer met een woord over hen gesproken.

Deze vorst was niet alleen dol op veroveringen en krijgsroem. Het leek wel of hij van de oorlog hield om de oorlog zelf, los dus van eventuele voordelen die hij ervan verwachtte. Verscheidene van zijn officieren - in de mening aldus de hoogste lof te geven aan het verheven karakter van hun gestorven chef - hebben me verteld dat zij hem zelfs in tijden van tegenslag bij het naderen van de vijand hebben zien opspringen van blijdschap, al roepend 'O daar komen zij eindelijk!' Zeg eens, Mijnheer, of u dat net zo prachtig vindt als zij die het me verteld hebben. Ik betwijfel het ten zeerste.

Ik heb u gezegd, Mijnheer, dat deze jonge held zich even zeer aan vermoeienis als aan ontberingen had gewend. Wat dat betreft heb ik van verschillende ooggetuigen bijzonderheden gehoord die alle fantasie te buiten gaan. Zo wilde hij op zekere dag zonder de minste noodzaak eens uitproberen hoe lang hij honger kon lijden en bleef daartoe vijf achtereenvolgende dagen zonder eten. Om zich nog meer op de proef te stellen begaf hij zich wel aan tafel, als alle anderen, en liet zich enkele spijzen

voorzetten. Maar vervolgens stond hij haastig van tafel op om na een korte rit te paard enkele uren te gaan slapen op een veldbed. Wat een zelfbeheersing en wat een geestkracht! Zulke grote kwaliteiten verdienden waarlijk een betere leiding en een gelukkiger lotsbestemming.

Wat men mij heeft verteld over de reizen van deze vorst is nauwelijks minder verbazingwekkend. Meermalen heeft hij het hele gebied tussen de hoofdstad en de uiterste hoek van Schonen in twee etmalen doorkruist. Geen van zijn officieren was bij machte om hem over die volle afstand te volgen. Hij legde daarom het grootste deel van deze weg alleen af, zonder zich een ogenblik rust te gunnen, met als enig voedsel een stuk brood. Op een van die snelle tochten beleefde hij een tamelijk bizar avontuur. Moederziel alleen rijdend had hij het ongeluk dat zijn paard het begaf. Een gewoon mens zou zich geen raad geweten hebben maar voor Karel XII was dat slechts een kleinigheidje. Overtuigd wel een ander paard maar geen goed zadel en pistolen te vinden, maakt hij de riemen van het arme beest los, laadt alle bagage op zijn schouders en bereikt in deze omstandigheden een posthuis dat gelukkig niet al te ver uit de buurt lag. Hij loopt aanstonds de stal binnen, vindt een paard dat er tamelijk goed uitziet, legt daarop zonder aarzeling zijn zadel en zadelkleed en maakt aanstalten om erop te klimmen. De eigenaar van het paard was een gewone jonker die, gewaarschuwd dat een ander wou wegrijden met zijn paard, snel komt aanlopen en aan de koning - die hij niet herkent - kortaf vraagt met welk recht hij zich van zijn paard bedient. De koning antwoordt met koel dédain dat hij het paard nodig heeft. Dit argument scheen de jonker niet erg overtuigend en hij trok onmiddellijk zijn degen. Zo deed ook de koning en God weet wat er gebeurd zou zijn als niet juist een deel van het koninklijk gevolg was aangekomen, die heel verbaasd waren hem met de degen in de hand te zien staan met een dergelijke tegenstander. Reken maar dat deze angstig werd en beduusd, toen bleek dat

hij met getrokken degen tegenover zijn Meester stond. Maar de koning nam zelf alle schrik weg, verbood dat men de jonker het geringste kwaad zou aandoen en zei hem dat hij een dapper man was, voor wie hij goed zou zorgen. Men heeft mij verzekerd dat deze prins hem later inderdaad in rang heeft bevorderd en dat hij hem zelfs een compagnie heeft bezorgd. Tot zover, Mijnheer, de meest merkwaardige dingen die ik over deze onverschrokken koning te weten ben gekomen. In mijn volgende brief zal ik u onderhouden over zijn minister, baron Görtz, een man die in zijn soort even vermaard was als de vorst die hij gediend heeft.

Ik ben enz.

Brief 13

Mijnheer,

Mijnheer Görtz kwam, hoewel van hoge afkomst, in Zweden terecht zonder over al te veel geldmiddelen te beschikken. Maar daar stond tegenover dat hij vast van plan was om tegen elke prijs de fortuin naar zijn hand te zetten. Om in die opzet te slagen bezat hij alle noodzakelijke bekwaamheden: een grenzeloze brutaliteit, ongekende eerzucht, een sterke neiging tot intrigeren, een geweldige inventiviteit om overal geld uit te slaan. Deze grote talenten hadden om zo te zeggen vrij spel, omdat ze niet gehinderd werden door lastige scrupules. Het geweten was bij hem nooit tussenbeide gekomen om enige grens aan zijn handelen te zetten. Kortom, mijnheer Görtz was een atheïst die rustig zijn stelregels volgde en zich slechts leiden liet door grof, direct eigenbelang. Om u te tonen dat ik zijn nagedachtenis niet door lasterpraat bezoedel zal ik u een zaak verhalen die ik van betrouwbare zijde vernomen heb. Ik weet dat deze verzekering van mijn kant u voldoende waarborg is. Toen Görtz op zekere dag de koning een afgrijselijk middel voorstelde om

aant. zijn volk aan zijn glorie op te offeren, schrok deze er zelf van en zei dat hij in geweten zijn onderdanen niet deze nieuwe belasting kon opleggen. ‘In geweten, Sire,’ antwoordde deze waardige minister, ‘in geweten? Wat een taal uit de mond van een groot vorst als Uwe Majesteit! Weet u wel, Sire, wat dat geweten is? Zekere dampen die vanuit een bedorven maag opstijgen naar de hersenen en niets anders. Laat mij maar begaan, Sire, ik heb thuis prima pillen tegen het geweten en zal er morgen een dosis van voor Uwe Majesteit meebrengen, dan zult u zien dat er geen probater medicijn bestaat.’ Wat een gevaarlijk lid van de samenleving is toch een atheïst wiens daden overeenstemmen met zijn gevoelens! Maar als zo'n man aan het hoofd van de regering staat, dan vormt hij voor dat hele rijk een gevaarlijke bron van verderf. Mijnheer Görtz was tot deze hoge waardigheid opgeklommen, dat kon dus niet missen. De koning had voortdurend behoefte aan nieuwe geldmiddelen. Wie kon ze beter voor hem vinden dan zo'n type dat met alle geweld rijk wou worden, dan een vreemdeling wie de ondergang van Zweden niets kon schelen? Hij werd dan ook al gauw voor Zijne Majesteit onmisbaar door zijn volstrekte toewijding en door zijn duivelse manieren om de schatkist van zijn meester te vullen, bedacht en uitgevoerd ondanks het geweeklaag van een volk dat haast even uitgemergeld was als loyaal. Daardoor geraakte hij binnen korte tijd in de opperste gunst, wat hem vanzelf weer hyper-verwaand en onbeschoft maakte. Hij trotseerde de haat van de Zweden, het leek wel of hij spotte met hun ellende. Terwijl tal van deftige families op de rand van de hongersnood verkeerden en er in het koninkrijk absoluut geen geld meer circuleerde, zag men bij hem thuis een overvloedige en lekkere tafel met koninklijke pracht opgemaakt. Zelfs zijn geringste bedienden ontbrak het niet aan goud en zilver. Daarentegen behandelde hij de aanzienlijkste heren met verachting - tot de doorluchtige zwager van de koning toe, die hij zelfs in Zijne Majesteits kabinet durfde te schofferen. Als echtge-

noot van de troonopvolgster nam deze eens de vrijheid om de koning onder ogen te brengen dat een nieuwe belasting die men zijn onderdanen wilde opleggen voor hen absoluut de nekslag zou betekenen. Zijne Majesteit, die deze prins bijzonder hoogachtte, luisterde met welwillende aandacht. Maar de aanmatigende Görtz deed zelfs dat niet. Hij onderbrak hem botweg met de woorden: 'Zeg prins! bemoei u met uw degen en laat de kabinetszaken maar aan mij over.' Men heeft mij verzekerd dat deze brutale uitval Zijne Hoogheid de prins dermate irriteerde dat hij voor het oog van de koning zelf zijn degen dwars door het lijf van deze waardige minister gestoken zou hebben, als Zijne Majesteit hem niet had tegengehouden.

Onder de fraaie bedenksels van de heer Görtz moet men ook het kopergeld rekenen dat hij liet slaan en dat men *de zeven planeten* noemde, omdat op elk van deze muntstukken een van de godheden stond afgebeeld waaraan deze dwaalsterren hun naam hebben ontleend. De invloed van deze planeten was niet bepaald gunstig voor Zweden. Hun intrinsieke waarde bedroeg nauwelijks een duit maar hun koerswaarde was ongeveer een halve ecu. Ik heb nog met eigen ogen de jammerlijke gevolgen van dat mooie geld gezien. Men gaf ons namelijk voor de dukaten die wij onderweg moesten wisselen ook zulke koperen muntstukken, maar wanneer wij er op onze beurt onze postiljons mee wilden betalen dan wierpen deze arme mensen zich schreiend voor Zijne Hoogheid op de knieën. Ze gaven toe dat zij verplicht waren deze munten aan te nemen als hij er beslist op stond, maar smeekten tegelijk hen daartoe niet te dwingen, omdat zij er helemaal niets voor konden kopen. En toen men hun, door hun klachten geroerd, zilvergeld gaf waren zij zo dankbaar alsof zij het zonder tegenprestatie cadeau hadden gekregen.

Maar dat alles was slechts kinderspel vergeleken met een ander plan dat dit fraaie genie had uitgebroed. Het bestond hierin om alle Zweden te verplichten onder ede een precieze

aant. opgave te verstrekken van hun bezit en hen dan te dwingen om plotseling alles zogenaamd broederlijk te delen met de koning. De andere ministers, hoe toegewijd ook aan Zijne Majesteit, konden een dergelijk wreed plan dat de Zweden moest ruïneren of hen meinedig maken niet slikken. Graaf Van der Nath onder anderen bracht Görtz per brief deze trieste gevolgen onder ogen en bezwoer hem af te zien van een zo fataal plan. Maar Görtz stuurde hem een verschrikkelijke antwoordbrief waarin hij met de gewetensbezwaren van de graaf de spot dreef en hem met monsterachtige grofheid toevoegde dat de totale ondergang van Zweden hem koud liet, zolang de koning er baat bij had. Toen naderhand beide ministers gearresteerd werden vond men ook deze twee brieven, die evenzeer in het voordeel van de graaf als in het nadeel van de baron spraken, zoals men gemakkelijk kan begrijpen.

Het nieuws van de dood van de koning was nog niet binnen Zweden zelf verspreid, toen er een officier arriveerde met een arrestatiebevel voor baron Görtz. Hij trof hem toevallig onderweg, praatte enige tijd met hem over ditjes en datjes, maar toen hij zich op een plaats bevond waar hij de sterke hand achter zich wist, eiste hij hem zijn degen af. Deze onverwachte taal trof Görtz als een donderslag. ‘De koning is dood,’ riep hij meteen en overhandigde zijn wapens zonder enig verzet. Zij die in tijden van voorspoed zich trots en arrogant gedragen zijn gewoonlijk laf en neerslachtig als het ongeluk hen treft. Bij Görtz was dit niet het geval, die eer moet men hem nageven. Hij toonde heel de tijd van zijn gevangenschap een heldhaftige standvastigheid die een betere zaak waardig was.

De gevangenneming van deze minister verheugde alle Zweden zo zeer dat zij de beul graag de moeite om hem af te maken bespaard zouden hebben, als ze zelf hun gang hadden mogen gaan. Maar omdat zo'n wraakneming niet mogelijk bleek wachtten zij vol ongeduld de dag af waarop hij zou worden terechtgesteld. Die dag kwam zonder dat er in de standvastig-

heid van de misdadiger enige verandering zichtbaar werd. Hij dronk wat alvorens in het rijtuig te klimmen dat hem naar de dood moest rijden en onderweg zijn opperkok ziende riep hij hem toe: 'Vaarwel meester, nog even en wij zullen niet meer van uw heerlijke soepen eten.' Een spotternij die hem een plaats moet geven op de lijst van degenen die al gekscherend gestorven zijn. Wat hem echter enigszins scheen te grieven dat waren de vreugdekreten die hem van alle kanten toeklonken. Het gejuich van het volk ontlokte hem deze woorden: 'Wat zijn deze Zweden begerig naar mijn bloed! Zij zullen het weldra hebben.' Zijn standvastigheid verliet hem niet bij de heuvel die voor zijn schavot bestemd was. Men zegt alleen dat, toen hij zich in postuur zette om de fatale slag te ontvangen, een dodelijke bleekheid over zijn gelaat trok en dat het leek alsof hij reeds gestorven was nog voordat zijn hoofd van de romp gescheiden werd. Een luthers predikant van Duitse origine, die toen in Stockholm grote vermaardheid genoot, was de baron vaak gaan opzoeken om hem op de dood voor te bereiden en beroemde zich zeer op diens bekering. Maar men beweert dat de misdadiger deze goede man alleen maar bedot had en net gedaan of hij met zijn opvattingen instemde om zijn geredeneer en gepreek niet langer te hoeven aanhoren. Vast staat echter dat hij in het uur van zijn dood nu niet bepaald stichtelijke tekenen van zijn bekering gaf.

Ik heb mensen gesproken die staande hielden dat deze minister geen doodstraf verdiend had en dat hij alleen was opgeofferd aan de publieke haat. Hun voornaamste argument was dat heel zijn misdaad slechts bestond uit het opvolgen van de bevelen van de koning. Maar mij dunkt dat wie zo redeneert zowel de natuur van de mens als van de regering miskent. Een verstandelijk wezen is te waardig en te edel om in de handen van iemand anders als geweldsinstrument te dienen en zo de rol te spelen van hakbijl of degen. Omdat elk mens zijn eigen verstand heeft, waarin hij het richtsnoer van zijn plichten aan-

treft[aant.], is het ook zijn eigen rede die ieder moet raadplegen om zijn gedrag te bepalen en niet de rede van een ander. De Engelsen handelen daarom consequent als echte mensen wanneer ze ministers straffen die, in al te slaafse gehoorzaamheid aan een vorst, de grondwetten van hun vaderland schenden. Overigens is er nogal wat verschil tussen iemand die blindelings de bevelen van een vorst uitvoert en degene die hem aanzet tot verderfelijke plannen om ze vervolgens onder zijn goedkeurend oog uit te voeren. Aldus bezien lijkt mij dat er op het gedrag van baron Görtz genoeg viel aan te merken om twintig ministers te onthoofden. Ik geef toe: dat klinkt erg republikeins, maar dat kan mij niets schelen als het maar redelijk gesproken is.

Ik ben,

Brief 14

Mijnheer,

Toen ik mijn reis begon deed ik dat in de hoop mij voorgoed in Zweden te vestigen. En misschien zou me dit ook wel gelukt zijn als de zaken daar zich niet in een voor mijn oogmerk zeer nadelige toestand hadden bevonden. Er waren toen twee partijen in dat koninkrijk, waarvan de ene de kroon wilde toevertrouwen aan Zijne Koninklijke Hoogheid, terwijl de andere partij dat plan met alle middelen tegenwerkte. Zweden was de buitenlanders beu en had daarin geen ongelijk. Hun in deze verwarde tijden ambten te geven was onverstandig geweest. Ik moest dus weer terug naar mijn vaderland en die noodzaak deed mijn oude vaderlandsliefde zodanig herleven dat de terugreis mij alleraangenaamst voorkwam. Ik verliet dit hof echter niet zonder vereerd te worden met een kostbaar en eervol bewijs van de goedheid van de koningin: een zware gedenkpenning, geslagen bij gelegenheid van de troonsbestijging van

deze prinses. U zult ongetwijfeld wel van mij willen aannemen, Mijnheer, dat dit niet de reden is waarom ik met zo veel lof gesproken heb over de verheven Eleonora. Laat anderen ervan denken wat zij willen, dat zal mij een zorg zijn.

Daar waren we dan weer op weg, maar ditmaal reisden wij prinsheerlijk. Een koerier die enkele dagen voor ons vertrokken was had overal de posthuizen voor Zijne Hoogheid gereserveerd. Wij zaten in een goede karos met zes paarden bespannen en eenzelfde aantal paarden trok een grote kar achter ons die met alle soorten levensmiddelen en wijn beladen was. Wij hadden bovendien prettig gezelschap, aangezien een Zweedse generaal en enkele andere heren dezelfde weg namen als wij, eveneens met het voornemen om naar het hof van Hannover te gaan, waar de Engelse koning zich toen bevond. Op onze heenreis naar Stockholm waren wij verplicht geweest een grote omweg te maken om de Russen en de door hen verwoeste plaatsen te vermijden. Maar op onze terugreis kwamen wij door Norrköping en andere totaal afgebrande steden en dorpen waar wij, met diep medelijden vervuld, enkele van die arme inwoners in hun kleine hutten zagen weggedoken, terwijl zij de as van hun huizen met hun tranen bevochtigden. Wij bereikten Ystad zonder enige noemenswaardige ontmoeting. Wij hoopten daar een Engels fregat te vinden dat geregeld op en neer naar Lübeck voer om fatsoenlijke passagiers ongeacht hun nationaliteit over te zetten. Jammer genoeg echter was dat schip al op zee en men verwachtte het pas over vijf of zes dagen terug. Onze reisgezellen kon dat niets schelen, maar Zijne Hoogheid, meer gehaast dan zij, besloot zich in te schepen op een klein Lübecks vaartuig waarvan de kapitein zei dat hij over een paspoort beschikte.

Zo voeren we opnieuw op zee, met een gunstige wind en uitstekend weer voor de tijd van het jaar, vol vertrouwen de volgende dag in Duitsland te zijn. Maar wij hadden buiten de waard gerekend, ons geluk lag niet op zee. Tegen de avond

legde de prins, die van de openlucht hield, zich op het verdek te rusten op enkele matrassen. Zelf ging ik naar de kajuit op een klein bed liggen en na me met een stevig glas brandewijn tegen de kou te hebben gewapend sliep ik rustig in. Tegen middernacht werd ik gewekt door vier of vijf mannen die allen met een sabel in de hand de kajuit kwamen binnenvallen en er als echte boeven uitzagen. Eerst zeiden ze dat ze Engelsen waren van een vlakbij gelegen fregat en ons even kwamen bezoeken. Om hun woorden geloofwaardig te maken spraken zij vloeiend Engels. Onze schipper toonde zich niet verontrust door dit nachtelijk bezoek. Hij offreerde deze heren enkele glazen brandewijn die zij vriendelijk uitdronken. Vervolgens begon degene die de anderen commandeerde mij te ondervragen. Hij kreeg te horen dat ik uit Zweden kwam met een Hessische prins en dat wij op weg waren naar Lübeck. Daarop vroeg ik hem op mijn beurt of wij er met deze wind snel zouden aankomen. ‘Dat geloof ik niet,’ antwoordde hij. ‘Ik denk zelfs dat u weer naar Zweden zult moeten terugkeren.’ ‘Waarom?’ was mijn vraag. ‘Weet ik veel,’ antwoordde hij. ‘Onze kapitein vindt dat misschien het beste.’ ‘Maar uw kapitein is als Engelsman toch beste maatjes met de Zweden en zal ons daartoe niet dwingen.’ ‘Ja maar,’ antwoordde hij, ‘wij zijn Engelsen, Zweden of Denen - al naargelang het ons uitkomt. Als u daar meer van wilt weten moet u maar mee in onze boot naar ons schip.’ Er viel niets te kiezen. Ik stond op, wekte de prins. Men wilde hem ook meenemen, maar hij antwoordde op gebiedende toon dat hij dat niet goed vond en verzocht mij eens te gaan zien wat er aan de hand was.

Ik kom op het fregat aan. De kapitein spreekt mij eerst beleefd toe. Massa's vragen van zijn kant, kort en klare antwoorden mijnerzijds. Tot zover verliep alles wel. Maar toen ik hem zei dat ik in ons vaartuigje een Hessische prins, volle neef van de koning van Denemarken, had achtergelaten, zei hij me kortaf dat ik hem voor de gek hield, want dat het hoogst onwaarschijnlijk was dat zulk een vorst zijn leven zou wagen op

een krakkemikkig scheepje. Ik wierp tegen dat dit toch de zuivere waarheid was en voegde er met een fiere blik aan toe dat Zijne Hoogheid het erg kwalijk zou nemen als men zijn reis onderbrak. ‘Wel, wel,’ antwoordde hij, ‘laat die prins of wie het zijn mag hier maar eens aan boord komen, anders zal ik hem zelf komen halen.’ ‘Hij zal dit niet doen,’ zei ik hem. ‘Geen tegenspraak meer,’ antwoordde hij, mij bij mijn das grijpend, ‘of ik smijt u overboord.’ Met deze maritieme beleefdheid eindigde ons twistgesprek, ik keerde terug naar de boot en ging de prins vertellen hoe de zaken er voor stonden.

Hij bedacht zich niet lang en liet zich naar het fregat brengen met in zijn kielzog onze schipper, een Hessische kolonel en enige Franse en Duitse officieren, die juist de Zweedse dienst hadden neergelegd en in een ander deel van ons schip hadden gezeten. Zodra de prins aan boord was gekomen, zei hij tegen de kapitein niet te begrijpen hoe hij een prins van het Duitse rijk, die ook nog familie was van de koning van Denemarken, durfde vast te houden. ‘Ik hoef van niemand mijn plicht te leren, mijnheer,’ antwoordde de Deen. ‘Of u een prins van het Duitse Rijk bent of niet weet ik niet, maar ik weet wel dat u naar Kopenhagen zult gaan.’ Al redetwistend kwamen wij in de kajuit, waar wij een dertigtal Zweedse officieren aantroffen, die met verschillende kleine bootjes dezelfde overtocht hadden gemaakt. De prins herkende er meteen verscheidene die hij in Stockholm had ontmoet. Zijne Hoogheid maakte daarom van de gelegenheid gebruik en richtte zich andermaal, met nog meer trots, tot de kapitein. ‘Mijnheer,’ zei hij, ‘u doet alsof u mij niet kent. Maar ik ken u zelf wel en u kent mij ook best, daar ben ik zeker van. En als er iets nodig is om uw geheugen op te frissen - daar zitten,’ vervolgde hij, wijzend op de Zweden, ‘verschillende betrouwbare mannen aan wie ik zeker bekend ben.’ Daarop stonden verschillende van die officieren op, zeggend dat zij Zijne Hoogheid heel goed kenden en dat zij pijnlijk getroffen waren dat hij zo onwaardig behandeld werd. De kapi-

tein[aant.], door deze woorden aan het twijfelen gebracht, verliet de kajuit om naar het scheen zijn andere officieren te raadplegen. Kort daarna keerde hij terug, boog tot de grond met een gezicht dat even onderdanig stond als het tevoren trots en laatdunkend was geweest. Hij vroeg duizendmaal vergiffenis aan Zijne Hoogheid voor het feit dat hij hem tijdens zijn reis overlast had bezorgd, maar voerde als excuus aan dat ons vaartuig goede krijgsbuit leek, omdat het paspoort van de schipper ongeldig was. Hij liet het de prins duidelijk zien en betuigde tegelijk dat alles wat er op zijn schip was Zijne Hoogheid ten dienste stond. Ook verzekerde hij dat hij hem de volgende dag, waar hij maar wilde, aan land zou zetten. Zo namen onze zaken opeens een gunstige keer en werden wij met beleefdheden overladen. Men wilde ons met alle geweld thee, koffie of ratafia inschenken. En de volgende morgen werden wij in alle vroegte onder massale saluutschoten aan land gezet op het eilandje Moën, dat binnen zijn enge grenzen zoveel fraaie bossen en vruchtbare velden telt dat het ons op onze doortocht wel de verblijfplaats van een of andere sprookjesfee leek. Wij dineerden er voortreffelijk bij een Deense heer die op deze plaats een vrij mooi landhuis bezat en staken vervolgens over naar het eiland Falster dat van Moën slechts gescheiden is door een kleine zeeëngte, niet veel breder dan een rivier. Aangekomen in een klein stadje, vernamen wij dat de Deense koning zich op het eiland bevond om enkele eskadrons ruiterij te inspecteren. Hoezeer ik ook naar wat rust verlangde, toch moesten we meteen voort naar een tamelijk ruim paleis dat de koning daar heeft. Men verwachtte hem ieder moment van een ander deel van het eiland. Wij traden een ruime zaal binnen, waar ik meteen iets vreemds zag: namelijk een grote kring van generaals en voorname heren die allemaal rond een dwerg waren geschaard en hem zochten te vleien. Hij had allerlei papieren in zijn handen, kennelijk verzoekschriften welke men hem verzocht had aan de koning door te geven. Een geestig Engels schrijver zegt *dat de deftigheid van een man van*

rijzige gestalte aan de noblesse van een leeuw doet denken, terwijl die van een klein mannetje meer wegheeft van de waardigheid van een kat. Het postuur van deze kleine favoriet of staatsminister herinnerde me meteen aan deze komische opmerking. Wat kon ik uit dit schouwspel anders concluderen dan dat de natuur de nietige gestalte van deze illustere dwerg rijkelijk vergoed had met uitmuntende gaven van geest en hart en dat hij ongetwijfeld vergeleken verdiende te worden met de beroemde Esopus, die voor de machtige koning van Lydië zo nuttig en waardevol was geweest. Het verwonderde mij ook dat in dit paleis de hofkleur uitsluitend rood was, zoals ik in Stockholm een compleet blauw hof gezien had. Deze dominante kleuren in de twee koninkrijken waren zoveel als de livreien van onderlinge haat die beide naties sinds onheugelijke tijden heeft bezield.

De volgende dag gingen wij naar het eiland Laaland, vanwaar wij per zeilboot moesten oversteken naar het eiland Femeren. Maar een ongunstige wind die weldra tot een verschrikkelijke storm aanzwol hield ons daar vijf of zes dagen vast in het huis van de veerman dat aan de kust lag en zo te zien het enige huis was in de verre omtrek. Dat huis bleek bovendien al helemaal gevuld met de heren die tegelijk met ons gevangengenomen en weer vrijgelaten waren. Er waren daar maar twee vertrekken, waar wij met zijn allen in gepropt zaten.

Over eten kon je in dit pracht-logement beter niet praten, er was nauwelijks hout om je te warmen. De prins voorzag hierin door alles wat wij nodig hadden te laten halen uit het naburige dorp, waar wij soms gingen eten in een tamelijk goede herberg. Op een keer kwam de dominee er met een uiterst pedant gezicht een beleefdheidsbezoekje brengen aan Zijne Hoogheid. Hij beklaagde hem dat hij zo lang al door tegenwind was opgehouden maar stelde hem voor de volgende dag gunstig weer in het vooruitzicht. Eerst dacht ik dat deze dominee was ingewijd in de diepzinnige wetenschap van de almanak, maar daarmee sloeg ik de plank flink mis. Hij gaf ons namelijk zelf de

aant. reden aan van een zo gedurfde belofte, ons zeggende dat hij diezelfde dag in de volle kerk deze gunst van de hemel met zoveel nadruk had afgesmeekt dat zij hem slechts kon worden toegestaan. Ik bewonderde het krediet dat deze brave geestelijke bij het hemelse hof genoot, maar was een en al verbazing toen ik vernam dat hij samen met een collega enkele flessen jenever op de goede reis van Zijne Hoogheid had leeggedronken en nog meer toen hij enige tijd daarna lallend en buigend afscheid van de prins nam, waarbij hij wel twintig keer met zijn neus tegen de grond dreigde te slaan.

Toen de volgende dag de wind een beetje was gaan liggen gingen wij scheep. Maar wij hadden een heel andere beweegreden, dat verzeker ik u, dan een blind vertrouwen in het effect van de gebeden van deze hemel-gunsteling. Evenmin als ik het ongeluk dat ons tijdens deze overtocht bleef achtervolgen aan de onwaardige gebeden van deze dronkaard wens toe te schrijven. Nauwelijks waren wij halverwege of wij bemerkten dat wij aanzienlijk waren afgedreven. Bovendien begon de storm, die schijnbaar alleen was gaan liggen om nieuwe krachten te verzamelen, opnieuw te woeden. Het beste was om zo snel mogelijk weer terug te varen naar de kust die wij pas verlaten hadden, waartoe de wind gelukkig gunstig was. Maar een pikduistere nacht overviel ons weldra, zodat wij geruime tijd niet goed wisten hoe onze haven te bereiken. Nadat we aldus enkele uren heen en weer hadden gedobberd kwam de maan achter de wolken te voorschijn en toonde ons van verre de akelige herberg waar wij haast een volle week hadden zitten wegkwijnen en weer korte tijd later keerden wij daar tot onze opperste blijdschap terug. Die nacht vreesden wij duizendmaal dat de fel opgestoken wind onze hut omver zou werpen. En u zult dit wel willen geloven als u weet dat juist in diezelfde nacht de storm een Hollandse gezant die van Stockholm naar zijn vaderland terugkeerde met heel zijn gezin in de baren deed omkomen. De volgende dag, omstreeks het middaguur, klaar-

de het weer op en nu volbrachten wij de overtocht met meer succes. Van het eiland Femeren staken wij over naar het hertogdom Holstein en van daar ging de rit naar Hamburg. Het was een ongelofelijk vermoeiende reis in open karren die dag en nacht over zeer slechte wegen reden. Maar wij knapten wonderwel op in deze mooie stad waar wij twee of drie dagen uitrustten. Een goede koets bracht ons vervolgens naar Hannover, waar een schitterend hof, opgeluisterd door de aanwezigheid van twee grote koningen en verscheidene prinsen van regerende vorstenhuizen, ons alle genoegens bood die men maar wensen kan. Wij bereikten Overijssel via het graafschap Bentheim en ik zag eindelijk met grote blijdschap mijn vaderland terug.

Einde

Nawoord

Brief van een bejaard man

Over de hier gepresenteerde ‘Brief van een bejaard man’ (‘Lettre d'un homme d'âge’) zal men geen woord vinden in onze Nederlandse literatuurgeschiedenissen. De Utrechtenaar Justus van Effen (1684-1735) schreef en publiceerde deze psychologische novelle immers in het Frans en dat bleek genoeg om het werk 250 jaar lang buiten de zorgsector van de neerlandistiek te houden. Toch was de ‘Lettre’ al vroeg tot tweemaal toe in het Nederlands overgebracht. Maar die twee achttiende-eeuwse vertalingen zaten min of meer verscholen tussen het groter geheel van een tijdschrift. Bovendien vormde deze hypersensibele tekst zo'n schril contrast met het solide hoofdwerk waar men Van Effen om waardeerde - zijn *Hollandsche Spectator* - dat de ‘Lettre d'un homme d'âge’ alleen daarom reeds als een jeugdzonde uit de Franse jaren van onze volksopvoeder in het vergeetboek kon blijven. En ten slotte bestond er over de aard van het stuk zoveel onzekerheid - wás het wel origineel, had het een autobiografisch karakter? - dat zelfs de Van Effenonderzoekers er eigenlijk niet goed raad mee wisten.

Die status van onbekendheid heeft de *Brief van een bejaard man* nog steeds. Daarom eerst wat zakelijke informatie.

De ‘Lettre d'un homme d'âge’ verscheen voor het eerst in het tijdschrift *Nouveau Spectateur François* dat Van Effen omstreeks 1 januari 1724 begonnen was. Het blad - een solo-onderneming van de in het spectatoriale genre welervaren auteur - werd door de Franse boekverkoper Jean Neaulme te 's-Gravenhage uitgegeven en bracht het tot twee jaargangen. De titel verwijst al meteen naar de *Spectateur Français* van Pierre Carlet de Marivaux (1688-1763), die tussen 29 mei 1721

en 31 augustus 1724 in vijfentwintig afleveringen te Parijs uitkwam. Hoewel het Van Effens bedoeling was om deze Franse spectator te overtreffen, heeft hij er tegelijk hele stukken aan ontleend. Met bronvermelding, dat wel! Een van die stukken was de 'Histoire d'une dame âgée' of 'Geschiedenis van een dame op leeftijd' (*Spectateur Français*, nr. 17-19), welke tekst door Van Effen in zijn *NSF*, nr. 15-16, integraal werd overgenomen. Het is de belijdenis van een vierenzeventigjarige Franse hofdame, die te laat tot het inzicht komt dat haar leven beheerst werd door behaagzucht: 'Want ik was een vrouw en men kan geen vrouw zijn zonder enigszins *coquet* of lichtzinnig te wezen.' Deze delicaat geschreven maar tegelijk ook sterk onderkoelde brief moet Van Effen de aanzet gegeven hebben tot het schrijven van een pendantverhaal over mannelijke hovaardij, waarbij hij zijn eigen karakter aan een pijnlijke zelfanalyse onderwierp. Zijn 'Lettre d'un homme d'âge' werd echter veel meer dan een navolging van de 'Histoire d'une dame âgée'. Allereerst is daar het verschil in milieu. Marivaux' 'Histoire' speelt helemaal in de besloten hofcôterie waartoe de hoofdpersoon zelf behoort, terwijl het verhaalgebeuren beperkt blijft tot enkele momenten uit het galante leven van de dan reeds getrouwde vrouw. Van Effens breder uitgewerkte geschiedenis kent twee maatschappelijke lagen: het burgerlijke en het adellijke milieu, waartussen zijn hoofdpersoon moeizaam heen en weer wordt geslingerd. Ook volgen we deze 'antiheld' vanaf diens allereerste schooljaren en studententijd tot latere periodes waarin hij de maatschappij instapt, een huwelijk aangaat en ten slotte terugblikt op een grotendeels mislukt leven. Zijn leeftijd op het moment van schrijven wordt nergens vermeld maar lijkt beduidend lager dan die van de 'dame âgée'. Maar het grootste verschil zit hem toch in de toon. Doordat Marivaux zijn tekst in de mond legde van een hoogbejaarde hofdame werd het verhaal vanzelf al wat gedistantieerder. Men leest het meer als zedenschets dan als een zelfportret. Van Effens

‘Brief van een bejaard man’ daarentegen lijkt een met hartebloed geschreven ego-document: de confessie van een romaneske burgerjongen, die hier vertelt over zijn tot mislukken gedoemde ambitie om opgenomen te worden in de adellijke kringen waar hij zich intellectueel en moreel thuisvoelt. Het is een tragisch conflict van aangetrokken en afgestoten worden, van bewondering en gelijktijdige afkeer, van zelfverheffing en zelfvernedering. Wie zou menen het zoveelste verhaal over een mislukt genie te lezen zal zich deerlijk vergissen. De frustratie ligt dieper, véél dieper. Van Effens ‘homme d'âge’ heeft echt het idee in een verkeerd lichaam te huizen. Hij beschouwt zichzelf als iemand met een prinsenhart die, door een fatale beschikking van het lot uit burgerouders geboren, in zijn natuurlijke ontwikkeling belemmerd wordt, wat dan weer aanleiding geeft tot innerlijke tweespalt en allerlei dwaasheden. Van zelfkweller wordt hij kwelgeest voor anderen, met name voor zijn minnaressen. Pas tegen het eind van zijn leven bereikt hij een zekere gemoedsrust, als Deugd en Rede - hoe achttiende-eeuws! - zijn verscheurende Eerzucht in toom weten te houden.

Uit de middeleeuwen kennen we het verhaal van Ferguut, de zoon van een dorper, die gegrepen door het ridderideaal, ook werkelijk door koning Arthur tot ridder van de Tafelronde wordt geslagen en door zijn heldendaden de schone Galiene verwerft. Zo'n happy-end lijkt in de eeuw van de verlichting uitgesloten. Formeel moge dan de adel, zeker in Nederland (‘de Republiek’), sterk aan betekenis hebben ingeboet - in feite bestond er een levensgroot standsverschil tussen de adellijke of semi-adellijke elite en de al dan niet ontwikkelde burgerij. Alleen als men dat beseft, wordt het revolutionaire van Belle van Zuylens novelle *Le Noble* (1762) en van haar morganatisch huwelijk met haar vroegere gouverneur Charles de Charrière duidelijk. En alleen dan ook krijgt men oog voor de tragiek van Van Effens leven, die zich onmiskenbaar in zijn ‘Brief van een

bejaard man' weerspiegelt.

Tijdgenoten hebben dit realiteitsgehalte in de 'Lettre d'un homme d'âge' opgemerkt of op zijn minst vermoed. Gelijk ook de eigenzinnige literatuurhistoricus Johannes van Vloten in 1860 deed, zonder overigens de autobiografische achtergrond te kennen. Volgens hem zou de auteur in deze 'Lettre' een beeld hebben geschetst van zijn innerlijke ontwikkelingsgang. Feit is dat Justus van Effen, hoewel van zeer bescheiden burgerafkomst (zijn vader was een gepensioneerd officier zonder fortuin), al vroeg de sterke behoefte voelde om daar bovenuit te stijgen. Ambitieus als student en als beginnend schrijver, werd hem echter de weg naar een glorieuze carrière versperd, toen hij wegens de dood van zijn vader zijn universitaire studie in Utrecht moest afbreken. Noodgedwongen trad hij nu als gouverneur of huisleraar in dienst van hoge adellijke families. Zo woonde hij van 1709 tot 1716 ten huize van baron Arent van Wassenaer, waar hij belast was met het toezicht over diens oudste zoontje Brilanus. Deze Van Wassenaer stond bekend als een ongemakkelijk heerschap dat geen tegenspraak duldde. Hij nam Van Effen mee op gezantschapsreis naar Engeland en bezorgde hem in 1714 zelfs een kleine nevenbetrekking - het secretariaat van Geervliet - maar van 'warm feelings' tussen principaal en gouverneur kon geen sprake zijn. Toen Justus in 1716 zijn ontslag kreeg of nam, moest hij weer uitzien naar een andere adellijke broodheer.

Aldus bleef Van Effen vrijwel tot het eind van zijn leven een vergulde bedelaar: afhankelijk van lieden tegen wie hij hemelhoog opzag, in wier midden hij zich liefst bewoog, zonder zich daar ooit thuis te mogen voelen. Losgeraakt van zijn natuurlijke wortels, verkeerde hij als gouverneur permanent in een schemergebied tussen adel en burgerij. En wat vooral telt: hij was zich hiervan pijnlijk bewust. Dat leidde dan weer tot een snel geprikkeld eergevoel.

Deze ambivalente houding nu manifesteert zich bij Van Ef-

fen op allerlei niveaus. Hij schreef, althans publiceerde, tot zijn *Hollandsche Spectator* uitsluitend in het Frans, hoewel hij toch absoluut geen francofiel was en de Nederlandse cultuur een warm hart toedroeg. Eer en Deugd stonden bij hem hoog in het vaandel, maar als het op zakendoen met uitgevers aankwam 'vergat' hij soms alle afspraken. Ook in de liefde gedroeg Van Effen zich allerminst als de verlichte filosoof die hij zo graag wilde zijn. Herhaaldelijk vernemen we van onberaden galante avonturen. In 1719 liep de zaak zo uit de hand dat Van Effen blij was het land te kunnen verlaten - naar hij dacht voorgoed. In 1725 stortte hij zich tegen de uitdrukkelijke raad van zijn vriend Prosper Marchand in een uitzichtloze affaire met een volksmeisje. Zijn vijanden van hun kant konden enkel spotten over dat ongerijmde huwelijk, tien jaar later, van 'baron' Van Effen en zijn 'prinses'.

Bepaalde karaktereigenschappen, denkbeelden en belevenissen van Van Effen zelf zijn zonder veel moeite terug te vinden in de 'Brief van een bejaard man'. Bij voorbeeld zijn puberale 'romanzucht' en daardoor gevoede behoefte om een glansrol te spelen - naast een met de jaren sterker wordende melancholie. Verder zijn erotische voorkeur voor het eenvoudige volksmeisje. In de tirannieke werkgever, die bij zijn gouverneur alle esprit onderdrukt, herkennen (of vermoeden) we Arent van Wassenaer. Op het literaire vlak tonen zowel Van Effen als de 'homme d'âge' zich in hun jonge jaren een adept van de taalvirtuoos Dominique Bouhours, terwijl zij later nadrukkelijk afstand nemen van de Franse salonwereld.

Zo zouden we nog even door kunnen gaan om te bewijzen dat de 'Brief van een bejaard man' werkelijk een opening biedt naar de voor het overige zo afstandelijk-gesloten figuur Van Effen. Maar dergelijke autobiografische trekjes maken de 'Brief van een bejaard man' op zichzelf nog niet tot een bijzondere tekst. Dat bijzondere zit hem hierin dat een Nederlandse schrijver, misschien wel voor het eerst, geprobeerd heeft om

een psychoanalyse van het eigen ik te geven. Pas in de periode van de romantiek zal een dergelijke reflectie op eigen en andermans gemoedsbeweging gemeengoed worden, maar in 1725 is het zeker in Nederland nog iets volstrekt nieuws. Men moet maar eens de houterige, één-dimensionale personages gadeslaan, waarmee onze romanschrijvers en spectators uit die tijd hun verhaal of vertoog stofferen. Marionetten zijn het of op zijn best typen. De hoofdpersoon van Van Effens 'Lettre' daarentegen is een onverwisselbaar individu. In zijn getourmenteerde onrust lijkt hij in niets op het clichébeeld van de koele rationalist waar velen de achttiende-eeuwse verlichting nog altijd mee identificeren. Hij is familie van Belle van Zuylens *Caliste* (1787), meer nog van Adolphe, de hoofdpersoon uit de gelijknamige psychologische roman (1816) van Benjamin Constant. Maar dan zitten we al een stuk in de negentiende eeuw en men kan slechts betreuren dat Van Effen het bij deze ene 'roman van zijn leven' gelaten heeft. Als literair werk neemt de 'Brief van een bejaard man' binnen de Nederlandse context een aparte plaats in. Er zijn natuurlijk verbindingslijnen te trekken naar de Franse psychologische roman, die zijn vertrekpunt vindt bij *La Princesse de Clèves* (1678) van Madame de Lafayette, naar Franse moralisten als La Bruyère (*Les Caractères*, 1688) met hun zedenkundige portretten en naar de spectatoriale traditie, waarvan Van Effen met zijn weekblad *Le Misantrope* (1711-1712) overigens zelf mede-initiator was. Maar in eigen land wordt de lijn van de zedenkundige karakterroman pas weer opgenomen - en dan schitterend uitgebouwd - door Van Effens literaire erfgenamen: Betje Wolff en Aagje Deken.

Vertalingen

In 1742, zeven jaar na de dood van de Hollandse spectator, verscheen bij zijn oude uitgever Hermanus Uytwerf te Amsterdam in vijf delen de *Oeuvres diverses de Mr. Juste Van Ef-*

fen. Deze verzameleditie bestond alleen uit zijn Franse weekbladen: *Le Misantrope* (dl. 1-2), *La Bagatelle* (dl. 3-4) en *Le Nouveau Spectateur François* (dl. 5). Laatstgenoemd deel bevatte weer de ‘Lettre d'un homme d'âge’, verdeeld over vier vertogen 25-28.

In de jaren 1742-1745 publiceerde Uytwerf onder de wat misleidende titel *De Misantrope, of de Gestrenge Zedenmeester* een drie delen tellende Nederlandstalige bloemlezing uit die *Oeuvres diverses* met in deel 11 de ‘Brief van een' bejaarden man’. De vertaler, Pieter Le Clercq (1693-1759), had eerder al diverse spectatoriale geschriften van Steele en Addison in het Nederlands overgebracht. Intussen echter had een onbekende, tekenend als R.G. (Rechtsgeleerde?), in *De Algemeene Spectator* van 5 november - 10 december 1742 een compleet andere vertaling van de ‘Lettre’ gepubliceerd.

Geen van beide vertalingen bleek geschikt als basis voor een moderne heruitgave. Die van Le Clercq is tamelijk vrij. Hij comprimeerde bepaalde passages of liet ze gewoon achterwege. Soms ook voegde hij een en ander toe. Le Clercq voorzag de ‘Brief van een' bejaarden Man’ tevens van een uitvoerige inleiding, waarin hij de reden aangeeft waarom de hoofdpersoon zich aan zulk een extreem gedrag schuldig maakt. Oorzaak zijn volgens hem de romans. Maar dan niet alleen de gedrukte romans, die een verstandig mens nog ongelezen kan laten. Gevaarlijker is de ‘harsen-Roman’ die zich in ieders hoofd afspeelt, zodra men zijn verbeelding de vrije loop laat. Door zo de nadruk te leggen op het introspectieve karakter van de ‘Brief van een bejaard man’ sluit Le Clercqs inleiding naadloos aan bij de eigenlijke tekst.

De andere vertaler volgt in zijn ‘Historie van een bedaagd Heer’ het Franse origineel braaf op de voet. Maar zijn weergave, die zeven afleveringen van *De Algemeene Spectator* (nr. 95-96, 99-100, 103-105) beslaat, mist elke zwierigheid. R.G. voegt aan het eind van zijn vertaling ook enig commentaar toe.

Bij alle respect voor ‘den schranderen Van Effen’, voert hij drie bezwaren aan tegen diens stuk: 1. Van Effen gebruikt hier steeds de term ‘Reden’ in plaats van ‘Godsdienst’; 2. Hij spreekt nergens over het zaligmakend geloof; 3. Hij schrijft aan zekere fijngevoeligheid toe wat eigenlijk tot het geweten behoort.

Het is duidelijk dat de strenggelovige R.G. zich geërgerd heeft aan wat hij beschouwde als verkapte onrechtzinnigheid. Zelf spreekt hij van een zweem van ‘Deïsterij’. Blijkens zijn nawoord ging hij er overigens van uit dat Van Effen de ‘Lettre d'un homme d'âge’ niet zelf geschreven had. Anders zou zijn kritiek waarschijnlijk nog veel scherper zijn geweest.

Mijn eigen vertaling is gebaseerd op de tekst uit deel 5 van de *Oeuvres diverses de Mr. Juste Van Effen*. Zij tracht het woordgetrouwe van R.G. te combineren met het levendige van Le Clercqs vertaling. Bij de annotatie moest, conform het beginsel van deze reeks, uiterste soberheid worden betracht.

Literatuur

Over Justus van Effen

P.J. Buijnsters, ‘Beeld en zelfverbeelding van Justus van Effen’, in: *Verslagen en Mededelingen* van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, jrg. 1988, afl. 3 [Gent 1989], pp. 480-496.

P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk*, Utrecht 1992.

James Lewis Schorr, *Justus van Effen and the Enlightenment* [= dissertatie The University of Texas at Austin, 1978]. Ann Arbor, University Microfilms International, 1981.

Over Marivaux en zijn *Spectateur Français*

Michel Gilot, *Les journaux de Marivaux*, Lille-Paris 1975, 2 delen.
Wilhelm Graeber, *Moralistik und Zeitschriftenliteratur im frühen 18. Jahrhundert. Van Effens und Marivaux' Beitrag zur Entwicklung des frühaufklärerischen Menschenbildes*, Frankfurt am Main 1986.
Marivaux, *Journaux et OEuvres diverses*, Edition de F. Deloffre et M. Gilot, Paris 1969 (Classiques Garnier).

Reis naar Zweden

Op 1 juli 1719 verliet Van Effen vrij plotseling onder mysterieuze omstandigheden zijn vaderland. Gefrustreerd door een reeks teleurstellingen van persoonlijke aard, had hij bescherming gevonden bij de in Den Haag woonachtige prins Carl van Hessen-Philippsthal (1682-1770). In diens gezelschap vertrok hij per boot uit Amsterdam om via Hamburg naar Stockholm te reizen. Dat werd een gevaarlijke onderneming, omdat Zweden toen in een heftige oorlog gewikkeld was met Denemarken en Rusland. Maar Justus' nieuwe meester Philippsthal, als vele Duitse edellieden van beroep militair, begaf zich met graagte in dat oorlogsgebied. Hij dacht juist in Zweden emplooi te vinden, nu de pas gesneuvelde koning Karel XII daar in maart 1719 was opgevolgd door diens zuster Ulrika Eleonora (1688-1744). En die was weer getrouwd met Carls neef Frederik van Hessen-Kassel (1676-1751). Beiden zouden wat militaire steun best kunnen gebruiken, omdat de Hessische troonsopvolging werd aangevochten door een Holsteinse cabale onder leiding van de jonge Friedrich van Holstein-Gottorp (1700-1739), een neef van Karel XII.

Van Effen van zijn kant wilde in eerste instantie alleen maar

weg uit Holland. Daarnaast hoopte hij, net als de prins, in Zweden een mooie baan te krijgen. Maar het liep allemaal op niets uit en in december van hetzelfde jaar waren de beide reizigers weer, een illusie armer, terug in Den Haag.

Over Van Effens belevenissen in Duitsland en Zweden zijn we goed ingelicht dankzij zijn persoonlijk reisverslag, dat overigens pas in 1726 werd gepubliceerd in de heruitgave van *Le Misantrope*. Het is een reisjournaal in briefvorm, gericht aan een niet nader genoemde heer in Holland, vermoedelijk Justus' vriend Jean-François Potin (1681-1773), die in Rotterdam als Frans Agent van Zeezaken een consulaire functie bekleedde. Van Effen heeft zijn veertien reisbrieven na terugkeer echter deels opnieuw moeten schrijven, omdat de originelen niet allemaal bleken te zijn aangekomen. Die redactie achteraf bood vanzelf gelegenheid tot reflectie. Meer dan welke tekst ook van Van Effens hand gunt deze *Relation d'un Voyage en Suède* ons daarom direct inzicht in zijn persoon. Het is daarbij ook nog eens het oudst bekende gedrukte reisverslag van een Nederlander die Zweden heeft bezocht en dat op een cruciaal moment in de Zweedse geschiedenis.

Van een bekwaam journalist als Van Effen kan men niet anders verwachten dan dat zijn ‘Reis naar Zweden’ ook als feitenrelaas zijn lezers zal boeien. Hun tocht bleek letterlijk van begin tot eind een halsbrekend avontuur, waarbij de schrijver beurtelings de rol mocht spelen van particulier secretaris, toerist, hoveling en oorlogscorrespondent. Van Effen toont zich onder dat alles een scherp waarnemer met bijzondere aandacht voor het pikante detail. Zo maken we kennis met de handel en wandel van een Amsterdamse bordeelhouder, met het aanmatigend optreden van de lutherse clerus en de onbeschoftheid van het Hamburgse grauw. Huiveringwekkend is het beeld dat Van Effen schetst van de situatie in Zweden, waar arm en rijk door de alles verwoestende oorlog tot de rand van de hongersnood zijn gebracht.

Van Effens reis voert hem dwars door de nog ongerepte Zweedse natuur, maar mensen interesseren de spectator duidelijk meer dan landschap of stedeschoon. Zijn verslag bereikt dan ook een hoogtepunt in een aantal geschreven karakterportretten van enkele hoofdpersonen uit de actuele Zweedse politiek: de goedhartige koningin Ulrika Eleonora - aan wie Justus zijn *Misantrope* en *Bagatelle* aanbood -, haar ambitieuze echtgenoot die weldra als Frederik I de kroon van zijn vrouw zou aftroggelen, hun voorganger Karel XII en diens Holsteinse minister baron Georg-Heinrich von Görtz (1668-1719). Van Effens beoordeling van deze figuren is sterk gekleurd door zijn verlicht humaniteitsideaal en zijn geprononceerde opvattingen over heldendom en heldenverering. Held is in zijn ogen niet de grote wereldveroveraar die eigen en andersmans leven zonder bedenken opoffert aan persoonlijke eerzucht, maar degene die mens onder de mensen wil zijn. Vanuit dat perspectief verheerlijkt hij de burger-koningin Ulrika, terwijl Karel XII, deze achttiende-eeuwse Alexander de Grote, ondanks al zijn voortreffelijke eigenschappen een despoot heet. Had die vorst in zijn jeugd maar een verstandig leidsman gehad, verzucht de ex-gouverneur Van Effen. Zijn scherpste kritiek geldt echter de goddeloze cynicus baron von Görtz, het kwade brein achter Karel XII. Wat Van Effen over diens belastingmaatregelen naar voren brengt mag dan naar hedendaags inzicht gekleurd zijn door Hessische partijpropaganda, Görtz past in elk geval in de rij van libertijnen tegen wie Justus in zijn *Misantrope* van 1726 een heftig offensief voerde.

Wat opvalt is dat in het hele reisverslag Carl van Hessen-Philippsthal nergens met name genoemd wordt. Het blijft steeds ‘de prins’ of ‘Zijne Hoogheid’. Reden kan zijn dat Philippsthal liever niet herinnerd wilde worden aan een expeditie die hem per saldo alleen maar ellende had bezorgd. Ook voor Van Effen lijkt de reis naar Zweden een episode zonder vervolg te zijn geweest, waar hij later nooit meer op terugkomt. Zo kon

het gebeuren dat zijn hoogst opmerkelijke reisverslag ondanks de lof van de Zweedse historicus Erik Hörnström geheel in vergetelheid is geraakt. Ten onrechte, zoals hier kan blijken.

Voor mijn vertaling geldt hetzelfde als wat hierboven reeds over de 'Brief van een bejaard man' is opgemerkt.

Literatuur

De originele tekst van de 'Relation d'un voyage de Hollande en Suède' staat in de 2de druk van Van Effens *Le Misantrope*, dl. II. La Haye, Jean Neaulme, 1726, p. 391-496. Een licht gewijzigde herdruk verscheen in deel II van de *Oeuvres diverses de Mr. Juste van Effen*, Amsterdam, Hermanus Uytwerf, 1742, p. 399-504. Pieter Le Clercq bezorgde een (niet helemaal volledige) vertaling onder de titel *Beschryving Van eene Reize van Holland naar Zweden* in zijn bloemlezing *De Misantrope, of de Gestrenge Zedenmeester*, dl. I, Amsterdam, Hermanus Uytwerf, 1742, p. 427-534.

Over 'Justus van Effen en Zweden' schreef Erik Hörnström een indringend artikel in *De Gids*, jrg. 99, 3de stuk (1935), p. 202-216. Uitvoerige en gedocumenteerde informatie vindt men in hoofdstuk VII ('Reis naar Zweden, juli-december 1719') van P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk*, Utrecht 1992.

Mijn dank geldt Mark Pieters van Querido's Uitgeverij en beide redacteuren van dit Griffioen-deeltje, in het bijzonder mijn contactpersoon prof. dr. W. van den Berg, voor hun enthousiaste belangstelling en waardevolle suggesties bij de vertaling.

P.J. Buijnsters

Aantekeningen

Brief van een bejaard man

Bladzijde 7

motto: *Inveni portum; spes & fortuna valete*; geen literair citaat maar een Latijns spreekwoord, cf. H. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*. 11/2, Göttingen 1964, nr. 12717.

in uw tijdschrift: Marivaux' *Spectateur Français*, zie Nawoord.

Faramond ou l' Histoire de France (1661-1670) en *Cléopâtre* (1647-1658) zijn eens veelgelezen heroïsch-galante romans van de Franse schrijver Gautier de Costes, sieur de La Calprenède. Beide werken werden ook in het Nederlands vertaald: *Faramond*, Bolsward 1669, en *Cleopatre*, Amsterdam 1667.

Bladzijde 11

Rudimenta: een zestiende-eeuws schoolboekje voor Latijnse grammatica door Lithocomus, in de zeventiende eeuw nog bewerkt door G.J. Vossius.

Bladzijde 13

janitsaren: Turkse soldaten, behorende tot het in de veertiende eeuw gevormde en pas in 1826 opgeheven keurkorps, dat toen binnen de Turkse samenleving een bevoorrechte positie innam.

Bladzijde 14

om met Sancho te spreken: Sancho Panza, de broodnuchtere schildknaap van Don Quichot uit Cervantes' beroemde ridderroman, in het Nederlands vertaald door Lambert van den Bos: *Den Verstandigen Vroomen Ridder, Don Quichot de la*

Mancha, Dordrecht 1657; diverse malen herdrukt.

Artabanus: Artaban, de even trotse als dappere held van Calprenède's roman *Cléopâtre* (zie bladzijde 8).

Bladzijde 15

Candace: Ethiopische prinses, eerste minnares van Artabanus [noot van Van Effen].

Bladzijde 16

Elise: prinses van de Parthen, verliefd op Artabanus [noot van Van Effen].

mijn effen kleed: aldus vertaalt ook Pieter Le Clercq *mon habit uni*; een verborgen zinspeling op de auteursnaam?

Bladzijde 18

romaneske natuur: romanachtige aard. De betekenis is hier zeer ongunstig; versta: zoals in slechte romans. Zie W. van den Berg, *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*, Assen 1973.

Bladzijde 19

beaux-esprits (meervoud van het Franse *bel-esprit*): lieden die goed op de hoogte zijn van de actuele mode en literatuur en daarover op aangename wijze conversatie kunnen voeren.

Bladzijde 20

zeker werk van pater Bouhours: Dominique Bouhours (Parijs 1628-1720), Frans jezuïet en taalpurist, auteur van vele werken op het gebied van literatuur en taalbeheersing. De beaux-esprits van zijn tijd beschouwden Bouhours' *Pensées ingénieuses des Anciens et des Modernes* (Paris 1689) als hun bijbel. Maar het is ook mogelijk dat hier gedoeld wordt op zijn *La manière de bien penser dans les ouvrages d'esprit*, Paris 1687.

caput mortuum of dodekop: zo heet het bezinksel dat bij de

bereiding van zwavelzuur uit ijzervitriool in de retort achterblijft.

Cicero: Marcus Tullius Cicero (106-43 v. Chr.), Romeins politicus en filosoof; gold als de grootste redenaar van zijn tijd.

Demosthenes (384-322 v. Chr.): befaamd Grieks redenaar; schoolvoorbeeld van welsprekendheid.

Bladzijde 23

Mijnheer: Marivaux, de adressaat van deze brief.

Mijn Elise: zie bladzijde 16.

Amadis: Amadis de Gaula, de grote held van een immens populaire Spaanse ridderroman uit de zestiende eeuw met vele vervolgen. Deze Amadis-romans, eenentwintig delen in totaal, werden tussen 1598 en 1625 ook in het Nederlands vertaald.

Bladzijde 38

zekere geestdrijvers: Franse jansenistische ‘devoten’ als Antoine Arnauld (1612-1694) en Pasquier Quesnel (1634-1719).

Bladzijde 44

bij een volk: de Fransen.

Bladzijde 52

Ik bezit een stille vrolijkheid: sleutelwoord in de achttiende-eeuwse psychologie, cf. P.J. Buijnsters, ‘Vrolijke wetenschap: de semantiek van het woord “vrolijk” in de achttiende eeuw’, in: Maarten Klein (red.), *Nieuwe Eskapades in de Neerlandistiek. Een bundel opstellen voor M.C. van den Toorn*. Groningen [1992], p. 16-31.

Reis naar Zweden

Bladzijde 55
een prins: Carl van Hessen-Philippsthal (1682-1770).

Bladzijde 57
Turpin: legendarische aartsbisschop van Reims ten tijde van Karel de Grote (achtste eeuw), die in een populaire kroniek over de kruistochten als dapper strijder tegen de Moren in Spanje wordt verheerlijkt.

Bladzijde 58
megera: een van de drie wraakgodinnen uit de Griekse mythologie.

Bladzijde 60
een tweede Jonas: volgens het Oudtestamentische boek *Jona* werd deze profeet, toen hij in strijd met Jahwehs opdracht per schip naar Tarsis vluchtte, door een storm overvallen, door de zeelieden overboord geworpen en vervolgens door een grote vis opgeslokt.

Bladzijde 62
Si totus... ruinae: Horatius, *Oden* III, 3, 7-8. Er staat eigenlijk: 'Si fractus inlabatur orbis.'

Bladzijde 64
de hoofdstad van Oost-Friesland: Emden bij de mond van de Eems in het tegenwoordige gebied Neder-Saksen.

Bladzijde 66
de koning van Pruisen: Frederik Willem I (1688-1740), regerend van 1713-1740. Zijn Potsdammer grenadiers vormden zijn geliefde speelgoed. Hij 'bezat' op zijn laatst een tweedui-

zendtal van deze reuzen, die hij in Pruisen of in naburige staten liet ronselen en zelfs probeerde te fokken.

Bladzijde 67
Steinbock: Magnus Graaf von Stenbock (1664-1717), befaamd Zweeds veldheer in dienst van Karel XII. Als zodanig legde hij in 1712 Altona in de as.

Bladzijde 68
baron Görtz: Georg-Heinrich von Görtz (1668-1719), sinds 1714 als minister in dienst van Karel XII.

Bladzijde 69
Tros... habebit [Lees: habebo]: 'Trojaan of Rutuliër, daartussen zal ik geen verschil maken'; citaat uit Vergilius, *Aeneis*, X, 108.

Bladzijde 70
berline: vierpersoons reiskoets met opschuifbare kap.

Bladzijde 72
Quidquid... Achivi: Horatius, *Epist*. 1, 2, 14.

Bladzijde 75
Artaban: de grote held uit Calprenède's roman *Cléopâtre* (zie bladzijde 8).

Bladzijde 88
Multa... alsit: Horatius, *Brief aan de Pisonen* (*De arte poetica*), 412.

Bladzijde 89
Dans le réduit etc.: N. Boileau, *Le Lutrin*, Chant 1 (1672), 57-60. Lutrin betekent koorlessenaar. Het betreft hier een quasi-

verheven spotdicht over een dispuut tussen twee geestelijken van de Sainte Chapelle te Parijs. In de geciteerde eerste Zang is sprake van een welgedane prelaat.

Bladzijde 97

een adjudant: de overste Zeebach; datum van de luisterrijke entree in Stockholm: 1 september 1719.

Principibus... est: Horatius, *Epist*. 1, 17, 35.

de hertog van Holstein: Karl-Friedrich von Holstein-Gottorp (1700-1739), een neef van de pas gestorven Zweedse koning Karel XII en nog altijd troonpretendent.

Bladzijde 98

Gasconse juffer: de Gascogners stonden bekend als levendig en opgewekt, zij het niet zonder bluf.

Bladzijde 99

gravin De La Gardie: Ebba Margareta De La Gardie (1704-1775).

Pontus De La Gardie: Fransman van geboorte, later bekend veldmaarschalk van Zweden; hij verdronk in 1585.

koning Gustaaf-Adolf: Gustaaf 11 Adolf (1594-1632), de beroemdste koning van Zweden, vooral als legeraanvoerder in de strijd tegen aartsvijand Denemarken; sneuvelde 6 november 1632 op het slagveld bij Lützen.

mademoiselle de Steinbok: Fredrika Vilhelmina Stenbock (1701-1723).

Bladzijde 100

hun meesteres: Ulrika Eleonora d.y. (1688-1741), koningin van Zweden.

Bladzijde 101
Karel XII: 11 december 1718 gedood door een verdwaalde kogel.

Bladzijde 104
drie ecu's: drie kronen of Franse daalders.

Bladzijde 106
Dalecarlse ruiters: Dalkarlar of Dalekarliërs heten de bewoners van de bergachtige provincie Dalarne in het noorden van Zweden.

Bladzijde 107
Norris: John Norris (1660?-1749), op dat tijdstip nog Lord of the Admiralty; werd in 1719 door de Engelse koning naar de Baltische wateren gestuurd om Rusland te weerhouden van een aanval op Zweden.

Bladzijde 109
Exuvias tristes Danaum: 'trieste buit van de Danaï'; niet geidentificeerd citaat.

Bladzijde 111
Het Huis waarin de Zweedse adel vergadert: het nog steeds bestaande Riddarhuset te Stockholm.
de hertogin van Holstein: Hedvig Sofia (1681-1708), zuster tevens van koningin Ulrika Eleonora, echtgenote van hertog Friedrich IV van Holstein-Gottorp (1671-1702) en moeder van de hiervoor genoemde Karl-Friedrich van Holstein-Gottorp.

Bladzijde 113
Quintus Curtius: Quintus Curtius Rufus, Latijns geschiedschrijver (eerste/tweede eeuw na Chr.), wiens *Historiae Alexandri Magni regis Macedonum* door J.H. Glazemaker in het

Nederlands werd vertaald als: *Quintus Kurcius Historie, Van 't Leven en Bedrijf van Alexander de Groot*, Amsterdam 1662 (1683^2).

Bladzijde 119
de zwager van Karel XII, *getrouwd met de troonopvolgster*: hertog Friedrich IV van Holstein-Gottorp (1671-1702).

Bladzijde 121
van der Nath: rijksgraaf Gerhard von der Nath (1668-1740).
die dag: Görtz werd op 12 maart 1719 geëxecuteerd.

Bladzijde 123
een zware gedenkpenning: ontworpen door Carl Hedlinger en geslagen bij gelegenheid van Ulrika's kroning tot koningin van Zweden op 19 maart 1719.

Bladzijde 127
ratafia: fijne likeur, bereid uit brandewijn en zuivere vruchtesappen.
de Deense koning: Frederik IV (1671-1730).
Een geestig Engels schrijver: Alexander Pope, zelf een dwerg, in het spectatoriale tijdschrift *The Guardian*, II (1714), nr. 91.

Bladzijde 129
een Hollandse gezant: assistent-resident Jacob de Bie (1681-1719), die op 13 november 1719 met zijn gezin in de golven omkwam.